



T.C.

KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

OSMANLI KLASİK DÖNEMİNDE KENT SEMBOLLERİ

DEMET ÇINAR

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

PROF. DR. HASAN YAYLI

KIRIKKALE - 2021



T.C.

**KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

OSMANLI KLASİK DÖNEMİNDE KENT SEMBOLLERİ

DEMET ÇINAR

SİYASET BİLİMİ VE KAMU ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

PROF. DR. HASAN YAYLI

KIRIKKALE – 2021

KABUL VE ONAY

Demet ÇINAR tarafından hazırlanan “OSMANLI KLASİK DÖNEMİNDE KENT SEMBOLLERİ” adlı tez çalışması, aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU ile Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Hasan YAYLI

İmza:.....

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Kırıkkale Üniversitesi

Bu tezin kapsam ve kalite olarak yüksek lisans tezi olduğunu onaylıyorum /
~~onaylamıyorum.~~

Başkan: Doç. Dr. Vasfiye ÇELİK

İmza:.....

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Kırıkkale Üniversitesi

Bu tezin kapsam ve kalite olarak yüksek lisans tezi olduğunu onaylıyorum /
~~onaylamıyorum.~~

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÖKDE

İmza:.....

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Hakkari Üniversitesi

Bu tezin kapsam ve kalite olarak yüksek lisans tezi olduğunu onaylıyorum /
~~onaylamıyorum.~~

Tez Savunma Tarihi: 29/06/2021

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

.....

Doç. Dr. Abdussamed YEŞİLDAĞ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYANI

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğım verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Demet ÇINAR

ÖZET

OSMANLI KLASİK DÖNEMİNDE KENT SEMBOLLERİ

Kırıkkale Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. Hasan YAYLI

Mayıs/2021

Kentler, insanoğlunun sosyo-ekonomik ve kültürel hayatında önemli bir yer tutmaktadır. Sürekli değişen, gelişen ve yeniden inşa edilen kentler bu şekilde canlı bir organizma gibi hareket etmektedirler. Anadolu coğrafyasında kurulan Roma, Bizans ve Osmanlı İmparatorluklarında yaşanan ekonomik, askeri ve jeopolitik şartların değişmesine paralel kentlerin fiziksel görünümünde de değişimler meydana gelmiştir. Zamanla bazı kentlerin stratejik konumları sayesinde tekrar önem kazandığı, bazılarının ise antik kent geleneğinin ve kültürünün kaybolduğu görülmektedir. Ancak, yaşanan bu kentleşme sürecinde en önemli etken olarak her dönemin kendine özgü bir özelliğinin ve sembolünün öne çıkmış olmasıdır.

Bu kapsamda yapılan tez çalışmasında Osmanlı Klasik Dönemi'ndeki kentleşme süreci ve kent sembolleri incelenmiştir. Çalışma, nitel bir çalışma olarak betimsel araştırma yöntemleri ile gerçekleştirilmiştir. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Osmanlı kentlerinin tarihi gelişimi, ikinci bölümde kent ve kent sembolü kavramları incelenmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise Osmanlı klasik dönemindeki kentleşme ve kent sembollerinin neler olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Yapılan çalışmanın sonunda, klasik dönem Osmanlı'larda öne çıkan kent sembollerinin kamu yönetiminde, dini, sosyal ve ticari hayatta belirgin şekilde görüldüğü; bu kapsamda en öne çıkan sembollerin ise, hükümdarlık, halifelik, şeyhülislamlık, kadılık, vakıf sistemi, lonca sistemi, mahalleler, açık alanlar ve törenler şeklinde özetlenebileceği belirlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Devleti, Kent Sosyolojisi, Kentleşme, Kent Sembolleri.

ABSTRACT

URBAN SYMBOLS IN THE OTTOMAN CLASSIC PERIOD

Kırıkkale University
Institute of Social Sciences
Department of Political Science and Public Administration, Master's Thesis
Supervisor: Pro. Dr. Hasan YAYLI
May/2021

Cities have an important place in the socio-economic and cultural life of human beings. Cities that are constantly changing, developing and reconstructed act as a living organism in this way. In parallel with the change in geopolitical, military and economic conditions in the Roman, Byzantine and Ottoman Empires established in Anatolia, the physical appearance of the cities has also been transformed. In time, it is seen that some cities gained importance again thanks to their strategic advantages, while some of them lost the ancient city tradition and culture. However, the most important factor in this urbanization process is the prominence of a unique feature and symbol of each period.

In this thesis, the urbanization process and city symbols in the Ottoman Classical Period were examined. The study was carried out with descriptive research methods as a qualitative study. The study consists of three parts. In the first part, history of Ottoman cities, in the second part, city and city symbol concepts are examined. In the last part of the study, it has been tried to determine the urbanization and city symbols in the Ottoman classical period were.

At the end of the study, the prominent city symbols in the classical period Ottomans were clearly seen in public administration, religious, social and commercial life; in this context, it has been determined that the most prominent symbols can be summarized under the headings of sovereignty, caliphate, sheikhulislam, qadi, foundation system, guild system, neighborhoods, open spaces and ceremonies.

Keywords: Ottoman State, Urban Sociology, Urbanization, Urban Symbols.

TEŞEKKÜR

“Osmanlı Klasik Dönem Kent Sembolleri” adlı çalışma Osmanlı kentlerini, kentler de her zaman gördüğümüz semboller ve bu sembollerin özellikleri, anlamları ve yorumlanması üzerine hazırlanmıştır.

Araştırmamın her aşamasında bana yardımcı olan, eğitim alanında dersleri ile bizlere vizyon katan çok değerli danışmanım Prof. Dr. Hasan YAYLI’ ya, lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca benden desteklerini esirgemeyen çok sevgili aileme teşekkürlerimi sunarım.

Demet ÇINAR
Kırıkkale - 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZET	III
ABSTRACT	IV
TEŞEKKÜR.....	V
İÇİNDEKİLER	VI
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	3
OSMANLI KENTLERİNİ TARİHİ ARKA PLANI	3
1.1. Anadolu’da Kent Anlayışının Gelişmesi.....	3
1.1.1. Mezopotamya’nın Kentleşmeye Etkisi	4
1.1.2. Asur Ticaret Yolunun Kentleşmeye Etkisi	4
1.2. Roma ve Bizans Dönemi Anadolu Kentleri	8
1.3. Orta Asya Türk Kentlerinin Tarihi Gelişimi	19
1.4. İslam Kentlerinin Tarihi Gelişimi	22
1.5. Selçuklu Kentlerinin tarihi Gelişimi	29
İKİNCİ BÖLÜM	34
KENT VE KENT SEMBOLÜ	34
2.1. Kent Kavramı	34
2.1.1. Kentin Tarihsel Gelişimi	40
2.2. İmge – Sembol Kavramı.....	43
2.3. Kent Sembolü	46
2.3.1. Kent Sembolünün Önemi.....	50
2.4. Kent Kimliği	54
2.5. Kent İmgesi.....	57
2.5.1. Kent İmgesinin Önemi.....	69

2.5.2. Yol İmgesi.....	70
2.5.3. Düğüm İmgesi	71
2.5.4. Bölge İmgesi	71
2.5.5. Sınır İmgesi	71
2.5.6. Nirengi İmgesi	72
2.5.7. Kent Kimliği ile Kent İmgesi Arasındaki İlişki	72
2.6. Kent Fiziği: Mimari ve Planlama.....	73
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	81
KLASİK DÖNEM OSMANLI KENT SEMBOLLERİ	81
3.1. Osmanlı Klasik Döneminin Genel Yapısı	81
3.2. Osmanlı Klasik Döneminde Kentleşme	86
3.3. Osmanlı Kentlerinin Genel Yapısı.....	92
3.4. Osmanlı Kentlerinin Yönetim Özellikleri	94
3.4.1. Kadılık Sistemi	100
3.4.2. Kent Hizmetlerinin Yürütülmesi (Beledi Hizmetlerin Yürütülmesi)	101
3.5. Klasik Dönem Osmanlı Kentlerinin Mekânsal Özellikleri	103
3.6. Klasik Dönem Osmanlı Kentlerinin Sembolik Özellikleri.....	106
3.7. Osmanlı Klasik Dönemi'nde Kent İmgeleri.....	119
3.7.1. Yol İmgesi.....	119
3.7.2. Düğüm İmgesi	121
3.7.3. Bölge İmgesi	122
3.7.4. Sınır İmgesi	124
3.7.5. Nirengi İmgesi	125
3.8. Osmanlı Klasik Dönem Kent Sembolleri Adına Kent Örnekleri	126
3.8.1. Bursa	126
3.8.2. İzmir	128

3.8.3. Amasya	129
3.8.4. İstanbul	131
3.8.5. Bilecik	133
3.8.6. Üsküp	136
3.8.7. Saray – Bosna	137
SONUÇ	140
KAYNAKLAR	150
ÖZGEÇMİŞ	174



GİRİŞ

Kentler, insanoğlunun sosyo - ekonomik ve kültürel hayatın çağın şartlarına uygun şekil devam edebilmesi adına öne çıkan unsurlardır. Kentler, günümüzde sürekli olarak gelişen, yeniden inşa edilmek suretiyle de değişen canlı bir organizma gibi hareket etmektedir.

Dünyanın farklı coğrafyalarında yapılan arkeolojik kazılarda insanoğlunun tarihi kökenlerinin aydınlatılmasının yanında, yaşamını da nasıl sürdürdüğüne yönelik birçok materyal bulunmuş ve bulunmaya devam edilmektedir. Bu kazılarda elde edilen; krallara ve tüccarlara ait farklı amaçlı mühürler, insanların bir araya gelerek inandıkları Tanrı'ya ibadet ettikleri tapınaklar, düşmanlarından korunmak için inşa ettikleri surlarla çevrilmiş yerleşim alanları ve hayatın can damarını oluşturan üretim ve ticaret merkezleri insanlık tarihinin her döneminde açık olarak görülmektedir. Uzmanlar tarafından detaylı olarak incelenen ve diğer bulgularla ilişkilendirilen arkeolojik kalıntılar tarihi sürece ışık tutmakta ve atalarımızın nasıl ve nerede yaşadığına yönelik önemli bilgiler sunmaktadır.

İnsanlık tarihinde dünyanın farklı yerlerinde farklı devletler/imparatorluklar kurulduğu bilinmektedir. Bunun sonucu olarak kent/şehir hayatı devletlerin sınırları arttıkça daha büyük bölgelere ulaşmıştır. Bir bakıma kent hayatının tarihinin imparatorlukların tarihi olduğu düşünülebilir. Bu kapsamda, genel anlamda toplulukların hayatlarını sürdükleri yer anlamında kullanılan kentlerin ortaya çıkışı, gelişimi ve çöküşü ile toplumların ana omurgasını oluşturan devletlerin ortaya çıkışı, gelişimi ve çöküşünün birbiri ile yakından alakalı olduğu ifade edilmektedir. Bu açıdan bakıldığında kent hayatı ve onu temsil eden kent kültürü devletlerin gelişimi ile en yüksek seviyelerine ulaştığı görülmektedir. Dolayısıyla toplumların yaşadığı kentler bu sembollerini ile özdeşleşmiş ve anılmaya başlanmıştır.

Sosyal bilimciler tarafından modern kent hayatı konusunda farklı tanımlamalar ve teoriler geliştirilmiştir. Örneğin; bazı bilim insanları tarafından uygarlaşmış bir yenilik, gelişme, erdem, hareketlilik, mutluluk, özgürlük ve ilerleme kaynağı olarak görülmekte olan kentler; bazı bilim insanları tarafından ise güven vermeyen ve saldırgan kalabalıkların şiddet, suç ve ahlâk olarak yozlaşmaya neden olan alanlar olarak görülmektedir. 19. yüzyılda tanınmış toplum bilimciler, kentleşmeyi ortaya çıkan toplumsal değişmelere odaklanarak anlatmaya çalışmışlardır. Bu bağlamda

kentlerin geleneksel yapıdan modern yapıya dönüşmesi cemaatten cemiyete geçiş, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş, mekanik dayanışmalı toplumdan organik dayanışmalı topluma geçiş, basit toplumdan karmaşık topluma geçiş şeklinde tanımlanmışlardır.

Anadolu coğrafyası temelinde incelendiğinde ise, Roma, Bizans ve Osmanlı İmparatorluklarında yaşanan jeopolitik, askeri ve ekonomik koşullarının değişimine paralel olarak kentlerin de fiziksel görüntüsünün değişime uğradığı ifade edilmektedir. Zamanla bazı kentlerin, savaş vb. önemli etkenlerle stratejik avantajlarını koruduğu veya yeniden önem kazandığı, bazılarının ise antik kent geleneğini ve kent kültürünü kaybettiği görülmektedir. Ancak, yaşanan bu kentleşme sürecinde en önemli etken olarak her dönemde kentlerin kendine özgü bir özelliği ve sembolü öne çıkmıştır.

Osmanlı devleti Anadolu kent hayatın gelişmesine katkı sağlayan önemli imparatorluklardan biri olmuştur. Yapılan literatür araştırmasında, Osmanlı'da yaşanan kentleşmeye yönelik mimari dönemlerin, "Erken Dönem", "Klasik Dönem" ve "Batılılaşma Dönemi" şeklinde adlandırıldığı belirlenmiştir. Bu kapsamda yapılan tez çalışmasında Osmanlı Klasik Dönemi'ndeki kentleşme süreci ve kent sembolleri incelenmiştir.

Çalışma, nitel bir çalışma olarak betimsel araştırma yöntemleri ile gerçekleştirilmiştir. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Osmanlı kentlerinin tarihi gelişimi, ikinci bölümde kent ve kent sembolü kavramları incelenmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise Osmanlı klasik dönemindeki kentleşme ve kent sembollerinin neler olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI KENTLERİNİN TARİHİ ARKA PLANI

1.1. Anadolu’da Kent Anlayışının Gelişmesi

Sözlük anlamı olarak kent; “nüfusunun büyük oranda ticaret, sanayi, hizmet veya yönetimle alakalı işler yapan, genel olarak tarımsal faaliyetlerin olmadığı yerleşim birimi, şehir, site” şeklinde ifade edilmektedir (TDK, 2020). Temelde kentlerde tarım dışı faaliyetler yürütülmektedir. Diğer bir ifadeyle insanların tarımla uğraşmadığı veya araziyi işlemediği tarım dışı yerleşim alanlarına kent denilmektedir. Bu açıdan ekonomik anlamda nüfusun büyük bir kesiminin tarım dışı faaliyetlerle geçimini sağladığı yerleşim birimleri kent olarak kabul edilmektedir. (Kaya, 2020: 10).

Tarihsel süreci incelendiğinde kent sözcüğünün; Türk toplumu tarafından şehir karşılığı olarak kullanıldığı görülmektedir. Kent ifadesi bu kapsamda Orta Asya Soğdça Türkleri tarafından; “kend”, “Yarkend”, “Taş-kend”, “Semizkend” (Semerkant) gibi kent isimlerinde kullanılmıştır. Günümüzdeki “kent” sözcüğü ile aynı anlamda olan ve daha sık kullanılmakta olan “şehir” sözcüğü ise Farsça “şehr” kökünden gelir (Kaya, 2007: 10).

Kentlerin, bir iradenin sonucu olduğunu belirtilmektedir. Bir kenti geliştirme düşüncesinin ardında yüzyıllarca uzun süredir ulaşılmaya çalışılan kültürel bir iradenin bulunduğu ileri sürülmektedir (Cansever, 1999: 511-514). Kentler, o alanda yaşayan toplumların tarihi, kültürel, toplumsal, siyasal yapılarının hayat şekillendiği mekânlardır (Bayram, 2017: 229).

Coğrafya biliminde kent - köy ayrımında en çok kullanılan kriterler “fonksiyonel” ya da “ekonomik ölçüt” lerdir. Bu ölçütte tarımsal olmayan faaliyetler dikkate alınmaktadır. Yani toplumların araziye yönelmediği ya da artık tarım yapılmadığı yerleşim alanlarına şehir/kent denilmektedir. Diğer bir ifadeyle istihdam edilen nüfusun çoğunluğu tarım dışı faaliyetlerle geçimini sağlıyorsa o yerleşim birimi kent olarak kabul edilmektedir. Kentler çok fonksiyonlu yerleşim yerleridir. Yerine getirilen işlerin çokluğu ve karmaşıklığı sebebiyle kentler kırsal kesimden

ayrılmaktadır (Hout vd. 2000: 14). Bu yönüyle sosyal bir sistem olarak kentler bir işlevler bütünüdür (Keleş, 1976: 28).

Literatürde kentler özetle, üretim araçlarının bir arada olduğu yerleşim yerleri şeklinde de tanımlanmaktadır. Bu açıklamadan yola çıkılarak, kentler, ürün ve hizmetlerin üretim, dağıtım ve tüketim süreci boyunca insanların devamlı olarak değişmekte olan ihtiyaçlarını gidermek amacıyla ortaya çıkan ekonomik bir mekanizma” olarak da tanımlanabilir (Eraslan, 2008: 9).

1.1.1. Mezopotamya’nın Kentleşmeye Etkileri

Mezopotamya zengin kaynakları nedeniyle her zaman insanoğlunun ilgisini çekmiş ve gelişmiş uygarlıklar yaratan Sümer, Akad, Babil, Asur ve Elam gibi toplumlardan oluşan medeniyetin ve kültürel kimliğin merkezi olmuştur bu da Anadolu’da kentleşmenin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır (Köroğlu, 2006: 12).

Mezopotamya genel olarak, Toros ve Zagros dağlarının yamaçları ile Suriye Çölü’nün arasında kalan, Dicle ve Fırat nehirlerinin suladığı bereketli topraklar şeklinde ifade edilmektedir. Eski Doğu’nun üç büyük medeniyet merkezinden biri olan Mezopotamya, Yunanca da “iki nehir arası” anlamına gelir. Fırat ve Dicle arasındaki bu topraklara, Mısırlılar aynı anlama gelen “Naharina” sözcüğünü kullanmışlardır. İslam devletlerindeki Müslümanlar ise Mezopotamya’ya “Cezire” ismini vermişlerdir (Memiş, 2007: 7).

Mezopotamya hammadde açısından bir “bolluk ülkesi” olarak tanımlanabilir. Sulu tarım sayesinde bereketli ovalardan elde edilen tarımsal ürün ve deri, kuru balık gibi hayvansal ürünler dışında, bölgede kereste, bitümen, değerli taşlar, kalay ve bakır gibi can alıcı temel hammadde kaynakları bulunmamaktadır. Arkeolojik kanıtlar Geç Uruk Dönemi’nde söz konusu kaynakların doğuda İran ve kuzeyde Suriye ve Anadolu’dan ticaretle elde edildiğini göstermektedir (Stein-Mısır, 1994: 146-147).

Ubaid kültürünün kuzeye yayılımı dikkate alınarak güney ve kuzey arasındaki ilişkiye dair izlerin Uruk’tan daha erkene gittiği de sıklıkla vurgulanır (Sürenhagen, 1986: 7; Rothman, 1993: 170; Algaze, 1993: 120). Uruk’un kendine özgü kültürel özelliklerinin kuzeydeki yerleşim yerlerinde çeşitli oranlarda bulunması, kurulan ticari ilişkilerin en somut kanıtlardır. Bu kanıtlar, keramik, mimari ve idari araçlar olmak üzere sınıflandırılabilir (Sürenhagen, 1986: 9-10).

Ticaret, Aşağı Mezopotamya’da hüküm süren sosyal yapıya ışık tutmaktadır. Uzun mesafeli ticaretin ilk önce tekstil ve başka ticareti yapılan ürünlerin mabetlerin kontrolünde olmasından dolayı, mabetler tarafından kontrol edildiği ve mabetlere bağlı tüccarlar eliyle yürütüldüğü vurgulanmaktadır. Bunun yanında uzun mesafeli ticaret, devlet denetimindeki başka girişimler içerisinde ilk olarak özelleşen iktisadi sektördür. Sayı bakımından az da olsa özel toprak mülkiyeti olan şahıslara, kendi adına çalışan tüccarların ortaya çıkmasıyla birlikte Aşağı Mezopotamya’da görece esnek bir sosyal sistemin var olduğu söylenebilir. Bu da kapitalizmin kökenlerinin en azından MÖ 3000 kadar önceye uzandığını göstermektedir (Van de Mierop, 1999: 31; Lamberg-Karlovsky, 1996: 57-59; Wenke, 1990: 351).

Aşağı Mezopotamya’da yaklaşık bin yılı kapsayan süreçte kaydedilen bir dizi niceliksel ve niteliksel değişim ve yenilik sonuçta kentleri doğurmuştur. Bu kapsamda kentleşmeye sebep olan etkenler temelde nüfus artışı, sulama sistemi, çatışma (savaş), din ve ticaret ana başlıkları şeklinde toplanabilir.

1.1.2. Asur Ticaret Yolunun Kentleşmeye Etkisi

Tarih boyunca toplumlar arası etkileşimde her zaman bir faaliyet gerçekleşmiştir. Bu faaliyet rastgele bir eylemsellik olmayıp daha pratik bağlantılara izin veren belirli yollar üzerinde gerçekleşmiştir. Mezopotamya ile Anadolu arasında da neolitik çağdan beri aktif bir ticaret sisteminin olduğu bilinmektedir. Yol güzergâhları, malların bir yerden başka bir yere taşınması için hayati önemde olmuştur. Mal akışı stratejik öneme sahip güzergâhlar kullanılarak yapılmıştır. Mezopotamya ile Anadolu arasındaki doğal kaynakların çeşitliliği ticari malların aktarımını güçleştirmiştir. Mezopotamya coğrafyası tarımsal faaliyetler açısından çok zengin olsa da yeraltı kaynakları bakımından kendine yeten bir bölge değildir. Mezopotamya’da yaşayanların ihtiyaç duydukları malların ithali bir zorunluluktur. Dolayısıyla Mezopotamya’yı farklı coğrafyalara bağlayan güzergâhlar kurulmuştur. Mezopotamya kentleşme, mimari ve sosyal açıdan büyük gelişmeler kaydetmesinin nedeni komşu bölgelerle kurmuş olduğu sağlıklı ticari ilişkilerdir. Bu bağlamda, Mezopotamya - Anadolu, Mezopotamya - İran ve Mezopotamya - Afganistan arasında çok işlek ticari yollar ortaya çıkmıştır. Günümüzde modern kara yolları ve demir yolları bu güzergâhlar üzerinde kurulmuştur. Bu bölgeler arasındaki yol güzergâhları arkeoloji, tarih, coğrafya ve epigrafya gibi farklı disiplinlerin ilgisini çekmiş ve ortak çalışmalarla tespit edilmeye çalışılmıştır (Şığva, 2015: 48).

Ticaretin, kent ve toplum üzerindeki önemi, hem örgütlenme hem de ürünle ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Çünkü ticarete konu olan ürünlerin hammadde şeklinde elde edilmesi, üretiminin yapılması ve tüm bunların örgütlenerek topluluk içerisinde belirli bir uzmanlaşmaya gerek duyulmaktadır. Toplumun örgütlenme düzeyine bağlı olarak gruplar arasında yürütülen meta değişimi de hiyerarşik olarak sınıflandırılmıştır. Genel olarak eşitçi toplumlar arasında hane düzeyinde yürütülen ve “karşılıklık” olarak adlandırılan meta değişiminde sabit değer kavramının olmadığı kabul edilir (Renfrew, 1975: 41-42; Lamberg-Karlovsky, 1975: 343-344).

Tabakalı yapıya sahip toplumlarda saray ya da tapınak öncülüğünde ilerletilen meta değişimi, “Yeniden Dağıtım Sistemi” şeklinde isimlendirilmiştir. Ticaretin kentleşme üzerindeki etkisi, asıl olarak iki ayrı akademik tutum çerçevesinde incelenir. Birincisi bir takım zengin kaynakların ya da bireylerin birbirinden ayrı geçim şekilleri oluşturmalarına olanak sağlayan alanlarda; liderlerin, grupların belirli üretimleri ve bunların başka gruplarla değişimini örgütlemek amacıyla oluştuğunu öne süren görüştür. Bu görüş, yeniden dağıtım sistemini özümseyerek, ilk olarak yerleşim bölgesinde bulunan kaynakları tek merkezde toplayarak iktidarın koyduğu sınırlar içerisinde ve bu örgütlenme ile uzun mesafeli ticaretin mümkün olduğunu ileri sürmektedir. Bu anlamda ticaret, mevcut olan otorite ve güçte, kurumsal gelişme ve sosyal farklılaşmayı teşvik eden ve bunu pekiştiren etkenler içerisinde (Adams, 1966; Weathley, 1971; Stein, 1994; Wright, 1978). Bir diğer görüşe göre bölgelerarası ticareti kentlerin oluşumunda esas değişken olarak kabul etmektedir. Ticarete merkezi değer atfeden son görüş ise köylü toplumların ticareti sayesinde karmaşık toplumlara dönüştüğünü savunur (Algaze, 1989; Algaze, 1993; Lamberg-Karlovsky, 1975; Crawford, 1972).

Günümüzde Pazar ve ticaret kavramlarını birbirinden ayırmanın söz konusu olmadığını fakat dönemde iki kavramın da farklı birimler olduğu öne sürülmektedir. Ticaret ve pazar kavramlarının ne zaman birbiriyle örtüştüğü ise tarihsel olarak kesin bilinmemektedir. Buna göre antik dönemde kelimenin tam anlamıyla bir ticaretin var olmadığı, bunun yerine anlaşmalı ve tribut şeklinde olmak üzere yönetime tabi bir ticaret sisteminin mevcut olduğu önerilir. Anlaşmalı ticarete ilişkin klasik olarak Asur Devleti’nin MÖ 2000’li yıllarda Anadolu’da sürdürdüğü ticaret örnek verilmektedir. Fiyatların serbest harekete sahip olduğu bir pazar ise yoktur. Ticaret

bölge devletlerinin gümrük otoritesi ve kanunları çerçevesinde kurulan eşit bir form almıştır (Weathley, 1971: 282-285).

Asur ticaretinde özellikle obsidyen, bakır, kalay, altın, gümüş gibi değerli madenler ile kereste, yün ve dokuma kumaş ön plana çıkmıştır. Ayrıca bölgeler arası çanak ve çömlek alış verişinin yapıldığı da arkeolojik kayıtlardan elde edilmiştir (Şığva, 2015: 58 - 61).

Tüm bu veriler ışığında örgütsel bir çabayı gerekli kılan yeniden dağıtım, tahsis edilen ürünlerin merkeze daha sonra merkezden de dışarı doğru olan hareketi olarak tanımlanmaktadır. Daha açık bir ifadeyle yeniden dağıtım sistemini, birçok bireyin emek ürünlerinin idari başkente getirilip, burada sayılıp tasnif edildikten sonra merkezi otorite tarafından üretici ve üretici olmayanlara dağıtımı karakterize etmektedir (Lamberg-Karlovsky, 1995: 345-348).

Anlaşmalı ticaret, bir görev veya kamu hizmeti olarak kar değil statü dürtüsüyle yürütülmüştür (Weathley, 1971: 283). Genellikle beylik ya da devlet toplumunda, sosyal hiyerarşinin oluşmaya başladığı süreçten itibaren seçkin sınıfın topluluğun diğer üyelerinden kendilerini ayırmak için egzotik mallar gibi erişilmesi güç nesneleri uzak mesafeli ticaretle elde ederek statülerini pekiştirdikleri kabul edilir (Brumfiel ve Earle, 1987: 2).

Özetle, geçmiş uygarlıklar ve toplumlar arası ticaret antik dönemde Mezopotamya, Anadolu, Mısır ve Hindistan'a kadar uzanan yol güzergâhları üzerinden gerçekleşmiştir. Daha sonra bu bölgelerde hâkimiyet kuran Roma, Pers, Selçuklu ve Osmanlı medeniyetleri tarafından da bu güzergâhların kullanıldığı bilinmektedir. Binlerce yıl boyunca farklı medeniyetler tarafından kullanılan bu yolların aktif bir şekilde kullanılması insanlık tarihi için Anadolu-Mezopotamya bağlantısının ne kadar hayati olduğunu göstermektedir (Yakar, 2007: 38 - 39).

Kentlerin ortaya çıkışını ticareti faaliyetle bağlayan kuramcılara göre ticaret; uzmanlaşmış endüstriyel üretime ekonomi için gerekli olan hammaddelerin karşılanmasına yönelik yoğun bir çaba içerisinde girerek kentlerin gelişmesinde etkili olmuş ve politik güç, sosyal farklılaşma ve ekonominin çeşitlenip boyutlanmasını sağlayarak köy toplumlarının karmaşık toplumlara dönüşümünde önemli bir rol oynamıştır (Erarslan, 2007a: 64; Erarslan, 2007b: 52 - 58).

1.2. Roma ve Bizans Dönemi Anadolu Kentleri

Antik Roma ve Yunan medeniyetleri incelendiğinde, bu dönemlerin kentleri için tarihsel birçok kaynak olduğu görülmektedir. Bunlar; mitolojik ve felsefi metinler, tiyatro oyunları ve Romalı yazar, mimar ve mühendis olan Vitruvius'un "Mimarlık Üzerine On Kitap" adlı yapıtı, eski Yunan uygarlığında bilgin ve filozof Platon'un "Devlet" adlı eseri gibi günümüze kadar ulaşan tarihi kaynaklardır. Özellikle bu eser antik kentlerin (site) kurumsal işleyişinin anlaşılması adına önemli bir kaynaktır (Bumin, 1990: 29).

Eski Mısır ve Sümer kentlerinde görülen "uyruk" ve "tanrı – kral", Yunan kentlerinde "yurttaş" ve "yasa" şeklinde ortaya çıkar. Fakat MÖ 7. yüzyılda Atina'da, 2000 yıl kadar önce Ur ve Babil'de bulunan alt yapıyla karşılaşmamaktadır. Bu dönemde Yunan kentlerinin fiziki çehresinin tam anlamıyla olgunlaşmadığı söylenebilir. Bu dönemde kentlerin plansız olduğu, lağım sularının sokaklara döküldüğü ve hijyenin olmadığı tahmin edilmektedir. Yine bu dönemde anıtsal binaların olmadığı, çıkmaz sokaklar gibi olumsuz kentsel sorunlarının bulunduğu görülmektedir. Ancak, Arkaik dönemdeki Solon ve MÖ 5000'li yılların başındaki Kleisthenes reformları ile ana hatları belirlenen yasalar ile meydana gelmiş bir demokrasi bulunmaktadır. Atinalı bütün özgür yurttaşların doğuştan itibaren doğal üye olarak kabul edildiği Meclis'de (Ekklesia) yönetime dair bütün düzenleme tartışılarak sonuca bağlanmaya başlanmıştır. Yasa önünde de herkes eşit olmuştur. Ayrıca, kamusal işlerinin gerçekleştirilmesinde uzmanlık göz önünde bulundurulmuyor, bunun yerine tüm yurttaşlar hayatları süresince bir takım kamu işlerinden sorumlu oluyordu. Herkes konuşmaya, tartışmaya ve sanata becerilerine göre katılım sağlıyordu. Yine bu dönemde Atina'da sadece bir asır içerisinde 2000 piyes oynanmış ve 6000 müzik yorumlanmıştır (Deveci, 2013: 32).

Günümüzde bile bir kent açısından bu sayılara ulaşmak çok güçtür. Siyasette olduğu gibi sanatta da uzmanlaşma göz önünde bulundurulmadığı için sanatsal aktivitelere herkes katılabilmektedir. Bu etkinlikleri Atinalılar sadece seyretmekle kalmıyor, bunun yanında aktif katılım da sağlayabiliyorlardı (Bumin, 1990: 29, 45).

Yunan kentlerinin "kent" olmanın yanında aynı zamanda bir de "devlet" olduğu bilinmektedir. Platon ve Aristoteles'in "polis" olarak adlandırdığı kent, bu şekilde hem kent hem de devlet olan bir kenttir. Polisler dağlar ve akarsu gibi doğal sınırlar ile belirlenen hayvancılık ve tarımın yapıldığı büyük bölgeleri kapsayan

yerleşim yerleri olmuştur. Ayrıca, polise bağlı daha küçük ölçekli “kome” adı verilen yerleşim yerleri de bulunmaktaydı. Bu kent devletlerinde, MÖ 5000’li yılların sonlarından itibaren önemli politik kargaşalar yaşanmıştır. Demokratik sistem, önce Tiranlar sonra da “yönetici asker”ler (strategies) tarafından ortadan kaldırılmış. Hellenistik dönem ve sonrasında gelen Roma imparatorluğu dönemlerinde kentler hem sosyal hem de siyasi anlamda tamamen değişmiştir. Bu kent devletlerin fiziki şekilleri coğrafya ve bölgenin yapısı açısından ayrıntılarda değişiklikler gösterse de birbirine yakın yapılanmalara sahip olmuştur. Geleneksel olarak, antik bir Yunan kentinin fiziki yapısını oluşturan dört bölüm bulunmaktadır. Bunlar: Agora, Akropolis (yukarı kent), Nekropolis (ölüler kenti) ve konut alanlarıdır. Tapınaklar Akropoliste bulunmaktadır. Tüm kentlerin o kenti koruyan tanrı ya da tanrıçası vardır. Bu tanrı ya da tanrıçaya adanmış bir tapınak kesinlikle inşa edilmiştir. Örneğin; Atina Athena’ya, Argos Hera’ya, Efesos Artemis’e, Antakya Tykhe’ye, Aphrodisias Aphrodit’e adanan kutsal alanlardı. Halk meclisinin (Ekklesia) yanında yönetim meclisi (bouleuterion) binası, tiyatro, stadyum, hamam ve gimnazyum, nimpheum (anıtsal çeşme), sütunlu cadde; Roma döneminde oluşan Zafer Takları, Hipodrom ve Arenalar, su kemerleri (Aquadük), Bazilika, anfityatro gibi yapılar yurttaşların kente aidiyetini sağlamanın yanında yöneticilerin de kentteki iktidarlarını ve meşruiyetini oluşturan ana unsurlar olmuşlardır. Agoralar ticaret bölgeleri olarak işlev görmüşlerdir. Agoralar içerisinde bulunan en önemli yapılar dükkân sıralarından oluşan “stoalar”dır. Agoralar, ayrıca yurttaşların toplanma alanı olarak da işlev görmektedir. Aslında birer pazar yeri olan agoralar yurttaşların sosyal veya kent ile ilgili sorunlarının konuşulduğu, bazen de kişisel düşüncelerin tartışmaya açıldığı yerler işlevi de görmüşlerdir. Bu mekânlar Roma döneminde Latince karşılığı olan “forum” şeklinde isimlendirilmiştir. Günümüzde kimsenin sınırlandırılmaksızın düşüncelerini ifade edebildiği açık oturum olarak adlandırabileceğimiz forum sözcüğü köken olarak Yunan kentindeki agoralarının bu yönüyle ilişkilendirilmektedir (Deveci, 2013: 33).

Bir Antik Yunan kenti olan İzmir’de (Smyrna), MÖ 9000’li yıllardan 5000’li yılların sonuna değin rastlanan ve yapısında çıkmaz sokakları bulunduran düzensiz kent planı, MÖ 4000’li yıllardan itibaren pek çok antik kentte düzenli bir plan şemasına dönüşmüştür. Hem şehirci hem de mimar olan Hippodamos’un ilk defa Miletos’da kullandığı birbirini dik olarak kesen caddelerden oluşan plan şekli

sonradan bütün antik kentlerde kullanılmıştır. Söz konusu durum aynı zamanda tek tipleşmeye neden olmuştur. Yunan kentlerinin demokrasiden uzaklaşmasıyla kentlerde meydana gelen tek tipleşme dönem olarak örtüşmektedir. Kent yapısına geometrinin dâhil olması aslında ideal kenti bulma çabasının ürünüdür. Dönemin filozoflarına göre kozmos da gözlenen uyum, sadece kentte değil, üç ayrı sınıfa ayrılmış olan toplumda da bulunmalıdır. Bunlar; çiftçiler, savaşçılar ve zanaatkârlardır. Hippodamos araziye üçe bölerek ilkinin gelirini tanrıların kültlerine, sonrakinin gelirini savaşçılar ile yöneticilere, sonuncusununki de çiftçilere vermiştir (Braudel, 1990: 130; Mazi, 2008: 42).

410 yılında Roma kentinin kuzey kavimlerin saldırıya uğraması sonucu Roma İmparatorluğu çökmüştür. Örgütlü toplumun dağılması kentlerin fiziki yapılarının da dağılmasıyla sonuçlanmıştır. Aziz Ambrosius 387’de Kuzey İtalya’da şahit oldukları karşısında, bu kentleri “yıkılmış kentlerin cesedi” şeklinde ifade etmektedir. Aziz Augustinus ise Roma İmparatorluğu’nun yıkılması sonucu insan eliyle yapılan kentlerin, insanın yine kendi günahları sonucunda yıkıldığını ve Hristiyanlık’ın bir tanrı kenti olduğunu belirtmektedir. Bu azizlerin bahsettiği antik kentlerin içerisinde bulunduğu durumu anlatırken, yeni kurulacak olan kentlerin özellikleri ile ilgili de bazı ipuçları bulundurmaktadır. Hristiyanlık’ın merkezde yer aldığı kent imgesinin yeni kentlerin oluşumundaki yansıması da bu doğrultuda belirlenmiştir (Benevolo, 1995: 19).

Henry Pirenne (1984), Orta Çağ kentlerinin oluşumunu, bu kentlerin yapısını, hangi toplumsal unsurların kenti ortaya çıkardığını başka bir yönden açıklamaktadır. Pirenne’ye göre kent ilk olarak iktisadi yapısı ile açıklanmalıdır. Ekonomik yapısı kenti kırsaldan ayıran özelliğidir. Roma İmparatorluğunun çözüşünün ardından, gelişmiş antik kentlerin önemlerini kaybettiği, hatta bazı kentlerde yaşamın zaman içerisinde tamamen yok olduğu görülmüştür. Yok olan kentler içerisinde Anadolu’da yer alan kentlerde bulunmaktadır. Roma döneminin sonuna değin Akdeniz, bir iç deniz oluşunun avantajı sayesinde ticaretin ilerlemesinde etkin bir rol oynamıştır. Fakat 7000’li yıllara gelindiğinde yeni bir askeri, siyasi ve dini durum ortaya çıkmış ve İslamiyet hızla yayılarak bütün Akdeniz etrafındaki ülkeleri etkilemiştir. Deniz ticaretinin yoğun olduğu bölgeler Suriye ve Mısır limanlarına kaymaya başlamıştır. Anadolu’da bulunan liman kentleri bundan oldukça olumsuz şekilde etkilenmiştir. Bu durum karşısında Anadolu’nun Akdeniz limanlarında bulunan antik kentler

ticaretten pay alamamalarından nedeniyle git gide kentsel özelliklerini yitirmişlerdir. Perge ve Side gibi kentler gibi 13. yüzyıla varıldığında tamamen terk edilmiştir (Mansel, 1978: 17-18; Tanyeli, 1987: 19).

Uzmanlar Roma İmparatorluğu'nun Akdenizli bir yapı taşıdığını ifade etmektedir. Akdeniz çevresindeki yerler Roma'nın merkez olduğu bir ticaret ağı içerisinde yer alırlar. Avrupa kuzey kavimlerinin yağmalamaları bu ticareti düzene zarar vermiş, sonrasında ise 7. yüzyılda İslam fetihleriyle tamamen yıkılmıştır. Bu dönemin ardından Avrupa başat üretim şekli açısından “tarım dönemine” girmiş ve büyük toprak sahipliği kurumu olan senyörlük çok hızlı bir şekilde yaygınlaşmıştır. Avrupa; asiller, ruhbanlar ve köylüler gibi kastlara ayrılmıştır. Dönemden itibaren atölye üretimine dayanan bir sanayi ve bu üretimin ticareti yoktur. Ürünlerin dolaşımının serbest olmadığı gibi bireylerinde dolaşımı serbest değildir. Mallar da insanlar da senyörlüğe aittir ve hepsi hareketsizdir. Yollarda bakım yoktur ve köprüler yıkılmış durumdadır. Bu koşullar sonucunda kent yaşamı neredeyse tamamen yok olmuştur (Pirenne, 1984: 11-15; Tuna, 1987: 23).

Roma ve Yunan antik kentlerinin yıkılması, pek çok yeniliğe neden olmuştur. Eski yerleşimlerdeki az sayıda insan kaynakların olanak verdiği ölçüde yaşamaya devam etmiştir. Bu yerleşimler “burglar” (kasabalar) ve “piskoposluk siteleri” olarak adlandırılmıştır. Eski kentlerin yıkıntılarından inşa edilen kaleler ya da bir katedralin çevresindeki manastır veya eğitim alanlarının olması ile bu kentler kısmen de olsa hayatta kalabilmiştir. Fakat bu yerleşmelere Orta Çağ'ın tarım dönemi içerisinde tam anlamıyla bir kent denilemezdi. Bu yerleşim yerlerinde yaşayan toplum ise genellikle askeri ve dini hizmetlilerden oluşmaktaydı. Bu haliyle bu yerleşim yerleri, Orta Çağ'ın geç dönemlerinde ve Yeni Çağ'da büyüyecek olan kentlerdeki gibi belediye örgütlenmesi ve burjuva sınıftan yoksun kalmışlardır. Ticaret ve sanayinin yeniden oluşması, tüccarların toparlanması ve uygun coğrafi şartlar sonucunda, 10. yüzyıldan sonra Orta Çağ ve sonraki dönemlerde, kentin kent olmasını sağlayan sosyal yapı, tüccar, burjuva ve belediye örgütlenmeleriyle tekrar sağlanabilmiştir (Pirenne, 1984: 16).

Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla ise kentler kilisenin kontrolüne geçmiştir. Ticaretin yok olmasının da kiliseye olumsuz bir etkisi olmamıştır. Bu süreç içerisinde kentlerin nüfusu azalmış, kentte yaşayanlar yoksullaşmış, din adamlarının gücü ve zenginliği ise giderek artmıştır. Kısa bir süreliğine de olsa Roma

dönemi kentleri arası yol ağı gelişmiş, fakat İslamiyet'in 7000'li yıllardan itibaren yayılmasıyla birlikte antik kentlerin yol ağı tamamen yok olmuştur. Ticaretin tamamen yok olmasıyla birlikte 9. yüzyıl itibariyle kilisenin kentler üzerinde kurduğu otorite mutlaklaşmış ve Avrupa kentleri birer piskoposluk kentine dönüşmüştür. Kentler dinsel yönetim merkezleri hâline gelmişlerdir (Bumin, 1990: 48-49).

6. yüzyıldan itibaren antik yerleşmelerin yerine kurulan manastırların Aziz Benoit'in etkisiyle "Tanrı Kenti" imgesiyle tekrar düzenlenmiştir. Gelecek yüzyıllarda kent tasarımcılarını büyük oranda etkileyecek olan bu tapınaklarda günlük hayat; disiplin, dakiklik ve düzen unsurları üzerine kuruluydu. Orta Çağ'da kentlileri için "kent halkı" yerine kale halkı demek doğru olacaktır. 10. yüzyıla gelindiğinde söz konusu durumu değiştiren unsur ticaret olmuştur. Uzun mesafe ticareti yapanlar, tapınaklar ve kaleler etrafına yerleşerek yeni yaşam alanları kurmuştur. Tüccarların yanında zanaatkârlar da yeni kurulan yerleşim alanlarına gelmişlerdir. Ticaret odaklı olan bu değişim ile birlikte gelişme, kâr, eşitlik ve özgürlük gibi pek çok unsur yeniden oluşmaya başlamıştır. Orta Çağ kentleri ticaret ve ekonomi yönünden gelişip ilerledikçe hem hukuksal hem de idari özerklikler kazanmışlardır. 15. yüzyıl başlarından itibaren köleliğin git gide tasfiye edilmesiyle birlikte geçmiş yüzyıllara nazaran kentlerin büyük bölümü özgür bireyler hâline gelmişti. Orta Çağ ve Yeni Çağ arasındaki geçişi temsil eden Rönesans ve sonrasında yaşanan önemli siyasal değişimler sonucunda mutlakıyetçi devlet yapısı ortaya çıkmıştır. Yönetim ve asker ile temsil edilen bu gelişme ile birlikte kentlerde yeni idare sistemini gösteren bir takım yeniliklere tabi tutulmuşlardır. Kentin eskiye ait olan yapı ve sokakları yeni iktidarın yeni yönetimin ihtiyaçlarına cevap veremez durumdadır. Yeni kurulan bu kentlerde kilise çanı değil "trompet" ile "borazan" sesleri işitilmeye başlanmış ve kentlerde bulunan birbirlerini dik şekilde kesen geniş ve uzun caddeler, kamusal binaların gösterişli bir şekilde tekrar inşa edilmesi kentlerdeki Rönesans ve Barok etkisini göstermektedir (Bumin, 1990: 51-58; Karakaş, 2001: 126).

MÖ 6. - MS 4. yüzyıllarını kapsayan Antik dönemde kent türü yerleşim yerleri hem insanların yaşamlarını devam ettirdikleri hem de toplumsal kültürün ve uygar yaşamın şekillenmeye başladığı merkezler olarak birer sembol haline gelmeye başlamışlardır. Antik çağ mimarisinin gelişimi bu kent ortamı içerisinde kendini

bulmuştur. Fazla çeşitlilik görülmeyen bu yapı tipolojisi, sade ve prizmatik kütleler, bu kütleleri dekoratif ve strüktürel açıdan tamamlayan ve gelişimlerini MÖ 4. yüzyılda tamamlamış üç düzen (dor, ion ve korint) yapı türünü içermektedir. Bu bağlamda Antik çağ mimarisi statik bir görüntü sunmaktadır (Ceylan, 2020: 1).

Anadolu'daki Antik Yunan kentlerinde açık mekân yapıları ilk bakışta mekânı tanımlayan düzensiz / rastgele yerleştirilmiş yapılar gibi görünmektedir. Bu durum kentin tam olarak tamamlanmadığı izlenimi yaratmaktadır. Bu kentlerdeki yapılaşma bireysellik üzerine kurulmuş bir şehircilik yaklaşımı sergilemektedir (Scranton, 1949). Diğer taraftan, mekânı tanımlayan çevresel yapılar birbirini engellemeyecek şekilde konumlandırılmıştır. Yunan toplumunda önemli bir etken olan geometri de mekânların planlanmasında başarı ile uygulanmıştır. Yapıların eksenleri arasında uygun açılar oluşturulmuştur. Örneğin, mekân tasarımında, 360 derecenin 10 ve 12 ile bölündüğü iki ayrı sistem uygulanmıştır. Bu nedenle 30, 60, 90, 120, 180 gibi açılar yanı sıra onluk sistemde kullanılan 18, 36, 72, 108 ve 144 dereceleri de kullanılmıştır (Doxiadis, 1972).

Antik Yunan dönemi kent mimarisinde meydanları oluşturan açık alanların yapılarla çevrelenmesi her zaman tercih edilmemiştir. Özgürlük ve bireysellik tüm mekânlarda hissedilmektedir (Scranton, 1949: 264). Yapıların bu özellikleri nedeniyle kent içindeki dağılımı özenle planlamış üç boyutlu objeler olarak algılanmasına yol açmaktadır, dolayısıyla yapılar kusursuz biçimde tamamlanmak durumunda kalmıştır (Ceylan, 2020: 5).

Eski Anadolu Yunan kentlerindeki geometrik ağırlıklı kent yaklaşımı Roma yönetimine geçilen MS 1. yüzyılla beraber değişmeye başlamıştır. Bağımsız yönetimlerden bir imparatorluğun parçasına dönüşme süreci olan bu dönemde gerçekleşen sosyal ve ekonomik değişim Yunan kentlerinin fiziki yapısına da yansımıştır (Scranton, 1949: 267).

Çok geniş bir coğrafyaya yayılan Roma İmparatorluğu'nda en göze çarpan kent mimarisi yaklaşımı tüm kentlerin bir birine yakın özellikler taşıyacak şekilde standart bir tasarımla oluşturulmasıdır. Tektonik değerler ve mimari özellikler itibarıyla imparatorlukta bulunan hemen hemen her kent büyük benzerlikler göstermiştir. Kentlerin ve yurttaşlarının zenginlik ve refahını sergilemek üzere planlandığı düşünülen kentler sadece kentlerdeki yapılar açısından değil bütüncül olarak anıtsal

nitelik kazanmıştır. Diğer taraftan, Roma imparatorluğunun gücünü temsil ettiğinden kentlerin emperyal bir karakteri bulunmaktadır (Segal, 1997).

Roma imparatorluğunda kentler yalnızca günlük hayatın akışına uygun olmakla kalmamış aynı zamanda hayatın kendisini düzenleme görevini de yüklenmiştir. Yunan kentlerindeki hareket özgürlüğü anlayışı kaybolmuş, onun yerine kentin çeşitli bölümleri arasındaki bütün hareketliliği sağlayan, mimari açıdan tanımlanmış mekânlar ve bunları bir birine bağlayan ana yollar ortaya çıkmıştır (Perring, 2000: 282).

Roma kentlerinde belirli merkezler ve önemli yapıların birbiri ile fiziksel ve görsel bağlantı kurmalarına özen gösterilmemiştir. Roma kentlerinde, bir girişten diğerine mimari iletişimi ve kentsel bütünlüğü sağlayan hususlar kentin caddeleri ve meydanlar olmuştur. Caddeler, özellikle sütunlu caddeler şeklinde dizaynedilmiştir. Sütunlu caddeler Helenistik dönemden itibaren antik kentlerin vazgeçilmez unsurları olmuştur. Roma kentlerindeki caddeler genişlikleri ve düz bir hat üzerindeki devamlılıkları ile kentlerin ana merkezlerindeki yaya ve araç trafiğini rahatlatmanın yanında politik bir işlev de yüklenmiştir. Sütunlu caddeler, sundukları ihtişamlı görünüm ve kararlılık duygusunun yanında yolcunun görüş alanını kontrol ederek bir yön duygusu da vermektedir. Genelde iki boyutu ağırlıklı olan diğer sokaklara göre sütunlu caddeler üçüncü bir boyut hissi uyandırmıştır. Roma imparatorluk döneminde şehircilik en iyi kent içinde dolaşan bir yayanın gözleri ile algılanabildiği düşünülmektedir. Roma kent planlamasında öne çıkan husus, antik Yunan yaklaşımından farklı olarak, bireyin özgürlüğünün vurgulanması değil hareketleri ve yaşam tarzı itibariyle yönlendirilmiş bir kalabalığın parçası olmasıdır. Roma kentlerindeki sütunlar, portikolar, kolonadlar ve anıtsal yapılar, Roma kentlerinin caddelerini basit ulaşım vasıtaları olmaktan çıkarıp anıtsal kent mekânlarına dönüştürmüştür. Roma kent caddelerinin başlangıçları ve bitişleri kadar, devamlılıkları ve değişimlerinde mutlaka mimari bir öge ya da bir kent unsuru kullanılmıştır (Ceylan, 2020: 6 - 7).

Roma kentlerinin diğer önemli sembolik unsurları da kent meydanları olmuştur. Kent meydanları, politik toplantı ve ticaret gibi kentsel işlevler yüklenen ve kent mimarisine uyum sağlayan açık alanlar olarak öne çıkmışlardır. Kent meydanları ana caddelerin kenarında konumlanmış önemli yapıların görsel açıdan vurgulanması ve caddenin tekdüzeliğinin önlenmesi içinde tasarlanmıştır. Bu haliyle

Romalı planlayıcılarının kent meydanları ve yapılar arasında birbirini tamamlayacak şekilde bilinçli olarak tasarladıkları açıktır (MacDonald, 1984: 32).

Kent mekânları yapılar tarafından tanımlanır ve zengin bir mimari karakter kazanırken; yapıların da bu mekânlar sayesinde kent içindeki yerleri belirlenip, rastgele yerleştirilmiş etkisinden kurtulmaktadır. Kent mekânlarının tanımlanmasında kamu yapılarının yanısıra en sık kullanılan unsurlar sütun sıraları diğer bir ifadeyle portiko'lardır. Öte yandan çeşmeler, su sağlama işlevinin ötesinde anıtsal yapılar olarak kent meydanlarının sembolik değerine katkıda bulunmuşlardır (Ceylan, 2020: 7).



Şekil 1.1. Batı Portiko, Smyrna Antik Kenti – İzmir

Kaynak: <http://iletisim.ieu.edu.tr/univers/?p=29306>, (10.07.2020)

Bu kent oluşturma anlayışında kent bütünü önem kazanmıştır. Tekil yapılar ve açık alanlar kent formunu sağlayan araçlar olarak görev yapmıştır. Hatta yapıların kentsel mekânları yarama ve tanımlama görevi ile öne çıktıkları değerlendirilmektedir. Bu sebeple binaların kentin ana mekânlarına sınır oluşturan cepheleri önem kazanmış, diğer cephelere ise aynı özen gösterilmemiştir. Roma döneminin bu kent mimarisi yaklaşımı Yunan mimarisinin ana özellikleri olan bütüncül mimarinin kaybolmasına ve cepheli bir yaklaşımın hâkim olmasına yol açmıştır. Ayrıca, Roma kentlerinde günlük yaşamın sıradanlığının haricinde festivaller, geçit törenleri gibi sosyal ve ticari aktivitelerin açık alanlarda yapılması ve bunların sayıca sık olması kentleri, kentlerin sokaklarını, meydanlarını ve simgesel nitelik taşıyan anıtsal yapıları bir tiyatro sahnesine dönüştürmüştür. Mimaride görülen “cepheli” yaklaşımın kentteki tiyatro sahne algısını kuvvetlendirmektedir. Roma kentlerinin inşasında kullanılan ve ana malzeme olan

mermer de bu etkiyi güçlendiren bir faktör olmuştur. Mermer mimari olarak da adlandırılan bu stil, yaratıldığı coğrafya sebebiyle “Asya tipi cephe” olarak adlandırılmaktadır (Ceylan, 1994: 67-73; Ceylan, 2020: 7).

Roma kentlerinde, yapıların yalnız çevreleri değil, kent bütününe de uyum içinde olması düşünülmüştür. Bu nedenle, Roma mimarisi temelde klasik mimari türünün belirli form ve motiflerinin veya bunların türevlerinin tekrarlanması şeklinde gelişmiştir. Kent mimarisinin bu gelişimi Roma dönemi mimarisinin belirli kalıplar içinde kalmasını sağlamış zamanla gelişmiş ekonominin sunduğu imkânlar ve sosyal talepler Roma mimarisinin statik Antik Yunan mimarisine nazaran daha hareketli ve zaman zaman “barok” olarak tanımlanan bir karakter sergilemesini sağlamıştır (Lytteon, 1974).

Anadolu coğrafyası, Roma İmparatorluğunun en zengin ve kültürel açıdan en gelişmiş yerleşim örneklerine ev sahipliği yapmıştır. Özellikle, Antik dönemde “Bin Kentli Asya” (Hanfmann, 1975) olarak tanımlanan Batı ve Güney Anadolu, Roma İmparatorluğu döneminde mimari ve şehircilik açısından önemli gelişmelere sahne olmuştur (Ward-Perkins ve Boethius, 1970). Bu bağlamda yukarıda temel özellikleri açıklanan Roma dönemi kent mimarisinin erken dönem örnekleri Anadolu kentlerinde görülmektedir.

Örneğin, Roma İmparatorluğu’nun Asia eyaletinin başkenti durumundaki Efes, gerek mimari özellikleri gerekse liman ve Artemis tapınağı gibi sembolik değerleri ile Anadolu’nun en büyük dört kenti arasında yer almıştır. Kent, Artemis kutsal alanından başlayarak Panayır Dağı’nı (Koressos) çevreleyen kutsal yol etrafında gelişmiştir.

Ana dolaşım ağı, bu rota üzerinde bulunan üç cadde ve kent merkezini limana bağlayan bir cadde ile belirlenmiştir. Batıda anıtsal bir kapı ile başlayan Liman Caddesi tiyatro önündeki meydana açılan bir başka kapı ile sonlanmaktadır. Bu meydan hem tiyatro önünde rahat bir alan oluşturmakta hem de Koressos Kapısı’ndan gelerek güneye inen Liman Caddesi’nin birleşimini vurgulamaktadır. Meydan’ından başlayarak, Embolos Caddesi, iki yanında Heroon, Trajan Çeşmesi, Memmius Anıtı, Hadrian Tapınağı gibi anıtsal yapılar ve sütun sıraları ile eklenmiştir (Ceylan, 2020: 8 - 9).



Şekil 1.2. Artemis, Efes antik kenti - İzmir Kaynak: <https://arkeofili.com/>, (10.07.2020)

Sembolik nitelikteki Roma kent örneklerinden bir diğeri Perge'dir. Anadolu'da bulunan en anıtsal örneklerden biri olan Perge kenti sütunlu caddeleri ve meydanı ile dikkat çekmektedir. Cadde güneyde Helenistik kulelerin arasında bulunan oval meydan ve onun önündeki kemerli kapı ile başlamaktadır. Doğu - batı doğrultusunda ikincil bir aks ile kesişimi bir tetrapylon kapı ile vurgulanan sütunlu cadde, kuzeyde, aynı zamanda Akropolis'e geçişi vurgulayan anıtsal bir kapı da olan ve cadde boyunca devam eden kanala su sağlayan bir nymphaeumda sonlanmaktadır. Kentsel mimari özellikleri açısından Yunan ve Roma arasındaki farkları en iyi sunan Anadolu kenti ise Milet'tir.

Antik Yunan döneminde, liman ile güney agora arasında kalan ve gymnasium, bouleterion, kuzey agora ve Delphi Kutsal alanına ev sahipliği yapan kent Roma döneminde yeniden düzenlenmiştir. Limandan geçiş, anıtsal bir kapı ile kontrol altına alınmış, mekânın doğu ve batı sınırları stolarla tanımlanmıştır. Güney ucu güney agora kapısı, nymphaeum ve bazilikanın sütunlu girişi ile sınırlanarak özelleşmektedir. Bu düzenleme sonucunda yapılar bireyselliklerini kaybederek mekânı tanımlayan duvarlara dönüştürülmüş ve Roma kent anlayışının öngördüğü anıtsal ve görkemli görünüş ortaya çıkmıştır (Ceylan, 2020: 9).



Şekil 1.3. Perge antik kenti – Antalya Kaynak: <https://muze.gov.tr/urun-detay?CatalogNo=WEB-PRG01-01-008>, (10.07.2020)



Şekil 1.4. Milet antik kenti – Aydın Kaynak: <https://aydin.ktb.gov.tr/TR-64428/milet.html>, (10.07.2020)

Anadolu Roma kentlerinin görkemini ortaya koyan mimari düzen, dönemin sosyal, ekonomik ve kültürel şartlarının bir ürünü olmuştur. Roma İmparatorluğu'nun sağladığı ekonomik refah, kentlerde büyük ölçekli projelerin yapımına olanak sağlamıştır. Diğer taraftan, mermer gibi değerli yapı malzemelerinin üretimi ve imparatorluk sınırları içinde kolaylıkla taşınabilmesi bu kentlerin ihtişamını artıran bir etken olmuştur (Ward-Perkins, 1980).

Dolayısıyla tarımsal organizasyonu yöneten ya da tarımsal artı değere sahip olan sınıflar kentlerin politik ve ekonomik yaşamında söz sahibi olan büyük toprak sahipleridir olmaktadır (Hadrill-Wallce, 2000: 245).

Roma İmparatorluğu'nun siyasal, ekonomik ve sosyal koşulları içerisinde çok güçlü olduğu dönemde kent hayatı ve kentleşmede büyük gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle su kaynaklarına büyük önem verilmiş ve uzun suyolları ve sarnıçlar inşa edilerek uzak mesafelerden kentlere su taşınması ve su ihtiyacının giderilmesi sağlanmıştır. Ancak, zamanla devlet otoritesinin zayıflaması, istilalar ve salgın gibi faktörler antik kentlerin dönüşümünü etkilemiştir (Cameron, 2001: 88).

Roma İmparatorluğu MS 1. yüzyılda antik Yunan kentlerini ele geçirdikten sonra önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Bu değişimde Roma'nın antik mimariye tanıttığı tuğla, harç, pozzolana gibi yeni malzemeler ve kemer, tonoz, kubbe gibi yeni tekniklerin katkısı büyük olmuştur. Roma mimarisinin dolayısıyla da Bizans kent mimarisinin Antik Yunan mimarisinden farklı yönde gelişmesinin arkasındaki en önemli faktör kent mimarisi ve kent planlamasındaki yeni yaklaşımlar olmuştur (Ceylan, 2004).

1.3. Orta Asya Türk Kentlerinin Tarihi Gelişimi

Türklerin ilk kez tarih sahnesine çıktığı yer Orta Asya'dır. Türkler de başlangıçta Orta Asya halklarından idi. Ancak Türklerin bu dönem ile ilgili kayıtları kendi kayıtları değil daha çok Çin sonra da Bizans ve Yunanlılara ait kayıtlardır. Türkler ile tarih kayıtlarında ilk kez Çin ile olan ilişkilerinde karşılaşmaktayız. Türkler daha çok göçebe bir hayat sürmekte idi. Bunda coğrafyanın etkisi çok büyüktü (Okan ve Ertük, 2004: 192 – 200).

Göçebe yaşamın bu kadar uzun sürmesinde farklı etkenler olduğu gibi Çin'in etkisi de yok sayılamaz. Vezir Tonyukuk “ Biz Çin'in yüzde biri kadarız. Kent kurarak yeleşirken burada düşman bizi yok eder. Ancak göçebe hayata devam edersek zayıf düşünce geri çekilir, güçlenince de ilerleriz.” der (Sümer, 1994; 34 – 38).

Türklerin ana yurdu Şayan Dağları, Altay bölgesi idi. Türkler farklı coğrafyalara bu bölgeden gitmiştir. Bölge dağlık olduğu için yerleşim yerleri oldukça azdır. Genellikle dağlar arasındaki vadilere veya yamaçlara yerleşmişlerdir. Bölgenin

önemli yerleşim yerleri; Çumgal, Gulça, Çaldıvar, Koşoykurgan ve Atbaş'dır (Öcal, 1983: 102 – 112).

Türlere ait ilk kentlerin özelliklerine baktığımızda ticaret ve ticaret yollarına bağı kentlerdir. Bir de Çin ile ilişkiler üzerine kurulan kentler vardır. Türklerin ilk kurdukları kentlerde kendi ticaret örgütlenmeleri ve kendi tarım havzaları mevcut değildi. Tahıl ihtiyacını Çin'den gidermekteydiler (Korkut, 1987: 102).

Türkler göçebe hayat sürdükleri sırada ve yerleşik hayata geçişte gittikleri her yerde farklı kültürler ile etkileşim içerisinde olmuşlardır. Yakındoğuya gelen Türkler Doğu – Batı ilişkisinde rol oynamaya başlamış. Aynı zamanda da buranın kültüründen etkilenmişlerdir. Hatta İran ile olan etkileşim sonucunda yazı dilleri Farsça olarak değişmiştir. Bu yüzden Selçuklularda resmi yazı dili Farsça idi (Roux, 1989: 202).

Eski Türkler de kent yerine “balık” ya da “balığ” kavramlarını kullanılmakta idi. Oğuz Türkleri ile Karahanlılar ise “kend” kavramlarını kullanmışlardır (Sümer, 1994: 34 – 38).

Orta Asya'nın verimli topraklarında Türkler'in eski yerleşmelerine ait pek çok kale, kervansaray ve kent kalıntıları mevcuttur. Günümüzde Moğolistan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan olarak bilinen bu bölge Türkler'in ilk yurdu idi. Özellikle Kazakistan ticaret yollarının kesiştiği noktada olduğu için pek çok kent burada inşa edilerek hızlı şekilde gelişmiştir. İlk Türk devletlerinden olan Hunlar döneminde çevresi surlar ile çevrili bir takım yerleşim alanları olmakla beraber kent hayatının başlangıcı ile ilgili ilk örneklere Göktürkler döneminde rastlamaktayız. Göktürkler tam anlamı ile yerleşik hayata geçmemiş büyük kısmı hâlâ göçebe yaşamakta olsa da kasaba, köy gibi yaşam alanlarında yaşayanlar ve tarım ile geçinenler de vardı (Öcal, 1983: 102 – 112).

Göçebe hayat sürenler belirli kışlaklar ile yayla arasında göç etmekte idi. Herhangi bir yenilgi ile ayrılmak zorunda kalmadıkça buralarda hayatlarını sürmekteydiler (Cezar, 1978: 112). Göktürkler'deki etrafı sur ile çevrili yerleşim yerleri genel olarak asker ve hükümdâr bulunmaktaydı. Bazı yerleşim alanları ise ticaret yolları üzerine kurulmuştu. Bunlar daha çok ikmal ve güvenlik amaçlı idi. Bunlar dışında tarım alanlarında git gide feodal bir yaşam oluşmaya başlamıştı. Bu alanların üzerine çiftlikler bulunmakta idi. Bu çiftlikler şatovari şekilde korunaklı

olarak yapılmıştı. Yine de halkın büyük kısmı göçebe idi. Ve surların dışında, çadırda hayatlarını sürdürmekteydiler. Fakat savaş gibi bir durumda surların içersine sığmıyorlardı (Baykara, 1980: 500 – 509).

Karahanlılar döneminde kentleşmenin artmasına rağmen hükümdârlar, vasıflarını kaybetmemeleri amacıyla bir kısım Türklerin göçebe hayata devam etmelerine itina göstermiştir. Türkler tarihin başından beri hayvancılık ile uğraşan, hayvanları ile beraber devamlı hareket eden bir millettir. Zaman içlerinde değişen şartlar ve etkileşime girdikleri farklı kültürlerin de etkisi ile yerleşim hayata geçmeye başlamıştır (Cezar, 1978: 112).

Koşoykurgan kenti dikdörtgen bir formda surlar ile çevrilidir. Sur duvarları oldukça kalın olup yüksekliği 8 metre kadardır. Ancak temel de 12 metreye kadar ulaşır. Sur duvarlarının köşe kısımlarında yuvarlak kuleler bulunur. Duvarlarda küçüküklü büyüklü kare burçlar da yer alır. Bu kent bir süre Türk hanlarına başkentlik yapmıştır (Nusov, 1971: 8).

Çu ovasının önemli kentleri içinde Ak Beşim, Burana, Ak Tepe sayılabilir. AK Beşim Türkler ile bu bölgeye ticaret için gelmiş olan Soğdlar'ın birlikte yaşam sürdürdükleri bir kenttir. Ak Beşim uzun süre Türk devletlerine başkentlik yapmıştır. Kentte şehristan, rabad ve kale bölümleri mevcuttur. Kentin tam ortasında şehristan bulunur. Kale, şehristanın batısında yer alır. Rabad ise şehristanı çevreler. Şehristan bir duvar ile sınırlanmıştır. Rabadın çevresi tümsek ile çevrilidir ve bu alanda konut kalıntıları yer alır. Bu kentte ki şehristan büyük mahallelerden oluşur. Konutlar birbirine yakın yapılmıştır. Caddeler muntazam şekilde bir düzen içersindedir ve taş döşelidir. Cadde kenarlarında ise yayalar için kaldırımlar mevcuttur. Kentin su gereksinimi kuyu ve akarsulardan karşılanmaktadır. Pislikler, çöpler gibi atıklar için foseptik çukuru açılmıştır. Ak Beşim kendi dönemine nazaran ileri bir kent yapısına sahiptir (Nusov, 1971: 11 – 14).

Maveraünnehir ve Horasan'da yerleşik hayata geçmenin etkileri ile feodal bir düzen oluşmaya başlamıştır. Kentler çevresi duvarlar ile çevrili olan şatovari küçük birer yerleşim yeri hâlini almıştır. 6 – 7. yüzyıllara gelindiğinde bölgedeki yerleşme feodal düzenin ötesine geçerek büyük kentler oluşmaya başlamıştır. Bu kentlere Buhara, Semerkant, Merv örnek verilebilir (Belazuri, 1987: 482 – 483).

Maveraünnehir Araplar tarafından fethedildiğinde de bazı kentler diğerlerine göre ticari açıdan gelişmişlik ve kentin büyüklüğü olarak farklılık göstermekte idi. Yerleşim şeklinde ise çiftlikler ve şatovari yapılar bulunmaktaydı (Cezar, 1978: 59 - 61).

Horezm bölgesinde şatovari yapılar oldukça yaygındı. Şatolar ile çevresi sur ile çevrili çiftliklerin yapı ve planları neredeyse aynı olmak ile birlikte büyüklük olarak farklıydılar. Bu feodal yapılar zaman içerisinde büyüyerek kasabalara dönüşmüşlerdir (Togan, 1951: 12 – 13).

7. yüzyıldan itibaren Türklere ait yerleşik yerleşmeler giderek artmıştır. İslamiyet'in de etkisi ile yerleşim hayata geçen Türkler giderek artsa da tam anlamı ile yerleşik hayata geçmemişlerdir. İlerleyen yüzyıllarda dahi göçebe hayat sürenler karşımıza çıkar (Nusov, 1971: 17 - 18).

1.4. İslam Kentlerinin Tarihi Gelişimi

“Medine“ kavramı Arapça “kent” anlamına gelmektedir. Kelime köken olarak “medeni” ile aynı kökten gelmektedir. Türkçe’de “medeniyet” olarak kullandığımız kavramın gelişmişliği ifade ettiğini bilmekteyiz. Medine kentinin özgün adının “Yesrib” idi ancak İslam dini ile birlikte medeniyete ulaşmış olmanın göstergesi olarak bu adı aldığı bilinir. Osmanlı’da ise Farsça kökenli olan “şehir” kavramının tercih edilmekteydi (Özcan, 2006: 21 – 61).

İslam'ın doğduğu dönemde Arap halkı kabile hayatı sürmekte idi. Her kabilenin kendine has hukuku, kuralları, düzeni hatta kendine ait dinleri ve putları mevcuttu. Siyasi bir birlikten bu dönemde bahsetmek mümkün değildi. Kabileler arasında sık sık sorunlar çıkmakta ve bu sorunların etkileri oldukça uzun süre devam etmekte idi (Özden, 2013: 196).

Arabistan Yarımadası’nda 7. yüzyılda ortaya çıkan İslamiyet kent merkezli bir din idi. İslam Peygamberi Hz. Muhammed ve Müslüman olan ilk insanların büyük bir bölümü kentli idi. Ve geçim kaynakları büyük oranda kentler arası ticarete dayalı idi. İslam dinini kabul etmeyenler içinde Mekke’li tüccarlar da bulunuyordu. Yeni bir dinin Mekke’nin ticari önemini kaybetmesine neden olacağından endişelilerdi. Dini, ekonomik ve siyasi nedenler ile Mekke ve Medine kentleri arasında mücadele başladı. Bu mücadelenin biterek yarımada hem siyasi hem de dini birliğin

sağlanmasının ardından uygarlık adına ilk kentlerin kurulduğu Mısır, İran ve Mezopotamya'ya İslam yayılmaya başladı. Böylece yeni bir kültür oluşmaya başladı. Kufe, Samarra, Cezayir, Bağdat Basra gibi yeni kentler kurulurken Halep, Kurtuba, Kahire, Şam gibi kadim kentler de kültürel ve fiziki açıdan İslami niteliklere büründü (Uysal, 2020: 389 – 390).

İslamiyet'in ortaya çıkmasından sonraki ilk yüzyıl toprakların genişletilmesi ve dinin yayılmasıyla geçmiştir. Müslümler Suriye ve İskenderiye'ye ulaştıklarında Yunan uygarlığı ile tanışmıştır. Dicle ve Fırat civarında Basra ve Kûfe kentlerini kurmuşlardır. Bu iki kent de Hz. Ömer döneminde kurulmuştur. İki kentte de görülen özellik her kabile ayrı mahalleye ayrılmıştır; ortada ise meydan, vali için saray ve cami yapılmıştır (Barthold, 2012: 52).

Yeni dinin ulaştığı İran, Akdeniz ve Mezopotamya uzun yıllardan beri kent merkezli kültürün köklü yapı ve kurumlarına sahip yerlerdir. Ayrıca İslam öncesi göçebe hayat süren Orta Asya'da aslında bir kentler bölgesi idi. Burada da kesintisiz yerleşik bir hayat bulunmaktaydı. Yunan coğrafyacı Stabon bu bölgeyi “bin kentli toprak” şeklinde isimlendirmektedir (Peacock, 2017; Starr, 2019).

Kent merkezli uygarlık anlayışı İslam dininin temel ilkeleri ile de uyumludur. İslam'ın kutsal kitabı olan Kur'an Kerim'de (Şura Suresi 7. Ayet) Mekke kenti için “kentlerin anası” ifadesi kullanılmıştır. İslam kentlerinin ekonomik ve kültürel olarak zirvede olduğu 8 – 14. yüzyıllar arası “İslam Rönesans”ı ya da “İslam'ın Altın Çağı” şeklinde adlandırılır. İslamiyet'in yayılması ile ticaretin de sınırları gelişti. Kuzeyde Kafkasya, güneyde bugünkü Somali kıyıları, batıda Mağrip ve İspanya, doğuda ise Güney Çin Denizi'ne kadar uzanan bir ticaret güzergâhı oluştu. Ticaretin gelişmesi ile servetteki artış entelektüel faaliyetleri de geliştirdi (Goody, 2015: 68-73).

Demirci (2003), İslam kenti kavramı için Batı'nın romantik algısı ile oluşturulan oryantalist bir kavram olduğunu söyler. Ayrıca İslam kentlerinin fiziksel mekânları arasındaki cami avlularının Batı kentlerinin meydanlarının yerini aldığını söyler. Çelik (2012) İslam'ın ilk kentlerinde görünen düzensiz ve plansız yapılanmanın zamanla değişerek surlar ile çevrili kentlerin kapalı çarşı ve bedestenler çevresinde oluştuğunu söyler. Lonca örgütlerine de değinerek özerk yapılar olmadığını ve merkezi bürokrasinin denetiminde olduklarını söyler. Yıldız (2011) İslam kentlerinde merkezin büyük bir cami olduğunu, etrafında ise öncelikle

çarşı olmak ile birlikte hamam, medrese, külliye ve saray gibi yapıların yer aldığını belirtir. Merkezde cami, onu çevreleyen çarşı, ardından halka açık alanlar ve sonrasında konut alanları bulunurdu. Bu durumun İslam kenti tipolojisinin ortak fiziksel özelliği olduğunu ve İslam kentlerinin planlarının birbirinden ayırmanın zorluğundan bahseder. Kentlerin merkezinde bulunan caminin manevi özelliğini yansıttığını dile getirir. Ayrıca devlet bürokrasisi ile iç içe geçmiş olan tüccar geleneği sebebiyle bağımsız eşraf sınıfına rastlanmadığı vurgular.

Batılı oryantalistler İslam kentleri için düzensiz, labireti andıran, karmaşık ve plansız gibi ifadeler kullansalar da Halil İncalcık bunun aksini söylemektedir. İstanbul'un camileri, hanları, çarşıları, hamamları, mahalleleri ve külliyesi ile vakıf-imaret kurumuna dayanan bir İslam kenti olduğunu şu şekilde ifade eder: “Osmanlı kentleri İslam şeriatı idealine dayalı ve bu ideali yansıtan sosyal ve fiziki özelliklere sahiptir. Kentin bir kısmında kervansaraylar, dükkânlar ve çarşının bulunduğu ticari bir alan diğer tarafında ise cami çevresinde konumlandırılan mahallelerden oluşan yerleşim yerine ayrılmış olması İslam şeriatı idealine göre planlanan kent yapısını göstermektedir.” (İncalcık, 1995: 264). Görüldüğü üzere İslam kentlerinin fiziki yapısı iki bölgeden oluşmakta idi: konutların bulunduğu mahallelere ile ticaretin devam ettiği çarşı. Bu iki alan morfolojik ve işlevsel farkları ile İslam kentinin karma dokusunu inşa etmiştir. Bu doku genelden özele, basitten karmaşığa, düzenden düzensizliğe şeklinde birlik içerisinde çeşitlilik gösteren bir dengededir. Görüldüğü üzere İslam kentleri Batılı merkezli kent anlayışından farklıdır (Çöteli, 2016: 11 – 14).

Tek tanrıya olan inanış yani tevhit anlayışı İslam kentlerinde mimariye de etki etmiştir (Cansever, 1997: 42 – 50). Batıda karşımıza çıkan gösterişli, ihtişamlı yapılar yerine İslam kentlerinde ihtişamdı uzak, insanın fani olduğunu çağrıştıran daha mütevazı yapılar karşımıza çıkar. İslam kentleri için ihtişamlı denebilecek yapılar camilerdir. Ancak onlarda Batının ihtişamının yanında oldukça sade kalırlar. İslam dinini kentlere yansımalarını işlevsel olarak da görmekteyiz. Kadın – erkek mahremiyetine saygılı konutların inşasını tüm İslam kentlerinde görmek mümkündür. Elbette bu tür konutlara Osmanlı’da da sıkça rastlamaktayız. Konutlar “haremlık – selamlık” şeklinde planlanmıştır. Dini açıdan haram olarak kabul edilen yabancı bir erkeğin hareme girmesi engellenmiştir. Konutların sokaktaki planlaması bile bu hassasiyete göre yapılmıştır. Bunun yanı sıra komşuluk ilişkilerine dinin

verdiği önem konutların birbiriyle iç içe olmasına ve bu şekilde kurulmuş mahallelerin İslam kentlerini diğer kentlerden ayırmasına neden olmuştur. İç içe geçmiş konutlara rağmen mahremiyete verilen önem ve bunun çok iyi şekilde korunmuş olması İslam kentlerinin dikkat çekici özelliklerindendir (Demirci, 2012: 13 – 15).

7. ve 9. yüzyıllardaki kentler üzerinde çalışan Can (1992), İslam kentlerine ait karakteristik özelliklerin varlığını ve bunların fiziki yapılar üzerinde görülebileceğini söyler. Bu yapılar; çarşılar, camiler, hamamlar, surlar, darü'l imara (hükümet konağı), mahalleler ve konutlar olarak sıralanabilir. İslam kentlerinde belediyelerin bulunmadığı göze çarpar. Kentlerde merkezi anlamda bir imar faaliyeti yoktur. Fakat kent planları genel olarak orada yaşamını sürdürmekte olan halkın kültürel ve toplumsal gereksinimlerine göre belirlenmektedir. İslam kentlerinde karşımıza çıkan çıkmaz ve dar sokakların nedeni ise İslam toplumunun grupçu ve kabileci duygulara sahip olmasına bağlıdır.

İslam mimarisi pek çok farklı geleneğin, kültürün, stilin, felsefenin ve coğrafyanın etkileri ile gelişmiştir (Abdin, 2010:1). İslam mimarisinin gelişiminde geçmiş uygarlıkların mimari geleneğinin etkisi oldukça büyüktür. İslam mimarisinin sembolik izlerini ilk olarak 622'de Medine'de Hz. Muhammed için inşa edilmiş olan cami ve evde görebiliriz. Özellikle Hz. Muhammed ve 4 halife dönemine ait yapılar mütevazı ve gösterişsizdir. Bu yapılarda anıtsal özellikler karşımıza çıkmaz. İslam mimarisinde anıtsal ve gösterişli yapılar Emeviler döneminde ilk kez karşımıza çıkar. Şam'da bulunana Emevi Cami ve Kudüs'deki Aksa Cami ile Kubbetu's – Sahra Emeviler dönemine ait ihtişamlı yapılara örnek olarak verilebilir (Ruhenov ve Oviedo, 2013: 125).

Camiler, İslam kentlerinde sadece dini amaçlı kullanılmamıştır; toplumsal ve siyasi gereksinimler içinde kullanılan yapılardır. Büyük Cami, din ve hükümet ilişkisinin ya da hükümetin merkezi olarak kullanılmıştır. İslam kenti için camiler en büyük öneme sahip kamusal yapılardır. Bölgedeki halkın gereksinimleri ve geleneklere göre her mahallede bir cami bulunmaktadır. Bu cami bulunduğu mahalle için toplanma alanı niteliğindedir (Rezvani ve Raefard, 2015: 252).

İslam kentlerindeki camiler genel olarak büyük bir benzerlik içerisindedir. Kentte bulunan büyük cami dinin yanında kent hayatının farklı yönlerini yansıtan bir

merkez konumundadır. Caminin yakınında eğitim için medrese yapılırsa da cami içerisinde de halkın eğitimi amacıyla dersler yapılır. Cuma günleri başkentte bulunan büyük camiye gitmek hem halk hemde hükümdâr için dini bir görev gibi idi. Hükümdâr burada halkın şikâyetlerini dinlerdi. Bu durum hükümdârın halkın sorunlarına olan ilgi ve alakayı göstermektedir. Hükümdârın bu tavrı İslam devlet geleneğini için yöneticinin en önemli fonksiyonlarındanı (İnalçık, 1995: 249). Basra ve Kûfe gibi ordugâh nitelikteki kentlerde Cuma camileri askeri, bilimsel ve siyasi etkinliklerin de gerçekleştiği mekânlardır. Halifelere bu camilerde biat edilmiştir. Halifelerin politikaları yine bu camilerde ilan edilmiştir. Atanan valiler de halkın karşısına merkez camide çıkmış, burada konuşma yaparak görevi devralmışlardır. Bunun yanında fetihler de bu camilerden yönlendirilmişti. Savaşlar ve devlet yönetimi ile ilgili kararlarda cami cemaatinin de fikirleri alınmıştır. Görüldüğü üzere camiler dini özelliklerinin yanı sıra ekonomil, siyasal, kültürel, askeri ve toplumsal faaliyetleri de etkileyen merkezlerdir (Demirci, 2003: 137).

Cuma namazlarının kılındığı “Ulu Cami” İslam kentinin en temel öğelerindendir. Ulu caminin yakınında hanlar, kervansaylar, bedestenler şekilde çarşı ve açık pazar alanları bulunurdu. Yani cami ve ticaret alanları şekilde bir sistematik vardı. Daha sonra kamuya açık alanlar bulunmaktaydı. Bunu çevreleyen ise konutların bulunduğu mahalleler ve dış mahalleler mevcuttu. Cami etrafındaki çarşının varlığı tesadüfi bir durum değil, hiyerarşik bir düzenlemedir. Kent için caminin öncelikli olarak önem arz etmesi merkeze konumlandırılmasına neden olmuştur. Ve hiyerarşik olarak çevresi diğer yapılar ile sarılmıştır. Kentte konutların yer aldığı alan ile ticaretin gerçekleştiği alanlar birbirinden ayrılmıştır (Marçais, 1928: 88).

İslamiyet’in ilk yıllarında camiler yöneticilerin teşviki ile yapılırken ilerleyen yıllarda vakıflar aracılığıyla yapılmıştır. Hz. Ömer kentlerde sadece bir adet Cuma Camisi olmasını söylemiştir. Fakat Abbasi ve Emevi döneminde ihtiyaç durumunda birden çok yapıldığı da olmuştur. Vezir, eşrâf, hükümdâr, emir gibi yönetici ve zengin kimselerin mescid ya da cami yaptırmaları geleneği Türk – İslam kentlerinde de devam etmiştir (Önköl, 1981: 98).

İslam kentlerinin en belirgin yapısı cami ve camiye çevreleyen çarşıdır. Yani İslam kentlerinde ticaret ve din bir arada görülür. Caminin yakınında kapalı çarşı ve bedesten bulunur. Ticari alanları camiye yakınlığı ile ticari hayatın İslami kurallara

göre düzenlenmesi gayesi vardır (Demirci, 2003: 139). Zengin eşraf ve büyük tüccarlar bedesten içerisinde bulunur. Bu bedestenler genel olarak loncaların merkezidir. Loncalar İslami ekonomik hayatın, İslam ahlakının ve Müslüman tüccar modelinin oluşması ve gelişmesi açısından sosyo – ekonomik hayatın en önemli ögesidir (Demirci, 2003: 139). Loncalar yönetimin denetimine tabidirler. Tüm zanaatkarlar hükümdârın sarayına atanmış olan ustanın kontrolündedir. Bu sayede hiyerarşik yapı başkettten uzak yerlerde bile sağlanabilmektedir (Çelik, 2012: 143). Kentlerde loncaları bir araya getiren “Şeyhü'l Meşayih” adı verilen kimseler bulunurdu. Bu kişiler aynı zamanda tarikat şeyhidirler. Bu sayede hem manevi hem de maddi otorite beraber sağlanmaktadır (Demirci, 2003: 142).

Kentlerdeki diğer ekonomik yapı ise kervansaraylardır. Kervansaraylar kentin ana geçiş yolunda bulunurdu. Kervansaraylar da iki farklı mimari karşımıza çıkar. İlki güvenlik amacıyla yüksek duvarlar ile çevrili tek katlı yapılardır. Bunlar genel olarak geçiş güzergâhı üzerindedir. İkincisi ise iki – üç katlı olarak kentin içinde inşa edilmiştir. Yapı olarak iki çeşit kervansaray karşımıza çıksada vergilendirme ve yönetim açısından üç çeşit kervansaraydan bahsedilebilir. Birincisi kişilerin şahsi yararına olan kervansaraylar, ikincisi halkın kullanırken ücret ödemediği sultan kervansarayları, sonuncusu ise zengin kimseler tarafından cami ve başka dini kurumların masraflarını finanse etmek amacıyla yaptırılan kervansaraylar (Prioyudanto, 2014: 17).

İslam kentini karakterize eden en önemli yapılardan biri de şüphesiz vakıflardır. Vakıflar, “bir malın mâliki tarafından içtimaî, dini ve hayır amaçlı tahsis edilmesi olarak özetlenebilecek hukukî işlem ile kurulan hayır kurumlarıdır” şeklinde açıklanabilir. Vakıfların temelinde insanlığa karşı olan iyilik, yardımlaşma, dayanışma, şefkat duygusu ve sorumluluk hissi yatar. Vakıfların altında yatan bu değerler nedeniyle “ muharreme, câriye, mevkufe, müebbede” gibi sıfatlar eklenen vakıf kavramı sadaka kelimesiyle birlikte kullanılmıştır (Günay, 1986: 475-476, Yediyıldız, 1986: 479). Genç’e (2014: 15) göre vakıflar, “ekonomik yaşamın devamlılığını garantileyen hayati öneme sahip bir yapı”dır. Vakıflar aracılığı ile kültür; bakım, yapım ve restorasyon, eğitim ve öğretim, din, temizlik, sağlık, güvenlik, ulaşım, alt yapı; şehircilik, hayır ve sosyal yardım, savunma hizmetleri gibi pek çok alanda kentsel hizmetleri üstlenerek halka ulaştırmaktaydı. Bütün bu hizmetler ise vakıf mallarından elde edilen gelirler ile finanse edilmekteydi.

Hizmetlerin devamlılığı için bedesten, kervansaray, han, dükkân ve gıda satış alanları gibi ticari yapılar; sabun, şeker, cam, demir, bezir, mum, dokuma gibi eşyaların üretimini yapan atalyöler ve fırınlar, değirmenler, yağ sıkım atalyöleri (cendere) gibi imalat alanları; kahvehane ve hamamlar gibi halkın kaynaştığı yerler; bostan ve bahçe gibi yerlerden kira şeklinde aynı kazanç sağlayan tarım alanları gelirlerini vakıflara bağışlamaktaydı (Yeni Yıldız, 1986:484). Vakıf için gelir sağlayabilecek konumda olan gayrimenküller ise vakıf için kullanılmakta idi. Öte yandan gemi, hayvan, alet-edevat gibi eşyalarda vakfa bağışlanabilmekteydi (Günay, 1986: 478).

Vakıfların İslam kentlerinde imarethane, külliye gibi yapıların oluşumuna böylece kentlerin gelişmesine yani kentleşmeye büyük katkısı olmuştur. Vakıflar, kentsel yenilemenin kâr amacı olmayan kurumları gibidir (Barkan, 1942: 280 - 283). Pirbabaei'ye (2008: 6) göre kentte mekân duygusunun yaratılmasında, mekânın oluşmasında ve tekrar inşa edilmesinde büyük rol oynar. Vakfa ait mülkler kentin somut ve somut olmayan kültürünü oluşturur.

Tasavvufun yaşam biçimi şeklinde ortaya çıkması ve örgütlenmesi ile karşımıza “tekke ve zaviye” olarak adlandırılan yapılar çıkar. Tekke: kelime anlamı olarak “dayanacak yer” anlamına gelir. Günümüzde ise mescit ve camiler dışında sohbet, zikir gibi amaçlarla kullanılan yapılardır (Özalp, 2004: 30 – 33).

Tekkeler sadece zikir ya da dini eylemlerin gerçekleştiği yerler değildi. Günümüzdeki kültür merkezleri gibi bir rol üstlenmişlerdi. İbadet yeri olmanın yanında dini ilimlerin, okuma ve yazmanın öğrenildiği, İslam dininin önde gelenlerinin eserlerinin öğrenildiği bir mektep konumundadır. Tekkeler din büyüklerinin edebi, dini ve ilmi sohbetler ettikleri ilim meclisi; hasta ve düşkünlerin barınıp bakıldığı “darül’l - aceze”; yoksullara yiyecek dağıtılan bir çeşit imaret; önemli eserlerin bulunduğu kütüphane; haber alınarak haber ulaştırılan, halkın gereksinimlerinin ve şikâyetlerinin idareye, idarenin isteklerinin de halka ulaştığı bir meclis; misafirlerin ücretsiz konaklayabildiği misafirhane; helal sınırlar içerisinde eğlence yeri; gençlerin spor eğitimi alıp spor yapabildiği gençlik ve spor teşkilatı; ve tabii ki en temel işlevi ruhun terbiyesi için bir inziva yeri şeklinde içerisinde pek çok işlevin olduğu yerlerdir (Kara, 1990: 17 – 20).

Genellikle fetihten sonra topluma faydalı işleri yaymak ve hayırlarını edebileştirmek amacıyla tekkeler inşa edilmiştir. Tekkeleri finanse edilmesi amacıyla

hayır yapan kişi vakıf vurmuş ve bunu tekkeye bağışlamıştır. Böylece tekkenin kullanımı sırasında çıkacak maddi gereksinimler devletin bütçesine etki etmeden giderilmiştir (Beyoğlu, 2003: 3 – 5).

İslam kentlerinde günlük hayat içerisinde ticaret bölgelerinde Müslüman ile gayrimüslimler arasında bir fark ya da ayrım yokken mahallelerde dini kurallar önplandadır. Dini cemaatler mahallelerde kendilerine ait yerlerde oturlardı. Mezarlar yine dine göre ayrılmıştı. Kent merkezi ile mahallelerin bulunduğu alan arasında dar sokaklar ile ulaşım kuruluyordu. Kentlerde bulunan dar ve çıkmaz sokaklar çocuklar için birer oyun alanı idi. Mahallelerde oturan herkes birbirini tanırdı. Böylece mahalleye bir yabancı geldiğinde hemen fark edilir ve göz hapsine alınırdı (Taheri, 1980: 22).

1.5. Selçuklu Kentlerinin Tarihi Gelişimi

Tarihte 1071 yılında yaşanan Malazgirt Savaşı Anadolu'nun tarihi açısından büyük bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Bu savaştan itibaren Anadolu büyük bir hızla Türkleşmeye hatta İslamlaşmaya başlamıştır. Orta Aya ve İran'dan beri göçebe olarak yaşayan Türkmen boylarıyla birlikte 13. yüzyılın başlarıyla birlikte kentli göçmenler Anadolu'nun dört bir yanına yığınlar hâlinde dağılmaya başlamışlardır. Anadolu Selçuklu Devleti'ni kuran Kutalmışoğlu Süleyman Şah 1075'de Anadolu'nun batısına kadar gitmiş ve İznik'i fethetmiştir. Süleyman Şah İznik'e yerleşerek bu bölgeyi merkez hâline getirmiştir. Anadolu batı kesimlerine kadar uzanan fetihler zamanla Bizans'ın gücünü toplamasıyla politik ve askeri bir dengeye dönüşmüştür. Anadolu'daki siyasi yapı genel olarak; Sinop Antalya hattının batı bölümü Bizans'a, doğu bölümü Anadolu Selçuklularıyla birlikte Artukoğulları, Saltukoğulları, Danişmentogulları ve Mengücekoğulları gibi beyliklere aittir. Bu beylikler ilerleyen yıllarda Anadolu Selçuklu Devleti'ne katılmışlardır. Anadolu'daki yeni siyasi ve coğrafi yapı, Anadolu'da bazı kentlerinin eskiye nazaran önemini arttırmıştır. Bu kentlerde anıtsal nitelikteki kamusal binaların bulunduğu merkezlere dönüşmüştür. Antalya, Erzurum, Sivas / Divriği, Tokat, Mardin, Aksaray, Konya, Ankara, Sinop ve Harput Anadolu'da Orta Çağ kentleri içerisinde önemli kentler olmuşlardır (Deveci, 2013: 38).

Selçuklu dönemindeki Anadolu toprakları hem İran hem de Orta Asya devlet geleneklerinde bulunan “ülüş” sistemine benzer bir yapıda hanedan üyeleri arasında

alt yönetim merkezlerine ayrılmıştır. Başkent Konya'nın yönetiminde olmanın yanında özerk veya muhtar bir yönetime sahip Selçuklu idari birim ya da meliklikleri de vardır (Cenâbî, 2000: 213 – 259).

Selçuklu dönemi kentlerinin fiziki durumunu etkileyen kent bölümlerinde öne çıkanlar; kamusal, dini ve sivil binalar bulunmaktadır. Tüm kentlerin mutlaka bir sur yapısı olmuştur. Fakat Amasya, Erzurum, Kayseri, Kırşehir gibi bazı kentlerde yerleşim sur dışına çıkmıştır. Sinop, Antalya, Konya, Ankara, Sivas ve Kütahya gibi bazı kentlerde ise yerleşim sur içerisinde kalmıştır. Kentlerin bölümlerini ise sur içerisinde bulunan yönetim merkezi konumundaki iç kale, ticaret bölgeleri ve konutlar yani mahalleler oluşturmaktadır. İç kale içerisine “askeri garnizon, saray, hapisane, darphane” gibi yapılar inşa edilmiştir. Kentlerin ticaret bölgelerinde, “ulu cami, han, bedesten ve dükkânlar” yer almaktadır. Orta Çağ'da şimdikinden ayrı bir durum olarak içerisinde cuma namazı kılınabilen minberli camiler çok bulunmamaktadır. Hutbe ise sadece minberli camilerde okunmuştur. Din konularındaki hassasiyet açısından yöneticiler için okunan hutbelerin büyük etkiye sahip olması bakımından, sadece yöneticilerin denetleyebileceği yerlerde minberli camiler mevcuttu. Minberli camiler o bölgenin büyük camileri olmuş ve genel olarak “ulu cami” şeklinde adlandırılmıştır. Minberli camiler dışındaki camiler fiziki olarak daha küçüktür ve mahalle merkezlerinde inşa edilmiştir. Bu camiler namaz kılmak dışında ilköğretim seviyesinde eğitim verilen yerler ve bölge insanının bir araya gelerek sosyalleştiği yerler konumundadır. Selçuklu döneminden Osmanlı'ya geçiş olan beylikler de dönemindeki cami mimarisi son cemaat mahalli, tek kubbeli ve cephe mermer levha ile kaplamalıdır. Ancak bu dönemde tek bir mimari üsluptan da söz etmek doğru olmaz. (Tanyeli, 1987: 92).

Selçuklu döneminde İran ve Orta Çağ'dan gelen dervişlerin Anadolu'da tekke ve zaviye gibi dini kurumlarda örgütlenmesi Anadolu'daki kentleşme üzerinde etkili olmuştur. Göçebe Türkmen boylarının Anadolu'ya gelmesini burada tarımsal üretime katılmasını hatta yerleşik hayat geçmesini sağlamıştır. Böylece kırsal bir yerleşim kurularak gelişmiştir. Türk – İslam yerleşiminin oluşması sürecinde dinsel faktörlerin etkisini de böylece görmekteyiz. Bu süreçte etkili olan dervişlere Hacı Bektaş Veli ve Seyyid Harun Veli örnek gösterilebilir (Abdülkerim bin Şeyh Musa, 1991: 48 – 53).

Ticari binalar içerisinde bulunan bedestenlerin ise ayrı bir önemi bulunmaktadır. “Bezzasistan” olarak da adlandırılan bu yapılar da kumaş ticaretin

gerçekleştirdiği yapılar olmanın yanında, kentin finans merkezi şeklinde bir görev görmektedir. Ticaret ile uğraşan kişilerin paralarının korunduğu, iş ilişkilerinin kurulduğu, borçların alınıp verildiği bu yapılar ticaretin düzenlendiği alanlardır. Ticari yapılardan bir diğeri ise “pazar” ya da “panayır”lardır. Bu yapılar genel olarak kentin dışında açık kırsal alanlarda konumlandırılmıştır. Deniz, dağ, akarsu gibi coğrafi sınır veya siyasal sınırlarda karşımıza çıkan pazarlar çevre devletler ile ulaşım ve ticaretin gerçekleştiği yerlerdir. Pazarlarda hayvansal ve tarımsal ürünler ile el sanatları ürünleri bulunmaktadır. Pazarlar bulundukları bölgenin doğal kaynak, coğrafi koşul, ulaşım olanakları gibi etkenlere bağlı olarak örgütlenmiştir. Bu özellikleri açısından başlarda mevsimlik varlık gösteren pazarlar zaman içerisinde bölgesel veya bölgelerarası ölçekteki ticari postansiyeline göre düğüm ve aktarma merkezi hâlini almışlardır. Yabanlu Panayırı, Koçhisar Pazarı, âzîne (Ezine) Pazarı Selçuklu döneminde karşımıza çıkan pazar yerlerine örnektir (Özcan ve Yenen, 2010: 59 - 60). Derbend veya menziller de Selçuklu döneminde üretim ve dağıtım yapıldığı ticari yapılardır. Bir çeşit han görevi gören bu mekânlar konaklama faaliyetlerinin yanı sıra savunma sistemine de hizmet vermektedir. Derbend ve menzillere örnek olarak Akça Derbend, Irmaksu menzili, Gedük menzili sayılabilir (Aksarayî, 2000: 73 - 77)

Selçuklular ticareti sadece tarımsal veya hayvansal ürünler üzerinden yapmamıştır. Anadolu’nun sahip olduğu doğal kaynaklar ve hammaddelerin alım ve satımı sayesinde Selçuklu kentleri ticaret merkezi hâlini almıştır. Dönemin teknolojik imkânlarını kullanarak dokuma sanayisinde boya olarak kullanılan şap ve ekonomik değere gümüş gibi madenlerin ticaretini de yapmıştır (Erkiletlioğlu ve Güler, 1996: 56 - 58).

Anadolu’da mesleki dayanışma merkezi olan “Ahilik” kurumu önemli yapılardan biridir. Selçuklu ve Osmanlı’da uzun süre varlığını koruyan bir gelenek hâlini alan bu yapının kurucusu “Ahi Evran”dır. Ahi Evran, Kırşehir çevresine yerleşmiştir. Burası Ahilik merkezi hâlini almış ve böylece üretim – zanaat faaliyetlerinde uzmanlaşmıştır. Ahilik kurumları zaman içerisinde farklı bölgelere yayılmış ve farklı isimler ile anılmıştır. Eskişehir yakınındaki “Ahişih”, Ankara yakınındaki “Ahiboz” örnek gösterilebilir (Çağatay, 1997: 63).

Eğitim ile ilgili kuruluşlar ise kent içerisinde büyük bir yer işgal etmektedir. Hadis ve Kur’an eğitimleri ile şer’i kuralların öğretildiği medreseler dışında;

darüşşifa (tıp eğitiminin gerçekleştiği ve tedavinin uygulandığı yerler), rasathaneler, bimarhane (akıl hastalıkları ile ilgili eğitimin verilerek tedavilerin uygulandığı yapılar) gibi kurumlar, Anadolu Selçuklu kentlerinde bir veya daha çok sayıda yer almaktadır. Sivas örneğinde de görüldüğü üzere eğitime ayrılmış kent bölümleri olabilmektedir. Sivas’da yer alan Buruciye Medresesi, Çifte Minareli Medrese ve İzzettin Keykavus Darüşşifası mesafe olarak birbirlerine oldukça yakın yerlerdedir. Anadolu Selçuklu kentlerinde ayrıca âsitâne, hangâh, zaviye, tekke ve zaviye gibi dini (tarikât) yapıları ile türbeler, köprüler ve hamamlar gibi kentlerin fiziki şeklini meydana getiren ve başka bir ifadeyle kentlerin sembolü haline gelen diğer yapılar bulunmaktadır (Köprülü, 1983: 68).

Selçuklu dönemine ait kitabelerde fatih ve fetih sonrası imar faaliyetleri ve kale yapımında görev alan Selçuklu emirlerinin askeri kimlikleri ile kentlere verilen unvanlara ulaşılmaktadır. Bu kentler stratejik ve askeri merkez işlevindedirler. Belli sayıda daimi asker bulunduran ve subaşılık merkezi olan bazı Anadolu kentleri şunlardır: (Artuk ve Artuk, 1986: 85 – 100)

- Kayseri – Dârü’l feth (fetih yeri)
- Niğde – Dârü’l pehlevânîye (pehlivanlar yeri)
- Alâîye – Dârü’l eman (emin yer)
- Aksaray – Dârü’z zafer (zafer üssü)

Selçuklu döneminde “karahisar” adı ile karşımıza çıkan yapılar kentin stratejik noktalarına, sarp ve erişilmesi zor olan kayalıklar üzerine konumlandırılmış olan Bizans döneminden devralınmış kale - kentlerdir. Kent savunmasında mekânsal unsura sahip karahisarlar askeri ve stratejik olarak harekât üssü işlevine sahip merkezlerdir. İsce Karahisar, Karahisar – 1 Demirlü, Karahisar – 1 Behramşah Selçuklu dönemi kentlerindeki karahisarlara örnek olarak verilebilir (Özcan ve Yenen, 2010: 59 - 60).

Selçuklu döneminde askeri güç sadece kara savunmasından ibaret değildi. Karadeniz kıyısındaki Sinop, Akdeniz kıyısındaki Antalya ve Alâîye limanları askeri ve stratejik öneme sahiptir. Bu limanlar deniz aşırı fetihler için deniz üssü işlevindedir. Bu liman kentlerinde Müslüman tüccarların yanında Hristiyan ve Yahudi tüccarların bulunması bölgelerarası ticaretin canlanmasını da sağlamıştır.

Bölgenin orman açısından zengin olması ve Selçuklularca inşa edilen “dâr – us – sînâa (tersane)” orman ürünlerinin satımını ve hem askeri hem de ticari gemilerin yapımını sağlamıştır (Uzunçarşılı, 1933: 287 – 291).



İKİNCİ BÖLÜM

KENT VE KENT SEMBOLÜ

2.1. Kent Kavramı

Tarihin ilk dönemlerinde uygarlık kavramının içeriğinin belirlenmesinde kent kavramının etkiliği olduğu görülür (Ertürk, 1997:42). Bir başka ifade ile kent ve uygarlık kavramları eş anlamlı olarak kullanılmıştır diyebiliriz. Bu bağlamda uygarlığın kentleşme ile geldiğini söyleyebiliriz.

Uygarlık kavramı tarih boyunca kentler ile ilişkili bir şekilde gelişim göstermiştir. Kentlerde hak ve hukuk kurallarının düzenlenmesiyle yeni bir gelişme sürecine girilmiştir. Latince “Civilization” kent anlamındaki “Civitas” kelimesinden türeyerek meydana gelmiştir. Arap kültüründe kullanılan “Medeniyet” kavramı köken olarak kent anlamındaki “Medine” kelimesinden türemiştir (Erten, 1999: 30 - 31; Keleş, 1999:119). Kent kavramı; mekân olarak kendisi dinamik, sürekli değişen ve gelişen bir yapı olduğu gibi kavram olarak da tarih boyunca değişmiş, dinamikliğini korumuştur. “Cite”, “Medine”, “Polis” ve “Kent” gibi benzer anlamlı terimlerin yanında “City”, “Bourg”, “Ville”, “Urban” gibi kavramlar da kullanılmaktadır.

Kent kavramı sosyo - ekonomik gelişmelerden de etkilenmiş ve bazı değişimlere uğramıştır. Tarihin eski zamanlarında “kale” ya da “sur” kent kavramının açıklanmasında büyük öneme sahipti. Orta Çağ’ın en önemli kent tanımlarından biri de Marver’in “duvarlarla çevrili insan yerleşimleri” tanımıdır (Demirer, 1999:29).

Kent sözcüğü tarih boyunca farklı anlamları olan dinamik bir kavramdır. Öyle ki, hem yazında hem de mevzuatta tüm ülkeler için ortak sayılabilecek bir kent tanımlaması yapılamamaktadır. Bunun yanı sıra, günümüzde ülkeler mevzuatlarında ve uygulamalarda kullanılmak üzere, kendi şartlarına göre nüfus büyüklüğü, nüfus yoğunluğu, ekonomik faaliyet tabanı, çalışan nüfusun sektörel dağılışı gibi pek çok farklı ölçüt kullanarak kent tanımlamaları yapar. Fakat Türkiye’de hem yasal düzenlemelerde hem de kurumsal kabullerde birbirinden ayrı kent tanımlamaları kullanılmaktadır.

Kent kavramı kelime anlamı olarak; “nüfusun önemli bir kısmının iktisadi etkinlikler bakımından ticaret, sanayi, yönetim ve hizmet ile alakalı faaliyetlerle yaşamayı sürdürdüğü, toplumsal ve kültürel bir yapılanmanın bulunduğu yerleşime birimi” olarak ifade edilir.

Genel olarak “kent” kavramının tanımlanmasında var olan zorluk; öncelikle coğrafi, fiziksel, ekonomik ya da sosyal etkenleri incelemekle alakalıdır. Sosyolojik bakımdan kentleri, geleneksel olan ekonomik etkinlikler haricinde yoğunlaşan, iş alanlarında önemli ayrımlara bağlı şekilde meslek ediniminin çoğaldığı, yoğun bir şekilde meslekleşme ve örgütlenmenin var olduğu; yoğun bir nüfusu içerisinde bulunduran yaşam birimleri şeklinde tanımlayabiliriz. Yani kentler, toplumsal ve politik yapılanmaların çoğunlukta olduğu, içerisindeki yoğun bir nüfus barındıran kişilerin, gerek kendi aralarındaki gerekse toplumsal örgütün yapılarıyla olan etkileşim ve iletişimlerinden kaynaklı değerler ve normlar sisteminin (kent hayatının) kurulduğu yaşam alanları şeklinde de tanımlamak mümkündür.

Yaşam şekli ve topluluk biçimi olan “kent”, toplumların gelişim dönemi içerisinde belli aşamaların ürünü olarak meydana gelmiştir. Kent, gösterdiği gelişim ile çağımızdaki hâkim yaşam ve topluluk biçimi olma eğilimi içerisinde. Kentin ne olduğu ve nasıl tanımlandığı açısından literatürü incelediğimizde kentin tanımlanmasına yönelik farklı yaklaşımların olduğunu, bu yaklaşımlarda farklı ölçütlerin kullanıldığı görülmektedir. Kent olgusunun tanımlanmasında kullanılan ölçütleri:

- ✓ Yönetsel,
- ✓ Nüfus,
- ✓ Ekonomik,
- ✓ Toplumbilimsel

Olmak üzere 4 grupta ele alabiliriz (Keleş, 20002: 106).

Literatürü izlediğimizde karşımıza çıkacak bazı kent tanımlarına bakacak olursak, basit bir tanımla kent; birbirinden ayrı unsurları olan ancak homojen unsurları olmayan kişilerin belli bir süre içerisinde ve aynı yaşam alanında bir arada yaşamlarıdır (Özaksoy, 2005: 23). Simmel (1996: 87) kenti kısaca “ en üst düzeyde iş bölümünün olduğu mekânlar “ olarak tanımlamıştır.

Sosyal bilimcilere göre ise kent; kentsel bölgelerde bulunan kişilerin birbirleri ile olan etkileşimleri sonucu oluşan ve zamanla birlikte canlılığını devam ettiren bir ilişkiler bütünü şeklinde tanımlanabilir (Helle, 1996: 71). Ozankaya'ya (1994: 320) göre kent; iktisadi faaliyetlerin değiştiği, sanayi devrimiyle beraber sağlık ve eğitim gibi hizmet alanlarının gelişerek ilerlediği bireylerin bir arada yaşadığı alanlar şeklinde ele alınır.

Tatlidil ise (1994: 385) kent sözcüğüne mekânsal olarak yaklaşır ve kenti “birbiri ile benzerliği olmayan yaşam şekillerine sahip kişilerin aynı yaşam alanında farklı yaşam şekillerini de kabul ederek yaşamlarını sürdürdüğü mekânlardır” şeklinde tanımlar. Benzer bir şekilde, kentler insan hayatının büyük bir bölümüne etki eden mekânsal anlamda kenti “birbirine benzemeyen hayat türlerine sahip olan kişilerin aynı bölgede başka hayat türlerini kabul ederek yaşadıkları mekânlardır” şeklinde tanımlar. Başka bir şekilde, kentler insan hayatının büyük bir bölümünde ortaklığı olan mekânsal yapılardır ve bu yapı insan açısından mekân anlamında iken, toplumsal açıdan bireylerin ilişkilerinin ya da çatışmalarının olduğu bir yapı olarak kabul edilebilir (Demirer, 1999: 286).

Çizgen (1994: 19) kent kavramına farklı bir bakış açısıyla yaklaşır ve kenti mekân, zaman ve hareket kavramlarının sınırlarını oluşturduğu sokakları, parkları ve bireylerin birlikte olduğu mekânları içinde bulunduran alanlar olarak tanımlar. Cansever (1996: 125) kent kavramını iki farklı boyutta ele alır. Birinci boyutta kent daha çok mekânsal bir kavram olarak görülür. Bu yaklaşımda kent bireyin hayatını düzene sokabilmek amacıyla oluşturduğu önemli fiziki bir üründür ve bu ürün insan yaşamını yöneten bir yapıya sahiptir. İkinci boyutta ise kent olgusu sosyal bir kavram olarak görülür ve “toplumsal yaşama, kişiler arasındaki ilişkileri yönlendiren, sosyal mesafelerin minimum düzeyde olduğu ve sosyalliğin yoğunluğun olduğu alanlar” olarak ele alınır. Keleş'e (1972: 7) göre kentin tanımını biraz farklı ve tanımsal içerik içinde daha fazla ögeyi kapsar. Keleş, kenti “tarımsal olmayan ya da sanayi odaklı üretimin göreceli olarak ağırlık kazandığı üretim faaliyetlerinin yoğunlaşmasıyla birlikte gerçekleşen nüfus bakımından artışın gerçekleştiği heterojen yapıya sahip, işbölümlü, uzmanlaşmanın üst düzey olduğu yaşam alanı” olarak tanımlar.

İşbir'e (1986: 4) göre ise kent kavramını tanımlarken yalnızca bir bakış açısının kullanılması doğru sonuçları ortaya koymaz. Çünkü kentler fiziki, siyasi ve fonksiyonel açılardan değişik şekillerde tanımlanabilen yapılardır. Örneğin; siyasi

açından kent, kısaca belirli bir idari sınır içinde görev yapan yönetimlere sahip birimlerden oluşur. Fiziki bakımdan ise kent farklı amaçlar için inşa edilmiş ve bu farklı amaçlar için kullanılan çok sayıda bina ve yollardan oluşur. Buna karşın fonksiyonel açıdan bakıldığında kent; ekonomik, sosyal ve kültürel etkinliklerin bir arada yapıldığı alanlar olarak ele alınabilir. Demirkan (1996: 1) ise kenti “sınırları kesin şekilde belirlenen özgürlükler sistemi ” olarak tanımlamaktadır. Demirkan’a göre özgürlük, farklı olabilme hakkına sahip olabilmek demektir.

Yukarıdaki tanımlamalarda da görüldüğü gibi kent kavramının tanımı konusunda literatürde üzerinde fikir birliği sağlanmış bir tanım söz konusu değildir. Dolayısıyla pek çok araştırmacı kent kavramının tanımlamasını yaparken farklı ölçütlerin kullanılması gerektiğini belirtmiştir. Çünkü kentler birden bire ortaya çıkmayan bir gelişme sürecinin sonucunda oluşan yapılardır. Ve kentler insanların yaşam biçimleri üzerinde oldukça etkilidir. Güçlü’nün (2002: 1) de belirttiği gibi her ne kadar günümüzdeki çağdaş kent olgusu geçmiş dönemlerinkinden çok farklıymış gibi görünse de toplumsal anlamda kentlerin temeli tarım devrimi esnasında oluşmuştur.

Kent olgusunun geçmişinin çok eski olması nedeniyle tanımlanmasında kullanılan ölçütler ve kavramlarda zaman içinde değişkenlik göstermiş ve kent sözcüğünü tanımlamak için en çok başvurulan ölçüt “demografik” ölçüt olmuştur. Bu ölçütü baz alarak yapılan tanımlamalara göre kentler, belli bir nüfus miktarına ulaşmış yerleşim birimleridir. Kenti başka yerleşim türlerinden ayırmak amacıyla başvurulan nüfus miktarı açısından da bölgelere göre farklı yöntemler bulunmaktadır (Özer, 2004: 2). Örneğin, Türkiye’de kent için belirlenen sayı 20.000 veya daha yukarı nüfusa sahip olmaktır (Keleş, 2002: 106). Ancak, günümüze ilişkin nüfus verilerini incelediğimizde bu nüfusa ulaşmış yerleşim alanlarının henüz kent kimliğini kazanamadığı görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında ise kent kavramını sadece nüfusla ilişkilendirmenin eksik kaldığını anlaşılmaktadır.

Kenti kırsal yerleşim alanlarından ayırmakta kullanılan diğer bir ölçüt ise “yönetmel” ölçüttür. Bu ölçütte belli bir idari örgüt biriminin sınırlarına bulunan bölgelere kent denirken bu sınırların dışında kalanlar yerlere ise kır ifadesi kullanılır. Bu konuda ise genellikle belediye sınırları içerisinde bulunan nüfusun “kentli nüfus” olarak kullanıldığı görülür. Kent ve kır ayrımında kullanılan bu ölçüt Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) yayınlarında da belirtildiği üzere ülkemizde kullanılan ölçütler

içerisinde bulunmaktadır (Keleş, 2002: 06). Fakat demografik bakımdan, kentin tanımlanması bazı zorluklara neden olmaktadır. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) kaynaklarında, il ve ilçelerin nüfusu kenti belirleyen yegâne unsurdur. Ancak bu durumda 750 nüfusa sahip bir ilçe de 2,5 milyonluk nüfusu olan bir il merkezi de kent olarak kabul edilmektedir. Belirli miktarda nüfus düzeyinin üzerindeki yaşam birimlerinin kent olarak ifade edilmesi, nüfus dikkate alınarak yapılan bir tanımlama şeklidir. Ancak 442 Sayılı Köy Kanunu “Nüfusu 2.000’den az olan yerleşim alanlarına köy, nüfusu 2.000 ile 20.000 arasında bulunanlara kasaba ve nüfusu 20.000’i aşan yerleşim birimlerine de kent adı verilir.” tanımlamasını kullanmaktadır. Devlet Planlama Teşkilatının (DPT) hazırladığı Kalkınma Planları ve yayınlara göre genel olarak nüfusu 10.000’i aşan yerleşim birimleri kent olarak ifade edilmektedir. Görüldüğü üzere nüfus bakımından kent tanımı üzerinde fikir birliği bulunmamaktadır (Yahyagil, 1998: 110).

Ancak kent ve kırsal ayrımının yapılmasında sadece bu ölçütün kullanılması da bazı sakıncalar doğurmaktadır. Bu iki ölçütün yanı sıra ekonomik (işlevsel) ölçütler kullanılarak yapılan kent tanımlamalarına da literatürde rastlanmaktadır. Bu ölçüte göre ise kenti tanımlarken yalnızca demografik unsurun dikkate alınması eksik olacağı için nüfusun ekonomik boyutunun da dikkate alınması gerektiği belirtilir. Ekonomik ölçütler açısından kent; ürün ve hizmetlerin üretim, dağıtım ve tüketim sürecinde toplumun devamlı şekilde farklılaşan gereksinimlerini gidermek amacıyla oluşan ekonomik bir yapıdır (Keleş, 1973: 7). Bunu Boran şu şekilde ifade etmektedir; köylerin geçimi tarımsal üretime dayanmasına rağmen kentlerin geçimi ya da iktisadi temelini genel olarak sanayi, hizmet ve ticaret gibi tarımsal olmayan üretim ve iktisadi temele dayanan yaşam alanlarıdır (Özer, 2004: 3). Bu ölçüt tipinin ne anlama geldiğini Keleş (2002: 107) şu şekilde açıklar: Bir yerleşim birimine kent adının verilmesi, bu yerleşim birimi içinde bulunan nüfusun tarım dışı faaliyetlerde çalışmasına bağlıdır.

Kent ve kırsal ayrışmasında kullanılan bir diğer ölçüt ise “toplumbilimsel” ölçüttür. Örneğin, toplumbilimci Lois Wirth’e göre kent, toplumsal olarak birbirine benzemeyen bireylerin bir araya gelmesi ile oluşan ve nüfus olarak yoğun; mekânsal yerleşim bakımından ise sürekliliği olan yerleşim birimleridir (Keleş, 2002: 107). Ayrıca A. Reiss bir yerleşim dizgesi olan kenti, farklı cinstenlik, ilişkilerinde bireysel olmayan, toplumsal değişkenlere karşın hoşgörülü olan, yatay ve dikey hareketlilik,

davranışların dolaylı denetimi ve dernekler içerisinde örgütlenme gibi unsurları ele alarak tanımlanmaktadır (Sencer, 1979: 9). Özer (2004: 2) toplumbilimciler tarafından yapılan tanımlamaları ortak bir noktada buluşturur ve kenti şu şekilde tanımlar: kent, mekân ve zaman içerisindeki birey yerleşiminin belirli unsurla sahip olan özel bir durumdur. Bu özel durum ya da değişkenler ise toplumbilimcilerin kenti tanımlamakta kullandıkları temel, türdeş olmama ve endüstriyel yaşam gibi ifadelerden meydana gelmektedir. Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı üzere kenti kırdan ayırmak için tekil olarak bir ölçüt kullanılmasının bazı sakıncalar ortaya koyduğu ya da bazı durumlarda eksik kaldığı görülmektedir.

Geçmişten günümüze yaşanan gelişmelerle birlikte kent ve kır zaten birbirlerinden çok net bir çizgi ile farklı olamayabilecekleri gibi bir durum ortaya çıkmaktadır. Çünkü birinin diğeri ile karışan bir özelliği mevcuttur. Wirth'ün (2002: 81) de belirttiği gibi kenti sadece fiziksel varlığı ya da yasal-yönetmelik sınırları ile düşündüğümüz zaman bir yaşam şekli olan “kentlileşme” adına uygun bir kavram oluşturmakta oldukça zordur. Bu bağlamda kentte yaşamak ile kentlileşme arasındaki ayrımı ortaya koymak ve kentte yaşamının birey davranışlarına olan etkilerini incelemek büyük önem göstermektedir. Kentsel yaşamın birey yaşamına olan en büyük katkısı ise hiç şüphesiz “sosyalleşme” süreci içerisinde ön plana çıkmaktadır. Kentsel alanları kıyasladığımızda ise kentli bireylerin daha örgütlü bir yapı içinde yaşadıkları görülmektedir. İşte kentlerin mevcut olan bu örgütlü yapısı kişilerin toplumsal işleyiş içerisinde hazırlanmalarına olanak vermekle kalmayıp; bireylerin sosyal, politik ve iktisadi rolleri açısından da etkiye sahiptir. Ayrıca, kentlerin temel işlevlerinden biri olarak kabul gören çalışma koşullarının düzenlenmesi görevinin yanı sıra, çalışma dışı zamanların düzenlenmesinde de belirleyici bir rol üstlenmesi gibi bir göreve daha sahiptir. (Tatlıdil, 1994: 386). Kentsel alanlarda çalışma dışı zamanların organize edilmesi kentsel yaşam koşullarının daha iyi bir hale getirilmesinde önemli bir rol üstlenir. Yukarıdaki tanımlarda da belirtildiği gibi kentsel alan homojen değil aksine heterojen bir yapıdadır. Kentsel alanda homojen bir yapının olmamasının en büyük nedeni ise çalışma şartlarının farklı olmasıdır. Çalışma koşullarındaki bu farklılık zaten kentsel hayatın kaçınılmaz bir olgusunu oluşturur. Farklı çalışma ve hayat şartlarının kentsel yaşam üzerindeki en büyük etkisi kent için çeşitli alt kültürlerin oluşması şeklinde gözlenir. Bazı araştırmacılara

göre kentlerin içerisinde farklı alt kültürlerin oluşması kentlerin zenginliği olarak kabul görür (Tatlidil, 1994: 386).

2.1.1.Kentin Tarihsel Gelişimi

Kent yapısı tarihte her zaman mevcut olan bir yerleşke şekli değildi. Kentlerin ortaya çıkışı, insanlığın tarıma ve yerleşik yaşama geçmeleriyle alakalı bir durumdur. Tarım ile beslenen ve tarım sayesinde geçimlerini sağlayan insanlar, kullandıkları tarım alanlarının yakınında kurdukları evler ile yerleşik hayata geçmişlerdir. Bunların aynı zamanda ilk köy oluşumları olduğu söylenebilir. Yerleşik yaşama geçişin ilk aşamalarıyla kentlerin ortaya çıkışmasında doğrudan bir bağ mevcuttur. Tarihsel süreçte insanların tarımsal üretime geçtikleri dönem, kentlerin ortaya çıkmasına hazırlık sağlayan en önemli gelişmeydi. Kentlerin ortaya çıkışının ilk görüldüğü zamanlar ortalama MÖ 8000-4000 yılları arasındaki bir süreci kapsar. Ve bu dönem “Neolitik Çağ” olarak isimlendirilmektedir. Bu süreçte bazı yerleşim alanlarının köy denemeyecek kadar büyüdüğü ve bu alanların köy mü ya da kent mi olduğu bilim insanları açısından tartışma konusu olarak kalmıştır (Yılmaz ve Yetkin, 2002: 73).

Max Weber, çalışmalarında ortaya çıkan ilk kentlerin ne iktisadi, idari ve politik ne de insanların güvenliği bakımından bir savunma birimi olmadığını belirtir. Tarihte ilk defa “kent” kavramının kullanıldığı yaşam alanının “bir kalesi, iktisadi olarak bir pazarı, kendine özgü hukuk yapısı, bir birlik oluşturması ve belirli bir ölçüde otonom bir yapıya sahip olması” gerektiğini ileri sürer (Martindale, 1984: 17). Weber kentleri “eski / antik, oriyental ve oriyental olmayan” ortaçağ kentleri şeklinde sınıflandırmaktadır. Fakat Avrupa, Roma - Yunan ve Doğu’nun (Asya) kentleri içerisinde üretim faaliyetlerinin mülkiyet şekilleri ile bunların kullanılması, toplumsal ve siyasal yapılar (seçkinler, köylü, köle vb.) açılarından büyük ayrımlar olduğunu vurgulamaktadır. Maya ya da Mısır Medeniyeti kentlerinden Antik Yunan kent devletlerine veya Babil'e kadar olan süreçte, belirli bir nüfusu içerisinde bulunduran ve insan yaşamı için ihtiyaç olan tüm sosyo-ekonomik etkinlikleri toplumsal bir yapı içerisinde ilerleten tarihteki ilk kentleri diğer kentlerden farklı bir sınıf şeklinde ele almalıyız. Genel olarak sanayi öncesi şeklinde isimlendirilen ve oluşan bütün kentsel yaşam birimleri Doğu – Müslüman ülkeleri, Avrupa – Hristiyan

lkeleri ve ilahi bir dini benimsemeyen Uzakdoğu lkeleri şeklinde sınıflandırma ve inceleme yapılabilir.

C. Doğan, bir araştırmasında Uygurlar ve Göktürklerin kent kavramı yerine “balık” kavramını kullandıklarını belirtir. İlk Türk kentinin “Ordu” olduğunu söyler. Ordu’nun “balık” adıyla Uygurlar tarafından kurulduğunu ileri sürer (Doğan, 1990: 24). 11. yüzyıl sonrasında ise Karahanlılar ve Oğuzların “kend” kavramını kullanmaya başladıklarını belirtir.

Eski Türk kentleri sosyolojik olarak sanayi öncesi kentler grubunda yer almanın yanında Avrupa ülkelerine ait kent şeklinden büyük farklar gösterir. İlk olarak siyasal politik yapının “devlet-halk” ilişkileri, toplumsal sınıflaşma ve ayrı ilahi dinleri kabul etme gibi değişkenlerin benimsendiği farklı bir hayat şeklinin var olduğu, farklı bir sosyal ve kültürel yapı mevcuttur. Avrupa kentlerinin toplumsal yapısında önemli etkilere sahip olan kölelik, feodal sistem ve kilisenin otoritesiyle oluşan kent biçimiyle; Türk kentleri arasındaki iktisadi faaliyetler, ticaretle uğraşanlar ve zanaat yapanların varlığının yanı sıra sosyal ve kültürel açılardan ortak yönler bulmaya çalışmak zorlama bir çabadır. Bu şekilde bir benzerliği yapısal olarak değil ancak kentlerin başka kentler ya da toplumlar ile oluşan ticari ve ulaşım ağlarının kültür aktarımları açısından ideal bir ortamın kurulması için oluşturmak mümkündür. Türk kentlerinde dini kurum halkın üstünde baskıya neden olmaz aksine bireylerin eğitiminde gerekli olan fiziki ve sosyal koşulları oluşturan bir fonksiyondadır. Türkler’de medrese, tekke ve arşı gibi kurumların birer terbiye müessesesi olarak kabul bu görüşü açıkça kanıtlar niteliktedir. Eski Türk kentlerinden kesitler sunan A. Tanpınarlı, Erzurum için, “(...) gelişmesini iktisadi denklik üzerine kurduğunu” ve etkinliklerini “Tebriz - Trabzon kervan yolu ile yaptığını, (...) bu kervan yolunun Erzurum’u asırlar içerisinde eşrafiyla, ayanıyla, uleması ile, esnafı ile tam anlamıyla bir doğu ortaçağ kenti şeklinde” oluşturulduğunu vurgulamaktadır ve “bu kervan yolunun otuz iki sanatı” beslediğine değinmektedir. Ayrıca, AK. Bilgi seven’in “Max Weber gibi ticaret kenti, müstahsil (retici) kenti ve müstehlik (tüketici) kenti” sınıflandırmasının bu örneğe tam olarak uyduğu görülür (Yahyagil, 1998: 71).

Bugünkü anlamıyla kentlerin oluşması sanayi devrimini takip eden dönemlerde teknolojinin gelişmesiyle birlikte büyük nüfus değişimlerinin gerçekleşmesi, neredeyse tüm dünyada ortaya çıkan milliyetçilik fikri; Fransa’da başlayıp tüm

Avrupa kentlerini etkisi altına alan sekülerizm ve toplumsal sınıflaşmadaki büyük farklılaşma, Batı toplumlarında ortaya çıkan büyük değişimlere neden olmuştur. Milliyetçilik fikrinin etkisinde kalan Osmanlı'nın 600 yıldır süre gelen imparatorluktan başka bir siyasal düzene geçmesi ve diğer dünya ülkeleriyle gerçekleşen uzun soluklu bir savaş zamanının ardından yeni ve çağdaşlaşmayı hedefleyen cumhuriyetler kuruldu. Sonrasında ise bir bölümü eskinin mirası üzerine, bir bölümü de yeni alanlar üzerine inşa edilerek günümüz kentleri meydana geldi.

Günümüzde kentin tanımlanmasında etkili pek çok faktör vardır: nüfusun yoğunluğu, ekonomik faaliyetler, istihdam şekli gibi. Sanayi Devrimi ile kentin yapısında meydana gelen büyük değişim kent kavramında da büyük değişimlere neden olmuştur. Bu değişim ile birlikte kent kavramı sosyoloji, tarih, ekoloji, coğrafya gibi pek çok bilim dalının inceleme alanına girmiştir. Bu da kent konusunda çok farklı yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kentin yapısındaki değişim ve basitten karmaşığa doğru olan evrilme Batı kentlerinde çok eskilere kadar dayandırılabilir. Kent kavramını Aristo “insanların daha iyi bir hayat sürdürebilmek adına toplandığı yer” şeklinde tanımlamıştır. Ancak sosyal ve iktisadi gelişmelere bağlı şekilde gelişen kent yapısında ise Adam Smith özellikle kentin zanaat fonksiyonunu vurgulamıştır. İbn-i Haldun ise kenti insanların toplu yaşama ihtiyacına cevap olduğunun bunun nedeninin ise ekonomik ve güvenlik temelli olduğunu söyler. İbn-i Haldun kentlerin endüstri merkezi özelliği üzerinde durarak kentleşmenin “göçebe ve kır toplumlarında son aşama” olduğunu söylemiştir (Karaman, 1998: 6 - 7; Öner, 1998: 66 - 67). Pirenne kentin gelişiminde ekonomiyi ön planda tutarak hiçbir uygarlıkta kentin ticaret ve sanayiden ayrı bir şekilde gelişmediğini söylemiştir (Pirenne,1994:103).

Günümüz kentlerinin oluşması ile dinamik yapıya sahip kentler duraksamadı ve gelişip değişmeye devam ederek “metropol” kavramı gündeme geldi. Tüm dünyada artmakta olan sanayileşme yönetim anlamında bir kent tanımlaması yapmayı geçersiz hale getirirken, literatürde yeni fikirlerin ve kavramların oluşmasına neden olmuştur.

20. yüzyılın başlarında dünya nüfusunun ortalama olarak onda birlik bir kısmı kentlerde yaşamaktaydı. Ancak 20. yüzyılın sonlarına gelindiğinde durum değişmiş ve dünya üzerindeki insanlar içinde ortalama her üç kişiden biri kentlerde yaşamaya başlamıştır. Bu süreç içindeki gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda gelecek

birkaç on yıl içerisinde dünya üzerindeki her iki bireyden birinin kentlerde yaşaması beklenmektedir (Yılmaz ve Yetkin, 2002: 70).

2.2. İmge - Sembol Kavramı

Sembolün bir kelime olarak uzun bir geçmişi vardır ve soyut bir anlamı ifade eder. İnsanın dünyaya gelmesinden ölümüne kadar olan tüm süreci çevreleyen semboller özellikle dini alanlarda baskın bir şekilde ortaya çıkar. Edebiyat, mimarlık, müzik, resim, heykel vb. alanlarında yani neredeyse her alanda kullanılan semboller, farklı dil ve yazı sistemleriyle ve belli kültürel farklılıklarla tüm insanlara konuşma becerisi vardır. Bu açıdan sembolizm; kendisine özgü özellikleri olan evrensel bir dil olarak benimsenebilir (Çağlar, 2008: 2). Tüm insan yaşamını kapsayan ve aktif bir kullanım alanına sahip olan sembollerin özelliklerini bilerek ve onları anlayarak tam olarak anlayabiliriz. Çünkü bir kavramı, özelliklerini bilerek sağlıklı bir şekilde anlayabilirsiniz. Söz konusu kavram, hemen hemen her alanda kullanılan ve üzerinde çalışılan “sembol” gibi bir kavram olduğunda, özelliklerini anlamak daha da önem kazanmaktadır. (Kızıl, 30 - 42).

“İmge, sembol (sembol), metafor” terimlerinin birbirinin yerine kullanılması ve sınırlarının kesin olarak tanımlanmaması, bu konuda yapılan birçok çalışmada bahsedilen kavramların tanımlanmasını gerekli kılmıştır. (Korkmaz, 2003: 263 - 274; Çetişli, 2003: 51 - 91)

Bir resim (metafor, metafor, metafor), Yunanca meta: ötesinde, aşırılık ve pherein: taşımak, şarj etmek kelimelerinin birleşiminden oluşturulan bir kavram, “çıkarmak” anlamına gelir. Metnin okuyucusu / dinleyicisi olduğu kadar “Diğer” e aktarılan anlamdır. “Öteki” ne ise gerçekliğin yeniden üretimi olarak tanımlanabilir. Kurgusal metin, okuyucuyu her zaman gerçeği tekrar yaratmaya (Jacques Ellul’ün tanımladığı gibi “yeniden inşa etmeye”), ve dönüştürmeye zorunlu kılar. Bu dönüştürülebilirlik ölçüsü, metne hayali bir özellik verir. Görüntü, dilin ve anlamın / kelimenin tersine çevrildiği noktada belirir. Fakat bu görünüm somut değil aksine soyut bir boyuttadır. Çünkü bir görüntünün asıl niteliği bir desen oluşturabilmesidir. Tüm oluşum bir usta gibi şekillenmiştir. Ancak resim dilden ve anlamdan yoksun değildir.

Belki de bu, ikinci bir dil ve anlam arayışının neticesidir. Dilin ve anlamın iyi korunduğu bir bölgede yayılan ve açılan bir projedir. François Rigolot'un dediği gibi, hayali olanın aynı zamanda şiirsel olması için: “Düzenleyicinin dili ile sıradan katılımcının dili arasında olabildiğince az (minimum) geçiş olmalıdır.” Bir kelimenin birincil (temel, ifade edici) anlamı ile ikincil (metinsel, çağrışımsal) anlamları arasındaki anlamın yoğunlaşmasından kaynaklanan ancak farklı bir anlama sahip olan hayali anlam ve her ikisinden de içerik anlamı, okuyucunun donanımına ve tasarım becerilerine bağlı olarak metni yayan, genişleten ve açıklayan anlamı gösterir. İmge bir tasarım iken, sembol bir semboldür.

Bir semboldeki bir işaretçinin anlamı, başka bir işaretçiye yüklenerek verilirken, görüntü, gösterilecek anlam ve anlamı göstericiyi değil, aktarır. Resim bir anlamlar dizisidir. Durağan suya atılan bir taşın yarattığı dalgalar gibi, bir görüntü de vücudunuzda anlamı olan durgun su gibidir. Bir metnin veya ifadenin anlamsal dünyasını inceleyen bir okuyucu, bu durgun anlamlar denizine bir taş attı. Okuyucunun metnin önündeki ekipmanı, taşın suyuna atılan sepet ile doğru orantılıdır. Bu cilt bir uzantıya veya kısaltmaya sahiptir. Sembol veya sembol düz bir çizgide hareket eder. Çivide bu düz çizgi boşluklardan, çatlaklardan oluşur ve her kırık bir tasarım alanını işaretler (Yalçın, 1991: 50).

Duyu organlarımız aracılığıyla aldığımız izlenimler ve bilgiler, zihinde yaratılan görüntülerdir. Görüntü görsel bir kavramdır ve çevrenin rengini, dokusunu, sesini ve tonunu yükler. Yeniden yapılandırılmış imge böylece bellek özelliğine sahiptir ve orijinalinin yerini ve anlamını alan bir görevi üstlenir. Görüntü, görme şekline göre hafızada beliren bir yansıma veya görünümdür. Gözün biyolojik yapısı nedeniyle görmeyi algılayış biçiminin aksine, bu haliyle belirli duygularla yüklenen bir görüntü, orijinalinden kopar ve algılandığı ve ilham aldığı güçlü bir eylem başlatır.

Bu eylemi sözlü ya da görsel olarak kendi görme, algılama ve hissetme biçimiyle tanımlayan bir ressam için nesne gerçekliğinden uzaklaşarak resmin duygusal yönüne bağlılık kazanır. Bilinçaltına yüklendiği anlamlarla yazılan bir nesne, bir görüntüde bir tür kod haline geldiğinde, anlamsal veya çok anlamlı imgeler yaratma fırsatı bulur. Resim, belirli - veya soyut - işaretlerle bir görüntüdeki düşünce ve duyguların bütünlüğünü ifade ettiğinde, eserin kendisi belirli bir imge

haline gelir. Bir sanat eserinde bu sembolik anlatım biçimi, izleyiciyi çeşitli imge veya sembollerle içeriğe yönlendiren bir anlatım biçimidir.

Bir nesneyi veya kavramı adlandıran bir görüntü, bilgiyi doğrudan bir ifade yoluyla aktarırken, sembol o kavramın yerini alır ve nesne tasarıma açık hale gelir. Durand'a (1998) göre; “Bir sembol her zaman iki yarının, bir işaret ve bir gösterilenin kombinasyonunu gerektirir.” Bu nedenle, bir sembol başka bir şeyi temsil ediyor olarak da tanımlanabilir. Bu nedenle, bir sembol aynı zamanda bir duygunun veya düşüncenin yerini alabilecek niteliğe de sahiptir. İmge benliğin dışını yansıtırken, sembolize edilen duygu içinde gizlidir ve sembolün anlamı onun yerini alır.

Fromm (1983); “Sembollerin dilinin farklı mantığını açıklarken, özelliklerinin yoğunluk, anlam ve çağrışım olduğunu” belirtti. Freud'a göre; “Sembol, metaforik ve çözülmesi kolay olmayan dolaylı bir arzu ve çatışmadır.” Sembol, kelimenin gizli anlamını, düşünceleri, hatıraları, duyguları temsil eden bir resimle birleştiren ilişkinin bütünüdür.

Erich Fromm’a (1998) göre görüntünün kendisi ile simgelediği arasındaki ilişki açısından; Üç tür sembolden bahsedilmektedir. Bunlar; geleneksel, rastgele ve evrensel sembollerdir. Evrensel sembol, sembol ile simgelediği arasındaki doğrudan ve sürekli ilişkiyi yakalayan tek semboldür ve herkes tarafından anlaşılabilir özelliklere sahip olduğu için evrenseldir. Geleneksel semboller farklı kültürlerde aynı anlama sahipken, rastgele sembollerin anlamını sadece ressamın kendisi bilir. Sembolik imge, belirli bir tanımla birlikte soyut bir algıya izin verir, ancak aynı zamanda gizli bir anlam ortaya çıkarır. Paul Ricoeur’a (1998) göre bir sembol; kozmik, rüya gibi ve şiirseldir.

Araştırmacının iç dünyasını ilgilendiren her duygu, çalışmalarında işaretlere dönüşür ve resim yaparken uyandırdığı bir içgörüye dönüşür. Bu nedenle, sembol sembolize ettiği şeyle ilişkileri çağrışırsa da, diğer kavramlarla ilişki kurabilir. Resimde semboller sonsuz ifade olanaklarına sahipken, sınırlı bir anlamı vardır. Hayal dünyasında geçerli olan semboller, ressamın kontrol edemediği dürtüleri ortaya çıkarma ya da bastırma arzusunun bir ifadesi olarak da ortaya çıkabilir.

Sembol gizemlidir çünkü birçok anlamı vardır ve algılanan, hissedilen ancak henüz tanımlanmamış duyguları içerir. Çünkü resimde somut olarak sembolün

kendisi var olurken, ressamda bir soyutlama olarak sembolize eder. Bu nedenle bir görüntü her zaman konuşmak ister, duyuşal veya algısal nitelikleriyle ifade ile özdeşleşme eğiliminde olan bir izleyici bulmak ister. Sembolik görüntüler, değışkenliklerinden dolayı her zaman yoruma ve yeniden okunmaya açıktır. Belirsizliği ile mistik, gizli ifadesiyle gizemli bir sembol, bu faktörler nedeniyle okuyucuyu hem doyurucu hem de doyumsuzdur.

Sembollerin bir başka özelliğı de birbirleriyle iç içe, anlamla iç içe olmalarıdır. Bu nedenle, çok boyutlu ve çok anlamlıdırlar. Bir sembolü anlamak için içinde bulunduğı çevreyi ve dünyayı bilmek gerekir. Semboller ve yaşam fenomenleri arasında, rüya olayları ve daha önce tanık olduğumuz veya deneyimlediğimiz sahneler arasında gizli bağlantılar vardır. Eser, bir görevlinin özel hayatında anlam bulan, ancak bu işaretlere dışarıdan bakan biri için kodlanmış ve çözülmesi zor görünebilen, birbiriyle iç içe geçmiş bir dizi gizemli halkadan oluşuyor. Ressamı iyi tanıyan ve iç hayatını bilenler, bu karmaşık yapıyı takip ettikleri resimlerde bulabilirler. Sembolik resim, ressamın duygular, düşünceler ve yaşam hakkındaki öyküsünün kısa bir özetidir. “Var olmayan veya doğal bir ilişki yoluyla fark edilemeyen özel bir işarettir” (Durand 1998:9).

C.G.Jung’a göre; (1998) “Sembol ne kadar derin ve arkaik olursa aslında o kadar da evrensel ve kolektiftir. Semboller arasında bulunan ilişkiyi çözmek kavramsal mantığın görevi değildir. Sembollerin mantığı, herhangi bir bilimsel sınıflandırmaya tabi olmayan iki terim veya iki dizi arasındaki ilişkinin algılanmasında yer alır.” Sembollerin mantığı, aralarındaki bağların ve ilişkilerin aslında kendi içlerinde veya aralarında sembol zincirleri oluşturduğu anlamına gelir.

Özetle sembol; Bir yandan anlamın yaratıcısı, diğer yandan da somut birikiminin yeridir. Bir şeyle ilgilidir ve tek bir referansa indirgenemez. Sembolde benzerlik yoktur. Metafor, bir metafordaki en önemli şeydir. Sembol ise anlamı özgül olmak yerine soyut içeriğe dönüştürmek ve onu zihinsel bir projeye dönüştürmektir.

2.3. Kent Sembolü

Kentler; kültürün, kimliğin, sembol ve göstergelerin bir arada uyum içinde olmanın yanı sıra birbiri ile yarıştığı bir arena gibidir. Kentler burada yaşayan kimseler için bir mekân olmaktan öte aidiyet, kültürel çeşitlilik, farklı yaşam tarzları

gibi pek çok olguyu içerisinde barındırır. Her kentin kendine ait bir ruhu bunun sonucu olarak da ilişkileri bulunur. Kenti tanımak ve kavrayabilmek için kenti oluşturan sembolleri anlamak bunları çözümlemek gerekir. (Tekeli, 2005: 6 - 9). Kesinlikle kentleri sembolize eden en önemli yerler kentsel mekânlardır.

Kent sembolü, kentte yer alan unsurların onlara atfedilen manaları sayesinde kentin zihnimizdeki temsilidir. Kişinin belleğinde oluşan bu sembollerin, insan ile kent arasındaki ilişki için çevreyi algılamak, tanımak ve bu doğrultuda davranışların şekillenmesinde etkisi büyüktür. Sembol, kentin içerisinde bulunan somut ve soyut bilgilerin birikiminin zihnindeki temsilidir. Kent sembolleri, kentte yaşayan bireylerin hem kent içerisinde kendilerini konumlandırmalarını hem de aidiyet hissinin oluşup güçlenmesinde önemli etkiye sahiptir. Kentteki sembollere atfedilen bu anlamlar sayesinde oluşan toplumsal imgeler bulunur.

Kent sembollerinin insan zihnindeki oluşumunda insan ve çevre arasındaki algının oluşumunda biliş, algı ve duyum süreçleri oluşmaktadır. İnsanın kent ve çevreyle olan psikolojik etkileşimi Gestalt psikologlarına göre ilk olarak duyularla başlamaktadır. Sözü edilen bu ilk aşama evrensel özelliklere sahiptir. Pek çok algılama kriterine göre duyular ile algılanan veriler değerlendirilir. Gestalt'ın bahsettiği bu algı özelliklerinden Kevin Lynch “Kent İmgesi” (1960) adlı eserinde “okunabilirlik” kavramı çerçevesinde bahsetmiştir. Duyuların parçaları bir bütün şeklinde algılamasının yanında parça parça da algılayabildiğine vurgu yapmıştır. İnsan ile çevre arasındaki ikinci aşamada ele alınan veriler algı ve biliş sürecinde bireyler için farklılık gösterebilir. Bu değişikliğin nedeni ise bireylerin duyuları ile elde ettiği bilgileri değerlendirmede etkili olan yaş, cinsiyet, eğitim gibi kişisel farklılıkların bulunmasıdır (Eraydın, 2016: 840).

Büyük ya da küçük her kent kendine özgü bir sembol oluşturmuştur ve bu sembol ile anılır. Kentlerdeki semboller uzun bir zaman içerisinde şekillenip oluşur. Kentlerdeki semboller o kentin ruhunu yansıtır. Toplumlar içinde yaşadıkları kente, oradaki mekânlara değer yükledikleri ve oraya bağlandıklarında o kent ve içerisindeki semboller anlam kazanır (Tekeli, 1991: 84). Bir kente ait semboller kendiliğinden değil sadece insanlar eliyle, dış bir etki sonucunda bozulur.

Kentteki semboller kentsel mekânlarla ve kentte bulunan kültür ile yakın ilişki içerisinde. Kentlerdeki yapıları çevre ile toplumsal çevre hem sosyal hem de

kültürel açıdan birbirini etkiler. Kentlerdeki yapılı çevre toplumsal ve kültürel yaşam hakkında bilgilere sahiptir. Yapılı çevreyi var eden unsurların zenginliği kentlerdeki sosyal ve kültürel yaşamın zenginliğini gösterir (Smith, 1996: 112). Kent; içinde bulunduğu toplumun yapısının, ekonomisinin, kültürünün birer parçası hatta aynasıdır. Kentler toplumların genel özelliklerini yansıtan unsurlardır. Örneğin; Roma'ya baktığımızda İtalya'yı, İstanbul'a bakınca Türkiye'yi, Londra İngiltere'yi, Jakarta'a Endonezya'yı hemen hemen tüm özellikleriyle yansıtır. Bu kentlere baktığımızda o ülkeyi, o toplumu kentin içerisinde bulabiliriz (Bingöl, 2017: 198).

Kent merkezdir; “Dünyanın en ücra köşelerini bile kendine çeken, çeşitli bölgeleri ve insanları şekillendiren ve belli bir düzene göre hareket eden, siyasi, kültürel ve ekonomik hayatın hem lideri hem de denetleyicisi konumundaki bir merkezdir (Wirth, 2002: 78). Mumford (2007: 106) kentin merkeziliğini ve çekici özelliğini “mıknatıs” metaforu ile açıklamaktadır.” Bu kelime bir kenti tarif ederken oldukça kullanışlı bir kavramdır. Çünkü bir mıknatıs metaforu, bir mıknatısın etki alanı ile uzaktan tetikleme etkisi ve farklı özelliklerdeki parçaları çekebilme gücüne sahip olan sosyal güç hatları arasında bir benzerlik kurmamızı sağlar. Hem lider hem de merkez konumundaki kent, yaşamı ve siyaseti direkt olarak etkiler, kendi çevresinde bir sistem oluşturur, gücün açık veya gizli ama tanımlanmış bir şekilde hissedildiği, gözlemlendiği ve gerçekleştirildiği bir yer olur. İktidarın aynasını tutan bir iktidar yeri olarak hizmet veren bir kent (Sennet, 2002:20), iktidar durumlarının ilk tanığıdır. Güç, kentin genel yapısına yerleştirilmiştir. Hükümet, kentin nasıl bir yaşam tarzı önereceğini belirler ve aynı zamanda şehre müdahale yoluyla kentsel değişiklikleri uygulamaya koyar.

Berman (1994: 223), hükümetin oluşturduğu St. Petersburg'un “yeni seküler resmi kültürün hem merkezi hem de sembolü” olduğunu belirtir. Aynısı birçok kentsel dönüşüm deneyiminde veya kentsel projede görülebilir. Hükümet, şehre yerleşmeye ve şehre hâkim olmaya karardır. Kent gibi merkezden ve öncü birimlerden ayrılmayan hükümet, kentte meşruiyetini inşa etmenin yollarını arar ve gücünü kentte bir anıt yapmaya çalışır. Kentteki anıtlara ve heykellere bu açıdan bakmaya değer.

Kentin merkezi konumu hemen hemen her alanda belirgindir. Sürekli yeni fikir ve uygulamaların yaratılması, dinamik bir yer olması kenti “bereketli topraklar” yapar (Jacobs, 2011: 34). Kentin öncü konumu maddi ve pratik olduğu kadar

ekonomik, politik, edebi, bilimsel, sanatsal ve entelektüel konularda da hissedilmektedir. Kent ait olduğu bölgenin merkezidir, çekici bir bölgedir.

Öncülerin kenti daha çok kendileri için seçmeleri önemlidir. Böyle bir durum ister istemez şehre özel bir değer katar ve kentin atmosferini ve ruhunu etkiler. İl veya merkez ile il arasında gerilimlerin ortaya çıkmasında merkeziyet ve öncü konuların etkili olduğu söylenebilir.

Kent, meslekler ve üretim şekilleri bakımından çeşitlenmiş, tarım dayalı bir üretimin yerine endüstriyel üretimin geliştiği bir yapı haline gelmiştir. Çeşitli meslek gruplarının ve çeşitli üretim alanlarının birlikte yer aldığı kentler, dayanışma, çatışma ve örgütlenme çerçevesinde özgün bir yapı meydana getirir. Kent tanımlamalarında, tarım dışı faaliyetler, kontrol fonksiyonları seti, büyüklük, heterojenlik ve entegrasyon seviyelerine paralel olarak mekansal organizasyon vurgulanmaktadır (Aslanoğlu, 1998:13). Kent bu bağlamda “sosyal hayatın mesleklere, işbölümüne ve farklı kültürel gruplara göre düzenlendiği; Kurumsallaşmanın daha yoğun hale geldiği ve karmaşık kişilerarası ilişkilerin günlük hayatın tamamını etkilediği bir yerleşim merkezi olarak tanımlanabilirler ” (Sezal, 1992: 22). Kentlerin çeşitliliğinin ve farklılığının boyutlarına farklı bir perspektiften bakan Calvino'ya (2002: 13) göre, “ kentler birçok şeyin karışımıdır: anılar, arzular, dil işaretleri. Tüm ekonomi tarihi ders kitaplarında anlatıldığı gibi kentler mübadele yerleridir, ancak bu bir değişimdir.”

Karmaşık yapıdaki toplumun güçlü bir sembolü hâlindeki kent (Lynch 2010: 5), farklılıkları gizleyen eşsiz bir yerdir. Bir kentde ayrılık kaçınılmazdır ve farklı kimlikler, işler, katmanlar, sınıflar, gelenekler ve diğer yapılar için yer açar. Bir anlamda kentin doğası gereği ayrışma yaşanmaktadır. Elbette ayrılığa neden olan bazı koşulların kasıtlı olarak yaratıldığı ve belirli ekonomik ve politik nedenlerden kaynaklandığı gerçeğini göz ardı etmek imkânsızdır. “Kent, insanların buluştuğu, mal alışverişinde bulunduğu ve fikirlerini yaydığı ilişkiler ve kararlar için bir merkezdir. Kentte çeşitli faaliyet türleri bir araya gelir ve her unsurun yakından ilişkisi olan dışı doğru açık bir yapı oluşturulur.

Bu bağlamda kent, karmaşık sosyal yapının bireysel veya aile düzeyinde çözülemeyen sorunların üstesinden gelmesine olanak tanıyan, göz alıcı özelliklere sahip ve belirli bir yerde yoğunlaşan bir konut sistemidir. (Hout, 2000: 14).

Kent, bir imge ve değişecek bir anıttır. Değişim sürecine canlı bir tanıklık eden kent, farklı dönemleri, farklı zamanları bir araya getirerek değişimleri anımsamaktadır. Her şey akarsa, kentler de akar; Devamlı olarak değişir, akar, farklılaşır ve dolayısıyla sürecin tam merkezinde yer alırlar (Jacobs, 2011: 18), kenti yansıtırken aynı zamanda kentten etkilenir. Kentleşme sözcüğü, kentsel süreç ve kent bağlamında gerçekteşen süreçler anlamına gelir. Kentleşme, yeni bir örgütsel süreç olan bir nüfus yoğunlaşmasına sahiptir; kentin kendisinin devletten devlete dönüşümünü ifade eder. Dolayısıyla, mekânlar ve yaşam arasındaki geçiş, uçurum ve insanların ve rollerin çeşitliliği kentin tüm yönleriyle yankılanmaktadır. Bir değişim abidesi olan kent, yaşanmakta ve kendini değiştirmektedir.

2.3.1. Kent Sembolünün Önemi

Toplumsal değerlerin, kurumların, yapıların oluşması ve bireysel hayata yansımada kentsel sembollerin etkisi büyüktür. Bunlar zaman içerisinde kent ile bütünleşir ve kentin asıl özelliğini taşıyan bir boyuta ulaşır. Kentler; hareketli, hareketsiz, doğal ve yapısal mekânları ile bizlere kendini anlatırlar. Kent sembolü, hareket eden ve edemeyen her şeyin ortak ifade edililişidir. Her kent doğası, yapısal mekânları, sanatsal yapıları, dinî mekânları ve insanları ile birbirinden farklıdır. Semboller, kenti farklılaştıran ve ayıran yapılardır. Kentin sembolü adeta o kentin tanım kartı gibidir (Keleş, 2005: 13).

Toplumlar kentlerdeki deneyimlerini birbirlerine aktarırlar. Bunlar bazen zaman içinde efsanelere dönüşür. Örneğin; Paris de bulunan Eiffel Kulesi gibi kentin sembolü olan anıtsal yapılar da oradaki yaşam ve yapının kendisinden ziyade bu yapı üzerine oluşan söylemler, oluşturulan efsaneler daha çok dikkat çeker. Bu efsaneler ve söylemler bazen geçmiş üzerine bazen de gelecek üzerine olabilir. Söylemler hangi döneme ithafen olursa olsun hem insanlar üzerinde oluşan algı üzerinde hem de kentlerin gelişiminde büyük etkiye sahiptir (Tekeli, 1991: 82 – 83).

Kent üzerinde devamlı yaşayanlar ile kenti kısa süreliğine görenler farklı algılayabilirler kenti. Kent kısım kısım algılanır ve farklı algılar söz konusudur. Bu algılara ait mozaiklerin bir araya gelmesi ile bir sembol oluşur (Karaaslan, 2010). Kentte bulunan semboller kenti bireysel olmaktan çıkararak öznel arası bir forma bürünmesini sağlar. Kentin sembollerinden bahsettiğimizde herkesin bildiği ortak özellikler ortaya çıkar. Zaman içerisinde bu semboller süreklilik kazanmakta ve

kişisel deneyimlerden etkilenmesi zorlaşır. Ama bazı durumlarda bu semboller de toplumsal olarak gerçekleşen değişimler etkili olabilir (Tekeli, 1991: 83 – 84).

Kentlerdeki semboller, tıpkı bir canlıya ya da objeye ait olan onları diğer canlı ve objelerden ayıran belirtici özellikler gibi kentleri de diğer kentlerde ayıran ayırt edici ve belirleyici özelliklerdir (Prohansky, Abbe, Kaminof, 1983). Semboller, tüm kentlerde ayrı boyut ve yorumlar ile kendine has özellikleri olan, fiziki, sosyol, iktisadi, kültürel, tarihi ve şekilsel olarak pek çok farklı faktörler ile şekillenen kentte yaşayanların yaşam biçimlerini yansıtan, geçmişten geleceğe uzanan ve bugünü de içine alan büyük bir süreci yansıtır (Lynch, 1960). Kent sembolleri, kente has olan ve kente değer katan unsurlardır (Bırol, 2007: 46). Kent sembolü doğal ve beşeri pek çok unsur olabilir: anıtsal yapıtlar, coğrafi özellikler, tarihsel mekânlar, doğal oluşumlar vb. (Önem ve Kılınçaslan, 2005: 115).

Yerleşim birimlerinin orada yaşayan bireylerin düşünceleri, toplumun yapısı, siyasal ve ekonomik gelişmeleri ile ve bunların kente olan yansımaları günümüze kadar gelen tarihsel bir süreçtir. Yaşanılan bölgede ki üretim araçları, üretim biçimleri, insan ilişkileri, insanların yaşayış şekli insanların düşünsel üretimlerini biçimlendirir. Bu sayede kentlerin geçmişi ve kentleşme süreci o bölgede yaşayan bireylerin sosyo-ekonomik ve siyasal şartlarının yansımaları oluşturur. Kentsel geçmiş toplumların özelliklerinin ve siyasal yapısının sembollerini oluşturur (Koçal, 2016: 160).

Kentlerde bulunan semboller tıpkı kentler gibi dinamiktir. Her dönem farklılık gösterebilir. Toplumlar her dönem farklı yorumlar, farklı tanımlamalar getirebilir. Bunda en büyük etki toplumların yaşayış şekli ve dönemin şartlarıdır. Toplumların oluşturduğu tanımlamalar geçmişten izler taşıırken aynı zamanda geçmişin yorumlanmasını sağlar. Kentlerdeki sembolleri o kentin tarihi, coğrafyası, orada yaşamış uygarlıklar, şimdi yaşamakta olan toplum, kentin ilk oluşumundan günümüze kadar geçirmiş olduğu evreler, bitki örtüsü, topografyası, jeopolitik konumu, iklimi Batı ya da Doğu kenti olması, karayolu ve deniz bağlantıları, farklı kültürlerle karşı açıklık ya da kapalı olması, mevcut olan canlı çeşitleri, yaşadığı işgaller, savaşlar, depremler ve doğal afetler, bir devlete başkent olup olmadığı vb. pek çok unsur kentteki sembollerin oluşmasını etkiler. Özellikle kentin topografyası kentin nasıl biçimleneceği üzerinde oldukça büyük bir etkiye sahiptir. Topografya kentin büyüme gelişmesini dolayısıyla oradaki toplumları ve yaşamlarını etkiler. Bu

durum ise kentte önemli olacak unsurlar ve oluşacak semboller üzerinde etkilidir. Örneğin; geçmiş yıllarda yüksek yerlerde kurulmuş kentlerin savunma amaçlı kaleleri en çok dikkat çeken sembolleşen yapıları olmuştur. Günümüzde ise turizm, sanayi, hizmet, tarım vb. etkenler kentteki semboller üzerinde büyük etkiye sahiptir (Aktaş, 2009).

Kentler bir alış veriş, toplanma ve bağlantı yeri olma özelliklerine sahiptir. Toplanma yeri olarak kentler pek çok sosyal verinin alış verişini yaşadığı mekânlardır. Kentlerdeki sokaklar, caddeler tüm bunlara sahne olup, bağlantı sağlamaktadır (Gehland Gemzoe, 2001; Gehl, 2007). Hepimiz farklı amaçlarla içinde bulunduğumuz bu mekânlardaki kamusal alanların bizim üzerimizde yarattığı dikkat bile etmediğimiz yüzlerce sembol görürüz (Berger, 2010: 159). Bu sembollerin etkileşimi kentlerde yaşayan kimseleri ve kenti şekillendiren arayüzler konumundadırlar (Burnett, 2007: 330). Sembollerin hiç biri tek başına algılanmaz; çevresi ile kentin geçmişi ile bağlantılı olarak algılanır (Lynch, 1960: 38). Gördüğümüz veya zihnimizde görüntülediğimiz tüm semboller bir araya gelerek kent sembolünü meydana getirir. Kişiler çevresinde gördüğü yapıları, mekânları seçer, düzenler ve bunları anlamlandırır. Yani somut dış dünyanın kişinin zihninde yer eden sembollerini ona kent içerisinde rehberlik eder (Lynch, 1960: 43). Bir bütün olarak algıladığımız kent aslında kenti tanımlayan, tarif eden tüm öğeleri ile zihnimizde oluşur. Zihnimiz de bir bütün olarak var olan kent sembollerini oluşturan her bir unsur kentin bütün hâlini tamamlayan birer parça gibidir. Çevrenin, yapıların algılanması sembollerin algılanmasında büyük öneme sahiptir ve kenti anlama konusunda deneyim kazanılmasını sağlar (Dülger, 2002: 53).

İnsanlık en başından beri kentlerde yaşamadı; Kent, insanların dünyada hazır bulamadıkları, daha sonra kendi ilişkileri ve politikalarına göre kendi ihtiyaçları için bağladıkları yeni bir yaşam alanıdır. Kent, kişilerarası ve sosyal ilişkilerin yanı sıra dini, siyasi ve ekonomik gelişme ve benzeri birçok faktörle ortaklaşa gerçekleştirilen yeni bir düzey ve düzendir. Cansever'e (2010: 17) göre kent, "insanın hayatını ve onu yaratan yapıyı düzenlemek için yarattığı en önemli, en büyük fiziksel yaratımdır". Kent, insanlık tarihinin bir noktasında, belirli koşullar altında ve sosyal, kültürel, ekonomik, tarihi, dini, mimari ve estetik yönleriyle farklılaşan bir süreçte şekillenen bir yaşam birimidir. Bu, tarihte önemli bir dönüm noktası olmuştur. Keskin bir yönelme, yeni argümanlarla düşünerek yeni bir hayat inşa etme pratiğidir.

Etkili, yankılanan, rahatsız edici, çoklu bir süreçtir. Geride çok fazla yıkım, yoksulluk ve sefalet neden olan ama her zaman bir anıt, büyüklük, gurur, kibir ve zenginlik haline gelen bir alandır.

Kenti anlamaya çalışırken diğer iki kavramın da önemli olduğu söylenebilir: yapı ve yaşam: fenomen ve imaj. Kent hem gerçek hem de hayali bir gerçekliktir. Apaçık ortada ki bu somut bir olgudur. Ama aynı zamanda bir resim; önemli bir ayna ve bir semboldür. Kent; kültürleşme, uzlaşma, çelişki, çatışma eşitlik, adalet ya da vaksı ve eşitsizlik çevresinde tüm sadeliğiyle toplumsal yaşamı yansıtan bir aynadır. Gülzar Haydar'ın (1991: 88) dediği gibi, toplumu şaşırtıcı derecede doğru yansıtan bir kent yalan söylemez. Yalan söylemeyen, insanları tek tek takip eden, birçok özelliği olan bir kent. Lynch (2010: 8), kent imajının şu üç bileşenini tanımlar: kimlik, yapı ve anlam. Bu üç öge iç içe geçmiş durumdadır ve birlikte görüntüyü tanımlar. “Birbirlerinden tamamen ayrılamazlar.

Kapının görsel algısı anlamı ile bütünleşmiştir. Kentin imajı, kentin bedeniyle, yani fiziksel çizgileriyle olduğu kadar heyecanı, kanı, ruhu ve vücuttaki yaşamı ile ilgili bir yaratımdır. Görüntü, her iki alanı da kapsayan kapsamlı bir göstergedir.

Kentin esasen sosyal bir alan olduğu gerçeği, diğer açıklamalardan önce sosyolojik yönüne ışık tutmaktadır. Kent meselesi sosyolojinin özüdür. Modern ve kentsel toplumun bilimi olduğunu iddia eden modern sosyoloji, gözlerini kente çevirmelidir. Kenti tartışan sosyoloji, kendisini bir yönden tartışır; kendi görüşü, alanı, sorunları ve iddiaları. Çünkü kentin karmaşık dünyası, farklı yaşam tarzlarından oluşan zengin göstergeler, etkileyici biçim ve büyüklük, olası bir sosyoloji laboratuvarı haline gelmektedir. Kent, sosyoloji için vazgeçilmez bir deneyim alanıdır. Bu deneyim alanı tüm yönlerini ortaya çıkarır. Sosyoloji, kentin her yönü ve her unsuruyla ilgilenir; her alanını incelemeye çalışır. Onun için sadece sosyal kent haritası değil, fiziksel harita da açıklayıcı modeller sunmaktadır. Yoğun ve sürekli bir gösterge alanı olan kent, sosyolojinin gözünü alamadığı, sürekli izlediği, baktığı ve gözlemlediği bir ufuktur. Barthes (1997) ve Paquot (2011) genel olarak sosyolojinin şehre nasıl yaklaşması ve bir sosyologu teşvik etmesi gerektiğini yakından hatırlar.

2.4. Kent Kimliği

Kentsel kimlik, tarihsel ve çok boyutlu bir kavramdır. Kentsel kimliğin kavramsal olarak ne olduğu ve ne anlama geldiği anlatılmadan önce kimlik kavramı ile ilişkilendirilecektir. Kimlik, basitçe insanların, toplumların ve toplulukların "siz kimsiniz" sorusuna verdikleri cevaptır (Güvenç, 2008: 3).

Lynch, kimliği “bir nesnenin diğer nesnelerden farklılığı ve özgünlüğü durumu” olarak tercüme eder ve kimliğin hiçbir şey, benzersiz ve tekrarlanamaz olduğunu savunur. Lynch, kimliği tanımlarken, bir nesnenin tanımının diğer şeylerden ayırt edilmesi ve bir bütün olarak alınması gerektiğini söyler. Bu bağlamda kimlik, ortak ve özdeşliği nitelendirirken ortaklığı ve kimliği diğerlerinden ayırır (Lynch, 2010: 8).

Kimlik benzersizdir ve süreçte ortaya çıkar. Kimlik tarihsel bir oluşumdur. “Kimlikler asla tamamlanmaz, asla bitmez; öznel olarak daima yapım aşamasındadırlar”(Tekeli, 1991: 82).

Kentsel kimliğin tarihsel bir fenomen olarak şekillenmesi, zamanla çeşitli katmanlarda anlamlı ve uyumlu bir bütünün yaratılmasıyla gerçekleşir (Tekeli, 1991: 82).

Kent, tarihsel süreç içinde çeşitli tarihsel dönemlerin kültürel, fiziksel ve sosyal katmanlarının birikmesi sonucu oluşan sosyal, fiziksel ve mekânsal bir çevredir. Kent kimliği; kente ait olan, ona değer katan, onu diğerlerinden ayıran ve kentin kendine özgü özelliklerinden oluşan bir bütündür (Biro1, 2007: 46).

Kent kimliği, kentin imajını etkileyen, tarihsel, fiziksel, ekonomik ve sosyal boyutlarıyla belirlenen, sakinlerinin yaşam tarzıyla etkileşime giren ve sürecin sonunda sürdürülebilir kent kavramı ile ortaya çıkan bir kavramdır (Kaypak, 2010: 375).

Kent imgelerinin korunduğu, her dönemde farklı anlam ve boyutlara sahip, onları diğer kentlerden ayıran, sürekliliğin sağlandığı, kent yaşamının izlerinin kaybolmadığı bir ortam olduğu söylenebilir. Burada " kent hayatının izleri" denilirken kimlik ile insan ve gündelik hayat arasındaki ilişki vurgulanmaktadır (Kösten, 2015: 6).

Kent kimliği; davranışsal, mekânsal, kültürel ve fiziksel unsurları ile insanların zihninde beliren bir karakterdir (Nacak, 2017: 105).

Kentsel kimlik, toplumların belirli bir yeri ve tarihi paylaştığı, yaşadığı, kendilerini aidiyet içinde tanımladığı ve farklı yaşam deneyimlerini ortak bir temelde birbirine bağladığı noktadır. “Castells’e göre, bu buluşma yeri en önemli anlam ve deneyim kaynağı olsa da, kralın tek güvenli özgünlük yeridir”. (Neslihan ve Rıza Sam, 2014: 401).

Prohansky, Fabian ve Kaminoff bir kentin kimliğini kişisel bir kimliğin temeli olarak bir yer olarak inşa ederler ve onu belirli özelleşmiş fiziksel yerleşimlerle ilgili anılar, düşünceler, yorumlar, fikirler ve duygulardan oluşan bir koleksiyon olarak tanımlarlar (İlgar, 2008: 7).

Özel önemi olan bir yer gerçekten bir “yer” olabilir. Bu, o yerin anlamla bütünleşmesi gerektiği anlamına gelir. Böylelikle mekân kimlik kazanır, anlam ve karakter kazanır. Norberg - Schulz, “her mekânın farklı bir ruhu olduğunu vurgulayıp ve bir yerin kimliğinin gerçekten bir zorunluluk olduğunu savunmaktadır. Bir yerin veya yerin niteliği, çevresel faktörlerle ortaya çıkan renk, doku ve forma bağlı bir durumdur. Bu özellikler bir araya geldiğinde bu yere ait karakteristik ortamı yaratırlar”(İlgar, 2008: 8).

Mekânın genel bir havası var. Kentin fiziksel özelliklerine ait her türlü durum, gündüz ve gece farklılıkları, yerdeki güneş ve iklim, binaların durumu, doku, ışık gibi faktörler kentin ruhunu oluşturmak ve yaratmak için bireyler için kentsel bir hafıza oluşturulmalıdır. Bir kentin kimliğini etkileyen en önemli faktörlerden biri çevresel faktörlerdir. Bu ortamda yaşayan insanlar da zamanla kendi kültürlerini ve sosyal yaşam tarzlarını yaratmakta ve çevresel faktörlere ekleyerek bu kentin hafızada kalmasını sağlamaktadır. Bott, Cantrill ve Myers ayrıca “bir yerin fiziksel ve kültürel özelliklerinin, bireysel etkileşimlerin ve ihtiyaçların erimesi ve kaynaşması ile şekillendiğini vurgulamaktadır. Kent kimliği yaklaşımlarında, yer kimliğinin bazı duygusal nedenlerle oluşturulan özel ve farklı semboller olarak ifade edildiği yaklaşımlar da vardır”. (İlgar 2008: 8).

Bu yaklaşımlarda, bir yerin kimliğini tanımlayan semboller, o yerin ilk kez görüldüğünde bu yerin deneyimlerini ve ilk izlenimlerini ifade eder. Dixon, Carter ve

Ardoın'ın yaklaşımlarındaki ortak bir nokta, bireysel özellik ile kimlik arasındaki ilişkinin önce gelmesidir. (İlgar, 2008: 9)

Ardoın, mekânın fiziksel görünümüne göre gelişen bireysel sosyo-kültürel ve psikolojik durumları vurgular. Carter, insanlar ve çevre arasındaki etkileşimlerden ve ilişkilerden doğan anlama daha fazla odaklanmaktadır. Dixon, bu etkileşimi ve iletişimi sorularla açıklamaya çalışır ve mekânın kimliğini fiziksel çevre ile ilişkilendirir (Koyuncu, 2003: 158).

Tanımlardan da anlaşılacağı üzere kentsel kimliğe dair pek çok perspektif ve tanımın olduğu söylenebilir. Dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta; Kent kimliği konusunda söyleyebileceğimiz en önemli fark, kimliğin, kelimenin anlamı kadar özgün olmasıdır. Kenti diğerlerinden ayıran şey, onu orada yaşayan insanlara özgü kılan benzersiz farklılıkları ve karakteridir. Kent sadece yerleşik bir yer değil. Kentte yaşayan insanların yaşam alanı, yapısı ve kuralları kendine has kuralları olan bir yerdir. Kenti kalabalıktan ayıran tek şey kentin kimliğidir. Kent kimliği, kısa sürede ortaya çıkan kolay gözlemlenebilir bir kavram değildir. Kentsel kimliğin gelişimi biraz zaman alır. Tekeli, kentsel kimliğin oluşumunu tarihsel bir fenomen olarak ifade etmektedir. Tarihsel olgu ile birlikte farklı katmanların anlamlı bir bütün oluşturduğunu ve kentin kimliğini gerçekleştirdiğini ifade eder (Duran, 2008: 2).

Kentsel kimliğin tarihsel bütünlüğü, kent içindeki bir dizi farklı alan ve yapıdan oluşur. Kent, tarihsel süreçte mekânla bütünleşmiş tüm özellikler ve koşullardır. Bu tarihsel doğrultuda birikim, zamanla değişen bir toplum kültürünün eklenmesiyle şekillenmekte ve böylece kentsel kimliğin sürekliliği sağlanmaktadır. Kentteki yaşam katmanlaşmıştır. Örme kumaşın her katmanı ve her katmanı farklı bir özelliğe sahiptir. Kent kimliğinin şekillenmesine önemli katkı sağlayan doğal özellikler ve tarihi miras korunmalı ve değerlendirilmelidir. Kentsel dokular tarihsel anılarla doludur ve nesiller arasında manevi bir bağ oluşturur. Böylece aynı zamanda tarihsel bir farkındalık kaynağı olarak da hizmet eder (Kiper, 2004: 14).

Kenti çevrenin bir imgesi olarak gören Lynch, onu üç ögeye ayırdı: kimlik, anlam ve yapı. Kentin ayırt edici yönü, fiziksel özellik ve yapılarının yapısı ve kentin insani ve mekânsal faktörünün yapı ve kimlik ile ilişkisinin önemi nedeniyle kimlik vurgulanmaktadır (Lynch, 2010: 8).

Kentsel kimliklerin yaratılması üç unsuru içerir. Kentin kimliğine dair söylem, kentin fiziksel değerleri (kültürel miras, doğal çevre vb.), Yaşam kalitesinden duyulan memnuniyettir. Bu üç faktörün birleşimi şehrin kimliğini oluşturur. Kentsel kimlik, herhangi bir topluluğun belirli bir yerde uzun yıllar süren kültürel bir araya gelmesiyle şekillenen bu kentin karakteridir. Merkezi ve yerel yönetimler de kentin kimliğini korumalı ve kentin kültürünü devam ettirmelidir. Vatandaşların da kenti benimsemesi sağlanmalıdır. Kent bilinci ve kent kimliği yaratmak için kentin geçmişi ve geleceği, tarihi ve mekânsal dokuları canlı kalmalıdır. Burada büyük bir sorumluluk kentin müzelerine ve arşivlerine aittir. Kenti tanıtmayı, aidiyet duygusu yaratmayı ve değerlerimizi korumayı taahhüt ederler (Tekeli, 2008: 15).

2.5. Kent İmgesi

İmge kavramının, çeşitli tanımlamaları yapılmıştır. Türk Dil Kurumu bu kavram için; “imgede bulunan özün ortaya çıkarılarak özelliklerinin belirlenmesi, doğru şekilde tanımlanması, önemli bir konunun ve yaratma davranışının açıklanmasına fayda sağlayabilir. Bu anlamda imge; bir nesneyi doğrudan doğruya tekrar tanıtmaya yarayacak bir şekilde ortaya çıkaran şey, duyu organları ile algılanmış olan bir şeyin somut veya soyut kopyasıdır” diye belirtmiştir. İmge, gözle gördüğümüz nesnelerin zihinsel süreçten geçip akılda kalan kısmıdır. Düşseldir, düşüncede olandır. İmge daha çok görme duyusu ile oluşur. Örneğin; daha önce gördüğümüz bir manzara, gözlerimizi kapatıp görüntüyü zihnimizde canlandırdığımızda hala aklımızdadır. Bu düşüncenin imgesidir. İmge zihinde yer alır ve gün geçtikçe zihnimizden kaybolur. İmgelem bir nesneyi, o nesneyi görmeksizin tasarımılayabilme yetisi olarak açıklanır. Yaratıcı imgelem; tasarımı kendisi yaratır, yansıtıcıdır ve zihinde daha önce yer alan tasarımları hatırlar. Neo - Latin dillerinin sözcük haznelerinde nispeten bir uyum söz konusudur: İmgelem (immaginazione) namevcut olanın akılda tutulmasıdır (ritenzione). Bir tanığın güvenilirliğini sarsmak için tüm anlatılanların tanığın hayal gücünün (immaginazione) ürünü olduğunu söylemekten daha iyi bir yol yoktur (Ferraris, 2008: 32).

Suat Işılak, “Yaratmada İlk Adım ve İmgelem” adlı çalışmasında, imgelem; imgeler arası yeni ilişkiler kurma, yeni düşünce ve kavramlar oluşturma yetisidir, şeklinde tanımlar. Burda bilinç söz konusudur. Asıl olarak imgelem tüm insanların

yaptığı ve yapabileceği bir şeydir. İnsana ait olan bir yetenektir. İmgeler arasında beklenmeyen yeni ilişkiler kurmak imgelemdir, demiştir. Yeni, farklı, ileri, katılımcı, estetik imge, imgelem üretmede, yansıtmada kullanılacak yöntemler oldukça zengindir. Bunlar:

1. Zıtlık: (Tezat) çelişki, karşıtlık içeren imge, imgelem üretimi, tüm yöntemlerin “anasıdır”. Özellikle “zıtların birliği” esastır. Uzlaşır, (gonist) veya uzlaşmaz (antigonist) zıtlıklarla bütünlük yaratmaz.
2. Dönüştürme: (Transformasyon) Bir imgeye yapısal, işlevsel öğeler ekleyerek uyumlandırmadır.
3. Başkalaşım: (Metamorfoz) Bir imgenin öz yapısını, kendi gerçeğini koruyarak, başka bir biçime yönelik oluşum üretmedir.
4. Gizleme: (Kamuflaj) Renk, doku, malzeme, ses, işlevolarak öz yapısını koruyan saklama-gizlemedir.
5. Soyutlama: (Abstrak) Bir imgeyi, olduğu gibi betimlemeyen, arıtma, yalınlaştırmadır.
6. Uyarılma: (Adaptasyon) Bir imgenin iç - dış öğelerini, başka bir biçimin ortamın öğeleriyle kaynaştırmadır,
7. Sembolleştirme: Bir imgeyi kendi nesnel gerçekliği içinde yüzeyselleştirme veya başka bir gerçekliği doğrudan temsil etme gücü kazandırmadır.
8. Abartma: Bir imgenin bazı öğelerini öne çıkaran, fazlalaştıran ölçüsel büyütme, çoğaltmadır.
9. Kavramlaştırma: Bir imgeye, kendi anlamı dışında, farklı, alışılmadık bir içerik yüklemidir.
10. Benzetme: (Anoloji) Bir imgeyi, doğrudan, dolaylı, soyut, somut, saçma, ütöpic, düşlemsel, zıt başkaca şeylerle benzerlik ilişkisine sokarak yeni bir varlık kazandırmadır.
11. Çoğaltma: Bir imgeyi kendiyle, benzerleriyle veya öğelerinden biriyle sayısal çokluk durumuna getirmedir.
12. Girişme: Bir imgeyi, başka bir imge ile sınırlarını koruyarak, birleştirme, bir birine gerekli kılma, ayrılmaz biçimde bağlamadır.

13. Kaynaştırma: Bir imgeyi, başka bir imge ile sınırları tamamen ortadan kalkacak biçimde bütünleştirmedir.
14. Saydamlaştırma: (Transparanlık) Bir imgeyi, kendi gerçek yapısını, geçirgen, saydam yapıya dönüştürmedir.
15. Kapsama: Bir imgeyi, bir geneli verecek biçimde tümellik varlığına dönüştürmedir.

“Kentın imajını tanımak, kentin kültürel kimliğini anlamada ve şekillendirmede önemli bir rol oynamaktadır. Bu görüntülerden bazıları boşluktur; Ticari zeminler, mimari eserler, kent içinde ve çevresinde yetişen ürünler gibi somut unsurlar varken, etraflarındaki geleneklerin birçoğu da kent sakinlerinin kültürel yapısını etkiler. Örneğin; farklı bölgeler veya yapılar kentin buluşma yerleri haline gelir. (...) Yine, binalar, farklı inançlar ve uygulamalarla ilgili anlatılar da kent kültürü için önemlidir.” (Fedakar, 2013: 229 – 230). Bazen bu görüntülerin doğal olmadığına, “üretmenin” ve insanları “tüketmeye” itmenin bir sonucu olduğuna inanılır. Bu bağlamda Özgür Taburoğlu'nun açıklaması dikkat çekicidir:

Fransız sosyolog Pierre Bourdieu'nun tanımladığı anlamda “sembol üretimi” nin diğer birçok “doğal ihtiyaçlar” a ek olarak aynı zamanda bir dürtü, bir “üretim alanı” olduğu da söylenebilir. (...) Belirli bir üretim tesisinin tasarımcısının hayalini kurduğu ve tasarladığı şeyler ile uygulayabilecekleri arasındaki engeller azalırken, sembolik üretim sadece kültürel bir güç değil, aynı zamanda endüstriyel bir güç haline gelmektedir. Kâğıt üzerinde çalışan, uygun şekilde tasarlanmış, modellenmiş ve hatta hayal ürünü olduğu düşünülen ürünleri seri üretilen ürünler olarak gerçekleştirmek mümkündür. Sembolik üretim, özellikle “göze çarpan tüketimin” bir parçasıdır. Sembolik üretim gibi bir dürtü kaynağı ve aracı olarak tasarlayan ve hayal eden bir “arzu makinesi” olan insan beyni, yeni ihtiyaçların yaratıldığı doyumsuz bir organ olarak salıverilir. Simge üretimi, özellikle reklamcılarının ve pazarlamacıların zamanımızda olduğunu iddia ettikleri bir tür zihinsel faaliyet alanı haline gelmektedir (Taburoğlu, 2011: 52 - 53).

Herhangi bir kente gittiğimizde, anahtarlıklar, süs eşyaları, mknatıslar gibi kentin görüntüsü olan ve tüketime sunulan bir yapı, oluşum veya başka bir unsurun şeklini hediye ve / veya hatıra olarak almak satır içinde düşünülebilir. Özgür Taburoğlu'nun açıklamalarıyla. Ancak kentin böyle bir sosyal, ekonomik, kültürel durumu vb. Bunun kendi alanlarını ne ölçüde olumsuz etkilediği tartışmalıdır.

Görüntülerin olumlu ve olumsuz yanlarını görmezden gelirse ve özelliklerine değinirsek, Kevin Lynch'in görüntü ile kent arasındaki ilişkiyi daha iyi görmemizi sağlayacak açıklamalarını dikkate almalıyız:

“Çevrenin imajı üç ayrı birleşene ayrılabilir: anlam, yapı ve kimlik. (...) İşlevsel imge, her şeyden önce bir nesnenin ne olduğunu tanımlamayı, yani onu diğer nesnelerden ayırmayı ve onu bağımsız bir bütün olarak tanımayı gerektirir. Bu, eşanlamlı değil, bireysel veya benzersiz olması anlamında kimlik olarak adlandırılır. İkincisi, görüntü, nesnenin gözlemci ve diğer nesnelerle mekânsal veya biçimsel bağlantısını içermelidir. Son olarak, konu gözlemci için hem pratik hem de duygusal olarak anlamlı olmalıdır. Anlam aynı zamanda bir bağlantıdır, ancak mekânsal veya biçimsel bir ilişkiden çok farklıdır. (...) Ortamın imajını kullanışlı ve sanatsal bir şekilde tanımlamayı kolaylaştıran, sağlam temellerinin yanı sıra biçim, renkler veya düzenlemedir. Buna daha yüce bir anlamda okunabilirlik ve hatta görünürlük diyebiliriz, bu durumda nesneler yalnızca görünür değil, aynı zamanda duyulara çarpıcı bir şekilde acımasızdır. ” (Lynch, 1960: 157 - 159).

Lynch'in dediği gibi, bir görüntü “diğer nesnelerden” farklı, benzersiz olmalı ve sembolize ettiği kent ve kentin insanlarıyla bağlantılı olmalıdır. Belki de bağlantı noktasındaki en önemli nokta kentlerin görüntüleri etrafında şekillenen anlatılardır. İmgenin üretilen ve aktarılan anlatısı, birey ile imge arasında bir bağ oluşturur ve aynı zamanda anlatıyı aktaran bireyler ile anlatının aktarıldığı bireyler arasında sosyal bir ilişki oluşturur.

Brnowski'ye (1975) göre tarih öncesi dönemlere baktığımızda ilk insanın Etiyopya'da Rudof Gölü yakınlarındaki Omo Nehri vadisinde yaşadığı bilinmektedir. Ayrıca insan yerleşiminin en eski kalıntılarının da bu dönemden geldiği ortaya çıktı (

Kent, günümüzde insan toplulukların sayısı git gide artan bir şekilde yöneldiği yaşam alanları şeklinde karşımıza çıkar. Kent; yönetsel, nüfus yoğunluğu, ekonomik ve toplumsal olmak üzere birtakım ölçütlere göre tanımlanmaktadır (Keleş, 1993: 75). Kentleşme olgusu ise, “ (...) bir toplumun toplumsal ve ekonomik yapısında oluşan değişimden doğar. Bu sebeple kentleşmeyi açıklarken nüfus hareketi oluşturan ekonomik ve toplumsal değişimlere yer vermek gerekmektedir” (Keleş, 1993: 19). Bu bağlamda Türk sinemasında “göç olgusunu” ele alan Ömer Lütfi Akad, Halit Refiğ gibi sinemamızın saygıdeğer yönetmenleri ve filmleri, başta İstanbul olmak üzere ülkemizin büyük kentlerinde bu olgunun işlendiği ve kentlerin

görsel sanatlarda temsilini oluşturan örneklerden biridir. Kentin açık mekânları, kentin belleğinde bulunan olay ve kimselerin izlerini bulundurur. Antik Yunan'dan itibaren var olan kent olgusunun günümüze değin geçirdiği gelişim çizgisine baktığımızda, değişik dönemlere ait coğrafyalarda; tarihsel, sosyo - ekonomik ve kültürel farklılıkla biçimlenen kentsel formların oluştuğunu görürüz. Bu kentsel formlara, meydanları, bedestenleri (agora), pasaj ve alışveriş merkezleri örnek olarak verebiliriz. Bu yerler insanların çalışmalarından arta kalan zamanlarında ihtiyaçlarını karşılayabildikleri, sosyalleşmelerini güçlü kılan, sosyo - kültürel aktivitelerin bir arada bulunduğu sosyal etkileşim alanlarıdır.

Dünden bugüne baktığımızda kentler ve farklı kent formları, başta görsel sanatlar olmak üzere her zaman sanatsal etkinliklere hem konu hem de mekân olagelmıştır. Bir kentin kimliğinin kültürel, sosyal, ekonomik, sanatsal ve siyasi etkinliğe tanıklığının en önemli göstergeleri içerisinde mimari yapılar. Sanat, farklı kuramsal yaklaşımlarda taklittir, temsildir. Kimi görüşler sanatın doğayı taklit ettiğini kimi görüşler de sanatın yapıtlar aracılığıyla bir nesneyi, kişiyi, olayı vb. temsil ettiğini savunur. Tarihsel gelişim sürecinde sanat; sanatçı, sanat yapıtı ve seyirci üçgeni çerçevesinde imgelerle ele aldığı olguyu dışa vurma gereği duymuş ve duymaktadır. “Temsil ve / ya da taklitten bahsedildiğinde birçok kimsenin aklına görsel sanat türleri gelmektedir. (...) Tesmil, görsel sanat tarihinde çok önemlidir ve geçmişte görsel sanatın yalnızca resimler olarak düşünüldüğü dönemler dahi olmuştur. Günümüze baktığımızda bile resim, görsel sanatların büyük bölümünün temsildir. Aynı şekilde çevremizi saran televizyon programları, video, film ve fotoğraflar da birer temsildir” (Carroll, 2012: 56).

Yıllar boyunca sanatçılar kentlerin bu dinamik yapısını çalışmalarında konu olarak seçmişler hatta mimari yapıları kendi çalışmalarına “zemin” olarak kullanmışlardır. Örneğin; aralarında Devrim Erbil, Mehmet Güler ve Ara Güler'in de bulunduğu bir grup sanatçı İstanbul'u ve tarihi yapılarını “yeni medya”nın anlatım olanaklarıyla bir sanat galerisine dönüştürmüşlerdir. “Tag İstanbul / İstanbul Bir Tuval Olursa” adlı etkinlik çerçevesinde sanatçılar 19 Ekim 2009 tarihinde bir günlüğüne lazer, kamera, bilgisayar ve projeksiyon kullanarak İstanbul'un tarihi binalarının yüzeylerinde gerçekleştirdikleri performanslar aracılığıyla kent ve sanat etkileşimine çok farklı bir yaklaşımda bulunmuşlardır. “Kent, uygarlıkların en zengin ifadelerine sahip olup yeni biçimlerle tekrar üretme

yetisine sahiptir. Ticari ilişkilerden sosyal dönüşüme, urbanizmden sahne sanatları ve farklı kültürel formlara hatta gündelik hayatın en ince detaylarına kadar. Kentsel yaşam bu olgular ile yaşanır, devamlı olarak farklı formasyonlarla kendisini üretir” (Öztürk 2002: 11).

Ülkemizde kent ve sanat başlığı altında; resim sanatında kentin konu edildiği çalışmalar arasında Osmanlı’da minyatürler aracılığıyla kentin değişik vesilelerle konu olarak boy göstermesi, Burhan Doğançay gibi ressamların kentlerdeki yaşamışlığın izlerini sürmesi, fotoğraf sanatında da aynı şekilde kartpostal fotoğrafçıları, kent gezginleri, vb. aracılığıyla değişik kent panoramaları örnek olarak verilebilir (Benjamin, 1993: 64). Bu hâliyle sinema, “Kevin Robins’in söylediği şekilde modern kentteki yaşam tecrübelerini, karışık görüntüleri gösterir. Sinema yalnızca kentsel hayat görüntülerini sunmaz; bunun yanında kentin görsel tecrübelerini de şekillendirir. Demek ki bu problematik iki boyutludur: Bir yanda “sinemada kent”, diğer yanda “kentte sinema” (Öztürk 2002: 11-12). Italo Calvino da kent ile olan etkileşimini şu şekilde anlatmaktadır: “Geometrik rasyonellikle insan yaşamları iç içe geçmiş olan yumağın arasındaki gerilimi ifade etmek bakımından daha geniş imkânlar sunan daha karmaşık bir simge, kent simgesidir” (Calvino, 2012: 15).

“Yeni medya” gibi diğer görsel sanat dallarının oluşturduğu şekilsel yaklaşımlar ile kent(ler)in dinamik yapısına etki eden olguların birlikte olması sanatsal çalışmalarda da söz konusu değişimin etkileri görülecektir. Bu çalışmalar içeriği tam olarak değişen sosyali ekonomik ve kültürel yapılarda meydana gelen hareketliliği de göstermektedir. Kentler ve imgeleri bulundukları toplum içerisinde hayatın tüm alanlarında etkilerini gösterecek biçimde yapısal bir oluşum durumundadırlar. Lynch’e göre çevresel bir imgeyi 3 bileşene ayırarak incelyebiliriz: “anlam, yapı ve kimlik” (Lynch, 2010: 8). Lynch’in, “Bir imge yaşanabilir çevrede yön bulmaya dair bir değere sahip olmaksa, onun bazı özellikleri de bulunmalıdır” şeklinde anlattığı “kent imgesi” ile Angelopulos’un “imgelere ne kadar az sahip olmaya çalışırsak onlara o kadar hâkim oluruz” şeklinde açıkladığı imge tanımlaması arasında bir ilişki kurmak bizi, her kentlinin veya her bir kimsenin kent algısından kaynaklanan bir anlamlandırmaya yönlendirmektedir. Buradan hareketle kentin bütünselliği içerisinde her bir bireyin kent algısı olduğu çıkarmasına varabiliriz. Bir kentin “anlamalı grup imgeleri” o kentin toplumsal hafızasını da oluşturduğu

düşünülecek olursa, bu türden bir anlamlandırma kentin müzeler, galeriler, meydanlar, çarşı pazar gibi kamusal alanlarında ortaya çıkmakta ve bu tarz kent imgeleri de o kentin kimliğini oluşturmaktadır (Lynch, 2010: 8).

Meydanlar, bir kentin kimliğini oluşturan başlıca unsurlardan biridir. Kent meydanları, tarihsel süreç içerisinde yaşanan toplumsal, kültürel, ekonomik, siyasal ve sanatsal tüm gelişmelerin izlerini bünyelerinde barındırırlar. TDK Büyük Sözlüğünde meydan; “saha, alan; eğlence, yarışma ya da karşılama yeri; bulunan yer ve çevresi” gibi karşılıklarla tanımlanmaktadır. Günlük konuşma dilinde de çok sık kullanımına başvuru meydan kavramı, birçok deyimde de yer alır. Kültürel yaşamın pek çok alanında bu şekilde kullanımı olan meydan kavramı; özellikle kent kültürünü direkt olarak etkilemektedir. Ve kendi de karşılıklı olarak etkilenmektedir. Kent meydanları yer aldıkları kentin farklı zaman dilimlerinde meydana gelen olayların da izleri bezelidir. “Meydanlar, konumlandıkları yerlerin büyüklüğü veya gösterişliliği formal veya informal oluşu, sundukları olanaklar bakımından yapıldıkları döneme ait kültürü en iyi biçimde yansıtır. Bu nedenle Antik Yunan kentleri içerisinde farklı toplumsal konuların konuşulduğu agoralar daha işlevsel ve sade hayat tarzını yansıtır. Ortaçağda düzgün geometrik yapılara sahip olmayan fakat pek çok heykelin gösterildiği meydanlar; öncelikli olarak yayalara hizmet veren, sanatsal hayat tarzını ve insanı ön plana çıkaran yapılardır. Rönesans’da denge unsurunun egemen olduğu meydanlar şekilciliği temel alan hayat şeklini; barok dönemde ise hareketliliğin en iyi örneğini sunar. Gösterişli hayat tarzını, modern hayatta artan iş yaşantısıyla beraber artan araç trafiğine cevap veren kent dokusu içerisinde sıkışan meydanlar ise daha mekanik bir hayat tarzını ortaya koyar” (Akt. Taşçı, 2014: 109).

Dolayısıyla kent ve meydan ilişkisi içerisinde bakıldığında Antik Yunan döneminde yer alan Agoralar’ı İslam kentlerine bakıldığında ise agoraya karşılık gelen “bedesten”i görmekteyiz. Grekçe bir sözcük olan “agora” sözcüğü kent meydanı, toplanılan yer, pazar yeri ve çarşı gibi anlamlar taşımaktadır. Agoralar, kentlerde; politik, dini, ticari, her türlü etkinliklerin gerçekleştiği bütün binaların çevresinde hizalandığı kamuya ait açık alanlardır. Bedesten için de şu betimleme verilebilir: Farsça’dan gelmekte olan ve aslı “bedestan” olan bu sözcük kıymetli, değerli kumaşlar, mücevherler ve bu tür ürünlerin satışının olduğu üstü kapalı olan mahfuz çarşıların tümüne verilen isimdir. Çarşı, bedesten gibi kent formlarının

temsili, görsel sanatlarda başlangıçta aklımıza Osmanlı Minyatürlerini getirmektedir. Minyatüre özgü anlatım biçim ve araçlarıyla kentlerin söz konusu mekânları, farklı vesilelerle kentlerin o zamandaki görünümlerini karşımıza çıkarmaktadırlar. Ayrıca dönemin geleneksel sanatları da kent temsillerinin unsurları arasındaki yerlerini almaktadırlar.

Kent kültürünün bir diğer yaşam alanı ise; 15. ve 19. yüzyıllarda özellikle Paris ve Londra'da başta olmak üzere bütün Avrupa'da yayılmaya başlayan “pasajlar” olduğunu görürüz. Benjamin, pasajların oluşması için iki şartın olduğunu söyler: “İlki tekstil ticaretinin artması, ikincisi ise demir konstrüksiyonun kurulmaya başlamasıdır”. Birinci koşul tekstil ticaretinin artmasıdır. Kapitalist mal üretimi mal bolluğudur. Demir ile beraber mimarlık tarihinde ilk defa yapay bir yapı malzemesi ortaya çıkmıştır. (Özbek ve Benjamin, 1992: 26 - 27).

Toplum içerisinde varlığını sürdüren sanatçı kentleşmeyle birlikte, kamusal alanlardaki modernitenin sunduğu yeniliklerin, yeni oluşum ve yapılanmalarının içerisinde kendisini bulur, işlerine yansır. Sanatçı gündelik hayatın bu nesnelerini üretimlerinde sanat nesnesine dönüştürür (Simmel, 1996: 81).

Kent ve medeniyet arasındaki bağ öteden beri çok sık tartışılan bir husustur. Kent medeniyettir; kent medeniyeti, medeniyet kenti çağrıştırır. “Kent uygarlıktır; gelişmiş, yerleşik ve ideal anlamda ileri bir toplumsal örüntüyü ifade eder” (Aytar, 2005: 20). Kent, bir medeniyet ortamıdır; kültürün medeniyete evrildiği ve onunla bulunduğu yerde kendini var eder. “Kent uygarlığın bedene dönüştüğü, toplumsallaştığı mekândır” (Coşkun, 2004: 185) ve medeniyetin beşiği olarak kabul görür. Kucaktır kent medeniyet için enerjik, müşfik, verimli, olanaklı bir merkezdir. Şeriatî'ye göre (1987: 2-3) medeniyet kentte ortaya çıkar; kent medeniyetin bir parçasıdır. Belli başlı toplum ilişkileri ve medeniyet kriterleri çerçevesinde anlaşılması gereken kent, bir toplum açıklama birimi olarak iş görür (Tuna, 2011: 22). Her medeniyetin kent inşa etme çabası, kentin önemiyle açıklanabilir, bu ise zorunlu bir haldir; hatta İbn Haldun'a göre (1989: 223) medeniyetin icaplarından biridir. Çünkü bir beden olarak kent o medeniyetin vitrinidir; gözler önüne serdiği tüm eserlere ima eder. Kent, medeniyetin tezi ve iddiasıdır. O medeniyetin yaşama neler kazandırdığı, yaşamdan neler aldığı hatta yaşamı nasıl berbat ettiğinin açık bir göstergesidir. “Kent'in medeniyeti tanımlayıcı bir insan eseri olduğunu söylemek pek abartı sayılmaz. İnsanoğlunun tüm kayıp ve başarıları kentin sosyal ve fiziki

yapısında yer alır, kente hayat veren kültürlerde ve somutluk kazandıran binalarda. Başlangıcından itibaren, kentin kültürel ve fiziki gücünün yoğunluğu insan eyleminin ufkunu genişletmiş; gündelik yaşamın temposunun hızlandırmıştır. Kent; kurumlar, binalar, arşivler, anıtlar, toplumun kültürel birikiminin mirası ve bu mirasın bir kuşaktan diğer kuşağa aktarıldığı mihenk taşlarıdır” (Reader, 2007: 22).

İnsan, yalın tabiat içinde yaşayamaz. Tabiatı yaşayabileceği hale getirir, bu demektir ki kent kurar. Kentten kaçan ya geri döner ya da gittiği yeri kentleştirir: gittiği yerde kendine barınak, yol inşa eder” (Özdenören, 2009: 8). Dolayısıyla her medeniyet kentleriyle anılır; “her medeniyet bir kent getirmiştir. Medeniyetlerin kendine has kentleri bulunur. Bu, yalnız mimari üslup bakımından değil, hayat üslubu açısından da göze çarpan bir farktır. Hatta aynı kent, farklı iki medeniyetin de arka arkaya malı olmuşsa, bu iki medeniyet ayıran zaman çizgisi, o kentin tarihini de kılıç gibi ortasından ayırır. Bu zaman çizgisinin her tarafından birbirinden farklı bir kent kalır” (Karakoç, 1989: 178).

Her medeniyetin kendisine has bir kent anlayışı mevcuttur. Ortak ve benzer özelliklerin var olmasının yanı sıra; farklı ve ayrı özellikler de medeniyetlerin kentlerini süsler. Medeniyet bir geçişliliği barındırdığı için kentler de o geçişliliğe müsaade eder. Fakat son çözümlemede kopya kent olmaz; kent ait olduğu dünyanın ve medeniyetin ifadesidir. Kopya kent, esasen olmayan kent demektir, kent iddiasını yok etmektir. Eğer medeniyet bir iddia ise kent bunun temellendirilmesi ve manifestosudur. Kent, bir medeniyetin müşahhas anıtı olma yönüyle bu iddiayı üstlenir. Kent, bu yüzden geliş-güzel bir şekilde oluşturulamaz; bir kültür, vizyon, inanç, dünya görüşü, felsefe ve strateji ile kurulabilir. Dönüştürülmesi, alt üst edilmesi ve değiştirilmesi tüm bu olgular ile alakalıdır (Can, 1995; Serjeant, 1992).

Kentin uygarlığın bir adı oluşu boşuna değildir. Her iki olgu arasında doğrudan bağ vardır. Her ikisi de yeni bir düzlem ve yapılanmaya işaret eder. Bir başkalaşma, yenilenme, değişme süreçlerinin temel bileşenleridir. Childe’nin (1993: 66 - 69; 1996: 146) Mezopotamya uygarlığı ile kent uygarlığını buluşturup, bu süreci ‘kentsel devrim’ şeklinde nitelemesi boşuna değildir. “Başlangıcından itibaren kent, uygarlığın mallarını depolayıp nakletmek için özel olarak donatılmış, asgari alandan azami olarak yararlanılacak ölçüde yoğunlaştırılmış, fakat aynı zamanda git gide büyüyen bir toplumun ve ona ait toplumsal mirasın değişmekte olan gereksinimlerine ve karışıklaşan şekillerine yaşam alanı tanıyacak yapısal genişlemeleri

gerçekleştirme gücüne sahip bir yapı olarak tanımlanır. Yazılı kayıt, arşiv, kütüphane, üniversite ve okul gibi yapıların keşfi kentin en karakteristik ve eski başarılarındanandır” (Mumford, 2007: 46). Haydar’ın (1991: 21) ifadesiyle “kent, medeniyetin daha büyük olan dünyası içerisinde kendi dünyasını kurma şeklidir”. Kent ve medeniyet ilişkisi, kent yaşamının özellikleri üzerinde düşünülmesini gerektirir. Kent medeni yaşamın var olduğu bir iklimdir. Medeniyet yalnızca teknolojik gereçler olarak anlaşılmamalıdır. Medeniyet asıl olarak yaşam tarzı, dünya görüşü, tasavvur ve hayata bakıştır. Bir toplumun dünyaya kattığı değerler toplamı, varlık katmanları, yaşama hâli tüm varlık âlemi ile kurduğu ilişkinin boyutlarıdır. Bu bakımdan kent yaşamını veya kentleri medeniyetin bu yüzündeki yansımasıyla da okumak gerekir.

İbn Haldun (1989: 223), kenti “medeni yaşayış” şeklinde tanımlar ve bunun gayet tabii bir husus olduğunu da belirtir. Kent kendisine özgü bir yaşantı oluşturur; bu medeni bir yaşamdır. Dolayısıyla ancak kent ile medeniyet arasında ilgi kurmak yetmemektedir; asıl kentsel yaşamın nasıl medeni bir hayat olabileceği konusunda düşünmek gerekmektedir. Medeniyet kavramını yalnızca maddi gelişim bağlamında tanımlamak önemli sorunlara neden olmaktadır. Maddi şartlar güzel, doğru, estetik, doğal bir hayatı var etmemektedir. Bu sebeple medeniyetin tek bir açıklaması, tek bir yönelim bulunmaz. Kentin medeniyetin merkezi ve çekirdeği oluşu sadece kentsel olanaklarla ve kent toplumunun maddi kültürüyle açıklanamaz. Kent medeniyeti tüm bir yaşam tarzı, sosyal ilişkiler ağı ve bu ilişkilerin özelliğinin mekânsal bir izdüşümü şeklinde görülmektedir. Bu sebeple duygu dünyası, toplumsal bağlar etkenler de birer değerlendirme kriteri olarak görülmektedir. Fakat bu bağlamda kent ve medeniyet ilişkisi ile kentin medeniyete katkısı gerçek anlamda irdelenebilir. Aksi takdirde tek bakışla, yamuk bakışla bu ilişki gerçek mahiyetiyle açıklanamaz.

Bir imge, somut ve soyut bilginin birikimiyle oluşan zihindeki çevrenin temsilidir. İnsan hafızasına kaydedilen bu görüntü, kişi ile çevre arasındaki ilişkide, çevrenin algılanmasında ve tanınmasında, fiziksel ve zihinsel davranışların uygun şekilde şekillendirilmesinde önemli rol oynar. Her kent sakininin zihninde o kentin bir imajı olduğu için, kentin çevresinin unsurlarını ve onlara yüklenen anlamları oluşturan bir sosyal imaj (kolektif imaj) da vardır. Kentin sosyal imajı yani imajı, hem kentin içinde konumlanması hem de aidiyet duygusunun güçlendirilmesi açısından kentin sakinlerinin günlük yaşamında önemli bir rol oynamaktadır. 1960’lı

yılların başında tanıtılan kent imajı kavramı, 1990'lı yıllardan itibaren kentsel markalaşma kavramıyla yeniden analiz edildi. Kent markalaşmasının temel amacı, mekânsal ve diğer işlevlerle çekici bir kent imajı oluşturmak ve kente küresel şehirlerarası yarışta katma değer kazanır. Bu amaçla, kentsel planlama ve mimari, yeni kentsel çevreler ile büyük ölçekli projeler yaratarak bir kentin imajını dönüştürmek için asıl araçlar şeklinde öne çıkar. Bu çerçevede kent imajı, git gide siyasetçilerin oluşturduğu bir kavram haline gelmektedir. Kentin algılanması ve tanınması üzerine yapılan araştırma ve araştırmanın temelleri, Kevin Lynch tarafından, yerleşimin ve kentin imajının unsurlarının tanınmasını sağlayan unsurlar olarak tanımlandı (Erkan ve Yenen, 2010: 67).

Kent imgesi, çevre ile kişi arasındaki etkileşimde hissetme, algılama ve biliş süreçlerini içerir ve çevre deneyimiyle zihinde şekillenir. Gestalt psikologlarına göre, insanın çevre ile psikolojik etkileşimi ilk olarak duyular aracılığıyla başlamaktadır. Süreçteki bu ilk adım evrenseldir ve çevresel veriler çoklu algılama değerlendirme kriterlerine göre değerlendirilir. Kevin Lynch, Gestalt'ın 1960 yılında "The Image of the City" isimli kitabında "okunabilirlik" kavramının bir parçası olarak ortaya koyduğu bu temel algı ilkelerinden bahsederek parçaların bir bütün olarak ve ayrı ayrı görülebileceğine değinmiştir. Çevre ile insan arasında var olan etkileşimin ikinci aşaması olarak kabul edilen biliş ve algı, yalnızca duyuşal süreçten farklıdır. Bu değişimin başlıca nedenleri, insanların duyularıyla edindikleri bilgilerin değerlendirilmesi sürecinde etkin rol oynayan eğitim, cinsiyet, yaş vb. kişisel farklılıklar gibi. Lynch (1960) Warr ve Knapper (1968), Rapoport (1977) ve Lang (1987) kültür ve sosyal hafızanın bu çeşitliliğin temeli olduğunu ve çevreye atfedilen anlamların bu farklılıklar nedeniyle farklı olduğunu ve dolayısıyla zihinsel tablonun kişiden kişiye değiştiğini vurguladılar. Lynch, araştırması sonucunda kent imgelerinin insan zihninde imgelerin şekillenmesine izin verdiğini ve bu imgeler aracılığıyla kent dokusu algısının ortaya çıktığını buldu (Yıldız, 2009: 73).

Lynch, kent imajını "insan zihnindeki fiziksel dış dünyanın genelleştirilmiş bir görüntüsü" olarak tanımlar. Kentin imgesi, gözlemci ile gözlemlenen arasındaki karşılıklı ilişki ile oluşur (Sam, 2010: 36).

Çevre ilişkiler ve farklılıklarla doludur ve bireyin gözlemlediğini seçmesini ve anlamlandırmasını bekler (Lynch, 2010: 7). Nesnelerin şekli, gözlemcinin ne göreceğini belirler. Ancak, onu yorumlama şekli de gördüklerini etkilemektedir

(Aliağaoğlu, 2007: 23). Fiziksel ortamda kendisini diğer görüntülerden ayırarak bir görüntü görülebilir. Aynı zamanda diğer nesnelerle dokusal ve mekânsal ilişkileri de içermelidir. Duygusal ve pratik olarak gözlemciye anlamlı gelmelidir (Lynch, 1960: 155).

Kentin imajı, kentin kimliğini anlamak için önemli bir adım ve rehberdir. Kentler açısından kent kimliği ve kent imajı; Doğal, kültürel, coğrafi ürünleri, sosyal yaşamı ve görsel boyutları ile algımızı kuşatan derin ve geniş bir tarafı kapsar. Kent kimliği ve kentin kimliğe ilişkin imgeleri, çeşitli unsurların birikimi ve katkısı ile belirli bir mekânda uzun süre karşımıza çıkar (Ulu ve Karakoç, 2004: 1).

Oturma odasında yön bulmaya yardımcı olacak görüntünün belirli özelliklere sahip olması gerekir. Resim, minimum zihinsel çaba ile net ve eksiksiz olmalıdır. Görüntü ipuçları sağlamalı ve inandırıcı olmalıdır. Bu şekilde, bireysel eylem seçenekleri sunar ve başarısızlık riskini azaltır. (Lynch, 1960: 158).

Değişikliğe izin veren bir imaj, bireyleri organize olmaya ve aramaya yönlendirir ve bu onun olumlu özelliklerinden biridir. Birimler uygun gördükleri kent boşluklarını doldurabilmelidir. Görüntü diğer insanlara aktarılmalı ve gözlemcide yüksek farkındalık uyandırmalıdır. Kent resimleri, toplumların sosyalleşme sürecine önemli katkı sağlamıştır. Görüntüler bireyler tarafından sorgulanmadan günlük yaşamda kabul edilir, tutumların ve sosyal alışkanlıkların devam etmesini sağlar. Kentlerin kimliği ve kültürü, kent imgelerinin varlığıyla doğrudan ilişkilidir. Bize kentin imajı, kimlik unsurları ve kültürel yapı açısından kentin kurallarını, yönergelerini ve temel yönlerini verir (Lynch, 1960: 158).

Bu tanım ve yönlerden yola çıkarak bir kentin kültürü ve imajının bir kentin kimliğini kazanmasını sağlayan en önemli faktör olduğunu söyleyebiliriz. Kültür ve imge, kent sakinlerinin zihnine kazınan manzaraların temelini oluşturmaktadır. Toplulukların ve ülkelerin kültürel ve doğal mirası yeri doldurulamaz ve önemli bir varlıktır. Dünya ülkeleri insanlığın ortak mirasını tanımalı ve kentlerinin doğal ve kültürel zenginliklerini korumalıdır. Günümüzde sıradanlıktan sıkılan insanlar farklı kentlerin kimliğini tanımaya çalışmakta, kent resimlerine ve kültürlerine daha yakından bakmaktadır.

2.5.1. Kent İmgesinin Önemi

Kent imgeleri, kendilerini adayabilecekleri kent sakinleri için anlam taşıyan paylaşılan değerlerdir. Bu değerler, bu toplumun gelecek nesillerine aktarılır. Kentte yollarını arayan bireylere rehberlik eden ve çoğu kişinin aşına olduğu stratejik bağlantı, kentin imgelerinden biri de olabilir. Kentin imgesi, bireylerin zihnini işgal eden belirli bir dış dünyanın imgesidir. Bu görüntü, geçmiş deneyimlerin ve anlık kavrayışların ürünüdür. Eylemleri yönlendirmek ve bilgileri yorumlamak için kullanılır. İyi bir çevre resmi, bu resmi zihninde taşıyan kişiyi duygusal olarak güvenli kılar (Lynch, 1960: 155).

Kısaca, imge, imgeleme, insanın bilme, bilgi edinme, bilgiyi kullanma güçlerinden birisidir. Bu yöntemler, sanatçılar tarafından yaratıcı imgelem oluşumu aşamasında uzun bir süreçte eserlere yansımakta, eser/ürün oluşumuna yön vermektedir (Bağcı, 2020: 4).

Sözlü kültür ürünlerinden olan efsaneler, oldukça sade anlatımlar olarak düşünülse de bunlar, içerik olarak oldukça zengin kültürel anlamı olan eserlerdir. Aynı zamanda toplumdaki etik ilkeleri açıklayan, bu ilkeleri eleştirebilen, belirli ilkelerin geçerliliğini sağlayan, emir ve yasaklara uyulmaması veya uygulanmamasının nedenlerini somut delillerle açıklayan ifadeler olarak karşımıza çıkarlar. Bu bakımdan efsaneler basit, sıradan, gündelik anlatılar değildir; tıpkı bir masaldaki metin gibi dinleyiciyi etkileyen ve motifler ile sosyal yapılar arasındaki ilişkiyi aktaran zengin ürünlerdir. Etrafımızdaki bütün doğal oluşumlar, çeşitli yapılar, yer isimleri ve tarihi kişilikler gibi birçok temada ortaya çıkan ve aktarılan efsanelerden bazıları, kent imajı durumunda karşılaştığımız unsurlarla ilgilidir. Her kentin kendi imajı vardır; o kentle tanımlanan en az bir öge içerir. Bu imgeler ya da unsurlar, kent sakinlerinin kente uyum sağlamalarında böylelikle kentte kültürel birikim ve kimlik kazanmalarında etkili bir rol oynamaktadır. Bir resimle ilgili anlatılan efsane, hem görüntünün işlevini ortaya çıkarmakta hem de bu işlevi güçlendirmekte son derece etkilidir. Bu bağlamda göller, dağlar gibi doğal oluşumlar, kentlerin isimleri, kule ve medrese gibi yapıların, taşların vb. imgelerin etkisi vardır. M. Öcal Oğuz kentin imgelerini şu şekilde tanımlıyor ve açıklıyor: “Seçilmiş, bilinen, işlenmiş ve mutabık kalınan kültürel üretimler yani daha açık bir ifadeyle her bölge yerel, ulusal, bölgesel veya uluslararası, yani “ünlü” kamuya açık bilimsel ürünler ve gösterilerdir” (Oğuz, 2002: 59).

İmgelerin arka planda pek çok anlamı vardır ama kültür, turizm vb. bu aynı zamanda sembolize ettikleri kentler için de önemlidir. Bazen kentin kendisini arka plana bile koyan görüntüler için John Berger, “görüntüler aslında orada olmayan şeyleri hayal etmek için yaratıldı. Zamanla görüntünün canlandığından daha dayanıklı olduğu anlaşıldı” der (Berger, 2014: 10). Berger'in “orada olmayan şeyler” ifadesi, imgeler için sorgulanmasa da, imgenin bir sembole dönüştüğü kentlerden çok daha dayanıklı olan kentlerin durumunu açıklamaktadır.

Örneğin İzmir deyince akla Saat Kulesi, Kordon, tatil köyleri, Efes antik kenti gibi görüntüler gelmekte ve tersini düşündüğümüzde bu görüntülerden herhangi biri denince akla bu sefer İzmir gelmektedir. Bir başka nokta da, İzmir'e başka bir kentten gelen ve bütün kenti görme imkânı olmayan biri için İzmir'in bu resimlerden ibaret kalacağıdır. Dolayısıyla kentten önce gelen imgeler ya da kent bu imge ile anılır.

2.5.2. Yol İmgesi

Yollar, insanların her zaman kullandığı kanallardır. Bu kanallar; Sokak, cadde, kaldırım, su kanalı, salon, koridor, metro hattı veya demiryolu olabilir. Çoğu insan yolları kentin en çarpıcı görüntüsü olarak görür (Lynch, 2010: 47).

Yollar, kentin karakterini tanımlayan en önemli imgelerden biridir. Ayrıca araçların ve insanların hareketini sağladığından; Bunlar, kent görüntüleri arasında en çok kullanılan görsellerdir. Böyle bir durum, yolun görüntüsü ile kişi arasında organik bir bağ oluşturur. Şehir içi yollar sürekli yenilense de işlevsel olarak çok az değişen unsurlar inşa edilmektedir. Yolun imajının yaratılmasında insanlar aktif bir rol oynarlar. İnsanlar; Bazen şoför, bazen yolcu olarak bu resimlerde hareket halindedir. Kent dokusunu besleyen yollar; Kentin, yapılarının, adlarının ve işlevlerinin hafızasıdır (Giritlioğlu, 1991: 42).

Bazı yol imgelerinin ünü kent sınırlarını aştı. Barselona şehir haritasının omurgasını oluşturan sokaklar dünyaca ünlü yol imgeleridir. Venedik'in su kanalları, her yıl 20 milyon turistin ziyaret ettiği yolların görüntüleridir (<http://otobusleavrupaturu.net/barselonanın-izgara-seklindeki-sehir-planinin-hikayesi/>, Erişim Tarihi: 30.05.2019).

2.5.3. Düğüm  mgesi

Düğüm görüntüsü; Bunlar insanların, yolların ve bölgelerin kesiştiğı yerlerdir. Bu noktalarda konsantrasyonlar var. Düğüm görüntüleri, bölgeler ve yollar arasında düzgün bir akış sağılar. Bu noktalar kentin kalbinin attığı yerlerdir. Bu noktaların alanları oldukça geniştir (Lynch, 2010: 47 - 48). Düğüm noktalarının görüntüleri, yoğunlaşma yerleri oldukları için kentin odak noktalarıdır. Bu noktalar her y nden kentin en stratejik yerleridir. Düğüm görüntülerinde insan dolaşımı yüksektir. Bu nedenle ekonomik olarak değıerli yerlerdir. Düğüm görüntüleri; Yolların kesiştiğı kavşaklar, insanların yoğunlaştığı yapılar, ulaşım ağılarının kesiştiğı yerlerde duraklar, farklı bölgeler arasında geçişe izin veren meydanlar olabilir. Bu bağılamda Mecidiyeköy Meydanı, kavşağıın önemli bir görüntüsüdür. Bu, şişli ile Mecidiyeköy arasında bir sürüş sağılayan ve alışveriş merkezleri ile çevrili metro ve metrobüs duraklarını içeren D100  stanbul kavşağıının önemli bir görüntüsüdür (T rkoğılu, 2002: 58)

2.5.4. Bölge  mgesi

Kentte işlevsel özellikler ile özdeşleşen ve çeşitlenen alanlar bölgenin görüntüsünü oluşturur. Bölge görüntüleri genellikle herhangi bir kent görüntüsünün en geniş alanına sahip görüntülerdir. Kentlerde bulunan başlıca bölgesel görüntüler; parklar ve bahçeler, endüstriyel alanlar, toplu siteler, alışveriş merkezleri, turistik alanlar, orman alanları, havaalanları, arkeolojik alanlar, askeri alanlar, hastane alanları, spor alanları ve diğıer kompleks inşaat kompleksleri. Planlanan kentlerde bölgenin görüntüleri keskin sınırlarla ayrılmıştır. Ancak plansız gelişimden geçen kentlerde, bölgenin görüntüleri i  içe geçerek düzensiz bir yapıya bürünmektedir. (Lynch, 2010: 47).

2.5.5. Sınır  mgesi

Sınırlar ağıır basmakla birlikte gözlemcilerin ılımlı algıladıkları yerlerdir. (T rkoğılu, 2002: 61). Sınırlar, insanlar tarafından bir yol veya bölge olarak kabul edilmeyen doğırusal unsurlardır. Sınırlar; Bunlar geçişi kısmen veya tamamen engelleyen, yolları, bölgeleri, kentleri, ülkeleri ve kara parçalarını birbirinden ayıran unsurlardır (Lynch, 2010: 47).

Kentlerde; denizler, göller, nehirler, dağlar, ormanlar, duvarlar, çitler, kaleler, idari sınırlar ve sınır kapıları sınırların karakteristik görüntüleridir. İnsan yapımı sınır resimlerinden bazıları dünya tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Bunlardan biri, sınır görüntüsü olarak Berlin Duvarıdır; Uluslararası siyasi düzende önemli bir yer kaplar. Berlin Duvarı bir sınır imgesi olmanın ötesine geçerek sembolik bir yapıya dönüştü. (Lynch, 2010: 48).

2.5.6. Nirengi İmgesi

Nirengiler, bulundukları kentlerdeki çevrelerinden ayırt edilebilen kentlerin imgeleridir. Bu özelliklerinden dolayı nirengi görüntüleri kentlerin referans noktalarıdır. Nirengi görüntüleri kentin silüetini oluşturan baskın unsurlardır. Kentlerde; yüksek topografik oluşumlar, gökdelenler, kuleler, camiler, stadyumlar, kaleler, heykeller, minareler, anıtlar, bacalar, elektrik direkleri, radyo antenleri, dağlar ve tepeler başlıca görülecek yerlerdir. Nirengi resimleri, kentlerdeki konumların ve yönlerin anlatıldığı yerlerdir (Lynch, 2010: 48). Kentlerde nirengi resimlerinin durumu beyaz bir tuval üzerine siyah noktalar gibidir. Nirengi resimleri, kent yapısının boyutları bakımından iyi bilinmektedir. Paris'deki Eyfel Kulesi, Roma'daki Kolezyum, Pekin'deki Çin Seddi ve Agra'daki Tac Mahal önemli simge yapılarıdır. Özgürlük Heykeli gibi bazı nirengi görüntüleri; sadece kentin bir imajı değil, devletin ve hatta ülkenin bir sembolü haline geldi (Ankara Üniversitesi, Açık Ders Malzemeleri, Ülkeler ve Simgeleri: 6 - 7).

2.5.7. Kent Kimliği ile Kent İmgesi Arasındaki İlişki

Kentsel kimlik, bir kenti diğer kentlerden ayıran bir dizi özelliktir. Kentin kimliği birçok unsurdan oluşur. Kentler; Fiziksel, tarihsel, sosyal, kültürel, ekonomik, işlevsel ve politik kimliklerin bir araya gelmesi sonucunda bir kimlik kazanır. Bir kentin kimliğini oluşturan somut ve soyut unsurlar vardır. Kentin görüntüleri, gözlemciler tarafından görülebilen belirli kimlik yönleridir. Kentsel imgeler, belirli bir kentsel kimliğin temel direkleridir. Kentlerdeki yolların, kavşakların, bölgelerin, sınırların ve nirengi noktalarının görüntüleri; Bunlar kentin görünür kimliğini özetleyen unsurlardır. Gözlemciler, kentlerin görüntüleri aracılığıyla her kentin görünen kimliğini okurlar. Çünkü kentin görüntüleri, kenti gördükten sonra gözlemcilerin kafasında kalan parçalardır. İstenilen kimliği oluşturmak için kentler kent imajlarını doğru konumlandırmalı ve istenilen kimliğe

göre tasarlanmalıdır. Bu yönde hareket etmeyen kentler çarpık bir kentsel kimlikle karşı karşıya kalacak. Kentsel kimliğin ilk algılanan ögesi kent imgeleridir. Çünkü görmek yeterlidir. Görme duyusu, tüm duylara hâkim olan ve en etkili hatırlama duyusudur. Gözlemci kenti ziyaret etmese bile; Kentin imgelerini fotoğraflar aracılığıyla algılar ve zihninde kentin kimliğine temel bir yaklaşım şekillenir. Gözlemcilerin kafasında kentsel kimliği şekillendiren diğer tüm unsurlar; zamanla ve çeşitli duyu organları aracılığıyla gerçekleşir (Akıllıbaş, 2019: 106).

2.6. Kentin Fiziği: Mimari ve Planlama

Kent, fiziki dolayısıyla mimari bir birimdir. Kentin mimarisi, fiziği, çizgileri, biçimi kentin referans alanlarından. Bir hayat alanı olan kent, insanın ürettiği hem en önemli hem de karmaşık mekânsal biçimlendirdir. Sokaklar, binalar, kavşaklar, yollar, spor ve eğlence alanları, kaldırımlar, anıtlar, köşeler, yollar, sanat merkezleri, çarşılar ve müzeler gibi pek çok mekân ile donanmış olan kent, kendi imgesinin temel argümanları ile var olur (Lynch, 2010: 24). Kent fiziği kenti görsel bir yapı hâline getirir. Kent manzaralı bir yapıdır ve kent izlenir, bakılır, görülür, seyredilir hatta okunur. Kentte bulunan her şey bir işaret yerine geçer, kentte bulunan her şeyin bir anlamı vardır, duygu ve ifade barındırır (Paquot, 2011: 69). Bakılan, seyredilen, okunan öncelikle kentin bedenidir. Fakat mekânsal yani bedensel boyutlarının hepsinde toplumsal yaşamın neredeyse tüm alanlarına ait ipuçlarını barındırmaktadır. Yaşamın şifrelerini kendinde taşır. Kentin bedenine ait olan tüm uzuvlar gerçekliği ve imgesel boyutuyla önplandadır. Tüm uzuvların (ev, cadde, sokak...) derin anlamları ile çok boyutlu bir imgesel dünyası bulunur. Söz konusu anlam ile imge elbette kentin insani, kültürel ve toplumsal yanları ile alakalıdır. Ancak bu bağlamda bir karşılık üretmektedir.

Binalar konuşur, dolayısıyla mimari bir şekilde binaların konuşma biçimidir. Nasıl konuşur binalar ve ne söylerler? Elbette kendi dilinde, kendi anlam dünyasında. Binalarla konuşmanın, onları okumanın yolu onların dilini bilmekten geçer; temsil ettiklerini, simgesel boyutlarını, çizgilerinin anlamlarını kavramaktan geçer. “Bina yapma sanatı olarak mimarlığın kendisine has bir dili vardır. Binaları okumak aynı farklı bir dilde okumak gibidir. Başlamak için temel bileşenleri anlamamız gerekir ve bir kez bu dilin yapısını kavradığınızda artık her şeyi okuyabilirsiniz” (Craze, 2011: 6). Bina salt işleviyle anlaşılamaz; işlev ve estetik mimarinin temelleri olabilir. Ama

bütün unsurları ile birlikte okunmayı bekler. “Bir bina yalnızca belirli işlevleri yerine getirmenin yanında belirli bir dış görünüşe de sahip olmalıdır. Bu görünüş belirli bir dünya görüşünü, ruh hâlini veya kavramı yansıtmalıdır” (Botton, 2007: 67). Binalar böyle konuşur zaten; kendine bakan göze bir şeyler söyler. Kenti fiziği, bedeni ve mimarisi bütün bir anlam dünyasıdır.

Kent, bir yapılar sistemidir. Temel yapı birimi ise evdir; kente karakterini kazandıran, kenti var eden ev (Weber, 2010: 87; Rossi, 2006: 57; Infante, 2004: 134). Dünya tarihinin bir kent tarihi olduğunu söyleyen Spengler (1997: 332), kent için “evler denizi” nitelemesi yapmaktadır. Buna evin temel olduğu mahalle ve sokağı da eklemek gerekir. Yapı ise ilk başta mimarlık meselesidir. O halde mimarinin kent kültürünün doğuşu açısından asıl olduğu (Stevenson, 2003: 91) söylenmelidir. Mimari bir dil, anlatım, bildirişim ve iletişim biçimidir (Eco, 1987: 88; Karatani, 2006: 153). “Mimarlık tıpkı yazın ile yazılı tarih gibidir – onu üretmiş insanlara dair bir kayıttır - ve onlara aynı şekilde okunabilir. Mimarlık sözel olmayan bir iletişim biçimidir; onu üreten kültürün sessiz bir kayıttır” (Roth, 2002: 23). Mimari, toplumsal bir sürecin sembolik dilidir aynı zamanda. Toplumsal yapının mimarinin oluşumunda temel bir belirleyen olduğu görülmektedir. Çünkü “mimarlık; toplumun teknolojik ve ekonomik imkânlarına, değer yargılarına, sosyal yapısına doğrudan bağlı”dır (Kuban, 1998: 72). Bundan dolayı tarihsel süreçte mimarinin geçirdiği aşamalar ve değişimler toplumsal düzlemde değerlendirilmeyi gerekli kılmaktadır. Özellikle tarihsel dönem ile birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Mimari eserler, yapıldıkları dönemin düşünsel, sosyo-ekonomik, politik ve teknolojik şartlarına bağlıdır. Bu şartlar çerçevesinde anlaşılmalı ve gerekli kılmaktadır.

İnsan eliyle çevrenin, mekânın ve yapının düzenlenmesine, güzelleştirilmesine işaret eden, bir yapı bilimi ve sanatı olan mimarlık, bir düşünce ve tasavvur göstergesidir; bir medeniyet simgesidir. Turgut Cansever’in (2002: 93) özenle vurguladığı gibi, mimari bir dünya görüşünün, inancın, değerlerin ve tasavvurun yapılarıdaki yansımasıdır, izdüşümüdür. “Mimari; politik, iktisadi ve teknolojik sorunlara ek olarak insanın fikir dünyasının tamamını kapsar.” Mimari, bir medeniyet anlatısıdır, bir medeniyet belgesidir. “Uygarlık ve mimari arasında ayrılmaz bağlar bulunur. Hatta mimarlığın oluşmadığı bir ortamda bir uygarlığın varlığından söz edilemez. Bunun nedeni ise tüm varlık alanlarındaki başarıların ve tercihlerin mimaride tezahür etmesi, mimarinin hayatın ve idrakinin ahlak ve

inançların tam bir yansıması ve bunların oluşum çevresini teşkil etmesidir” (Cansever, 1994: 238). Bu yüzden mimari, ait olduğu medeniyetin tasavvur ve anlam dünyasına göre şekil alır ve anlaşılması ancak bu yolla olur. Mimari, belli bir medeniyet ortamının bütün sorunlarıyla içli dışlıdır, onlarla alışveriş halindedir. Varlık ve âlem anlayışının yahut dünya görüşünün biçim üzerindeki yansıması mimaride gerçekleşir (Koç, 2008: 148). Mimarinin toplumsal-siyasal sorunlara verilen bir cevap olarak okunması, apaçık işaret olması (Zizek, 2011: 14) gayet doğaldır.

Mimarinin sembolik ve olgusal anlamı kentte aşikâr olur. Kentin pratik hayat ve işlevleri gibi estetik bir temelinin bulunması mimari özüne bağlıdır. Mimari bir öze sahip olan kent estetik bir mesele hâlini alır; estetik şehre içkindir. Mimari belirli bir algı ve üslup ile kenti sembolize eder, donatır ve güzelleştirir. Kenti, ilkece bir güzelleştirme girişimi, yaşamı estetize etme ameliyesidir. Doğaya insan elinin sunduğu bir armağandır. Hem mimari hem toplumsal bir öge oluşuyla böyledir. Safranbolu’nun, Göynük’ün, Süleymaniye’nin yapıldığı yere kattığı değer ve güzellik ortadadır. Bu husus elbette kentin çirkinleşmesini ortadan kaldırmamaktadır. Aksi halde, Süleymaniye gibi bir dünya incisinin etrafının zaman içinde nasıl çöplüğe çevrildiği açıklık kazanamaz. Bütün olumsuz örneklerle birlikte kentin insan elinin doğaya değen ve onu kendince estetize eden bir eylemi olarak görmek gerekir. Toplumsal ilişkilerin belli bir nizam, ahlak, değer ve algı dâhilinde sürdürülmesi, insanın belli bir terbiye sürecinden sonra kent ilişkilerine dâhil olması da bu çerçevede düşünülmelidir. Kent estetiği, gerek fiziki gerekse insani ve toplumsal hususları ihtiva etmekte ve onu yansıtmaktadır. Kentlinin medeni ve incelikli biri olarak kabullenmesi bundan olsa gerektir. Farabi (1990: 70), Medinet’ül-Fazıla’da bu hususu özellikle yorumlamakta; en üstün iyilik ve mükemmelliğe ilkin kentte ulaşılabildiğini hatırlatmaktadır.

Bu noktada kent ve planlama ilişkisi hatırlanmalıdır. Kentler genelde planlara konu olmuştur. Planlamanın esasları ise dönemlere, toplumlara, çağlara, inançlara ve medeniyetlere göre değişiklik göstermektedir. Fakat kimi dönemlerde kent planları ince ince hesaplanan, düşünülen, nedenleri tartışılan, değişik faktörler ve işlevler düşünülerek karar verilen bir husus olmaktadır. Bu durumda her detay düşünülmekte, bütün mekânların rolleri ayrıntılı bir şekilde çizilmektedir. Siyasal erk burada merkezdedir; dönemsel koşullar ve konjonktür planlamanın yönünü ve içeriğini

belirlenmektedir. Plan bazen kentin oluşum hikâyesine aksi bir çizgi çekeabilmekte, mevcut olan yapıyı bozabilmekte, hatta kenti yıkıp yeni bir yapı ekleyebilmektedir. Plan; kentin ilişkilerini, akışını ve görünümünü kökten değiştirebilmektedir. Bu bakımdan masum ve anlamsız bir icraat değildir. Hippodamos, Platon, Haussmann, ütopya, Le Corbusier gibi isimler ve akımlar etrafındaki girişimler, düzen, geometri, matematik, rasyonalite ve işlevselcilik öncülüğünde kente yeni bir biçim verecektir. Rasyonel bir toplumsal düzen tasarlamak ve uygulamak amacıyla olan planlama, kente yeni değerlerle yönelecek ve böylece dama tahtası, ızgara modeli, çizgisel plan gibi uygulamalar ortaya çıkacaktır (Bumin, 2010: 22; Benevolo, 1995: 200-219; Stevenson, 2003: 74-86). Kentin militarist bir edayla ve siyaseten dizaynedilmesi, büyük yıkımlarla kentin yeniden biçimlendirilmesi eylemi öyle ki Haussmannlaştırma şeklinde tanımlanacaktır. Böylesi bir planlamanın kentin ruhuna, kimliğine, şahsiyetine, aidiyet ortamına ne denli büyük bir müdahale olduğu açıktır. Zaten planlama açık ve sürekli bir müdahale olarak işlemekte ve siyasal erkin elinde bir güce dönüşebilmektedir. Kentsel dönüşüm de yeni bir planlama olarak bugünün kentini baştan aşağı dizaynetmeye soyunmaktadır. Siyasal erk bu konuda da bildik tavrını sürdürmekte, kenti kendi alanı olarak görme gafletini sürdürmektedir. Kente yaptığı açık müdahalenin insani ve toplumsal sonuçları üzerine düşünmemektedir.

Kent siluetleri, insanların kentsel yaşama geçişleriyle birlikte gelişim göstermeye başlamış bir kavramdır. Fransızcadan dilimize geçen ve bir cismin sadece kenar çizgileriyle ifade edilmesi, gölgesi anlamına gelen siluet, mimari olarak düşünüldüğünde “ufuk çizgisi üzerindeki yapıyı çevreyi oluşturan mekânsal unsurların panoramik resim düzleminde yan yana, üst üste birleşerek yekpare bir konturla temsiliyeti ve algılanması olarak” tanımlanabilmektedir (Altınışık, 2016).

Kent siluetleri kent görünümünün bir parçası olarak kent kimliğini ifade eden en önemli unsurlardan biridir. Siluetler, her bir kent için eşsiz olduğundan dolayı kentler için parmak izi gibi ayırt edici bir görev yaparak kentlerin tanınırlığı açısından önemli bir role sahip olmaktadır. Ayrıca, o kentle ilgili politik, ekonomik, dini, sembolik, sosyal, kültürel alanlarda çeşitli ipuçları vermesi açısından da kentteki dinamiklerin göstergesi olarak önem taşımaktadır. Attoe (1981), kent siluetlerini insanların kendi işaretlerini ufuk çizgisine bırakmalarıyla bağdaştırıp bunu medeniyetin bir ölçütü olarak görür.

Kent siluetlerinde çoğu zaman yüksek-anıtsal yapılar ya da kentin yüksek noktalarına yerleştirilen yapılar belirgin olmaktadır. Kent siluetlerinin gelişimini anlamak için kent görünümünün ve kentlerin planlamasında etkili olan görsel ilişkilerin birlikte incelenmesi önemlidir. Kent görünümünün ve siluetlerinin oluşması ve korunması 20. ve 21. yüzyılların sorunları gibi gözüke de kentlerin oluşmaya başlamasıyla birlikte görsel ilişkiler planlamada önemli bir yer tutmuş ve kent görünümleri dikkate alınan unsurlardan olmuştur.

Kent siluetlerinin gelişimi görsel temsil araçlarının gelişimiyle paralel ilerlemektedir. Kuş bakışı görünüm, vedutalar, perspektif planlar, panoramalar tarih boyunca kendilerine yer buldukça kentsel siluetlerin görselleştirilmesi de gelişmiş ve siluet kavramı git gide görünürlük kazanmıştır. Kent görünümleri tarihsel olarak çeşitli amaçlar için üretilmiş ve kullanılmışlardır.

Rönesans'la birlikte mükemmel oranların kullanılması kent tasarımına da yansımış, kent siluetlerinin tasvir edilmesi için de önemli bir dönem başlamıştır. Kent hayatının önemli yapılarının onların bu önemini vurgulayacak şekilde normalden büyük tasvir edildiği kent görünümü üretilmeye başlamıştır. Anıtsal binaların boş bir gökyüzünün altında tasvir edildiği bu görünüm kent siluetlerinin tasviri için tipik bir teknik olarak yıllarca kullanılmıştır (Kostof, 2009). Bu dönemde anıtsal yapıların arasındaki küçük meydanlar ya da sokaklar kent görünümünde çok fazla tasvir edilmezken 17. yüzyıldan itibaren kentin ortasına yerleştirilen geniş meydanlar, çevrelerindeki yüksek yapıların görsel olarak algılanmasını artırarak farklı bir kent deneyiminin başlamasına yol açmıştır. Bu da görsel temsil yöntemleri yansımış ve geniş meydanlar ile sokaklar kent görünümünde önem kazanmaya başlamıştır.

16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın başlarında peyzaj kavramının kırsal ve kentsel mimaride önem kazanmaya başlamasıyla, manzaraların izlenmesine olanak sağlayacak yolların, av kulübelerinin hatta daha sonra büyük saray komplekslerinin görsel ilişkiler doğrultusunda geliştirilmesini sağlamıştır (Spreiregen, 1965). Peyzaj tasarımı ve bahçe tasarımının paralel olarak gelişmesi Fransa, İngiltere ve İtalya'da ülkelerin topografyalarına göre farklı şekillenmelere neden olmuştur. Versailles Sarayı peyzaj düzenlemesinin en önemli örneklerinden biri olarak doğal ortamın tamamen geometrik şekillerle evcilleştirilmesini, sembolik odak noktalarının oluşturulmasını ve arazinin ihtişamlı manzaraların çok uzak mesafeden

seyredilmesine olanak verecek şekilde düzenlenmesini sağlamıştır (Spreiregen, 1965). Peyzaj kavramının İngiltere'deki gelişimi ise doğal ortamın evcilleştirilerek kent içine yeşil alanlar ve doğal parklar olarak getirilmesiyle karşımıza çıkmaktadır. İtalya'da ise topografyanın engebeli oluşu nedeniyle teras bahçeler olarak ortaya çıkan peyzaj düzenlemeleri kısıtlı alanların bahçe olarak düzenlenmesini sağlamış, teras bahçelerin arkasından boş arazilerin ya da kırsal kesimlerin görünümünü de manzaraya dâhil ederek çoklu görünümünün birlikte algılanmasını sağlamıştır (Spreiregen, 1965). Bu düzenlemelerde uygulanan prensipler daha sonra kentsel alanların planlanması için de çeşitli fikirlerin geliştirilmesine yol açmıştır.



Şekil 2.1. Akropolis'in Güneyinin Görünümü



Şekil 2.2. San Gimignano Kuleleri.



Şekil 2.3. Palazzi di Campidoglio, Giuseppe Vasi, 1754



Şekil 2.4. Versailles Sarayının bahçeleri ve etrafıyla birlikte Orangerie'den kuş bakışı görünümü, Antoine Coquart, 1712.

Kent silüetleri güç ilişkilerinin dışa vurumu olmaları dışında her bir kente ait silüetler birbirinden farklı olduğu için kent kimliğini belirleyen etkenlerden biri olarak ayırt edici bir göreve sahiptirler. Kentin topografyasına, fiziksel özelliklerine, iklimine, mimari birikimine göre gelişerek kümülatif bir süreci yansıtmaktadırlar. Kraliyet sikkelerinden günümüzdeki turistik buzdolabı süslerine kadar her yerde kent simgesi olarak kullanılmaları hem bu kümülatif özelliği hem de ayırt ediciliğini belirtmektedir (Kostof, 2009). Günümüzde “yerin ruhu” (sense of place – genius loci) terimi ile tarif edilen, bir yere kendi karakterini, kimliğini veren özelliklerden biri kentlerin silüetleridir. Kentte yaşayanların ya da kent ziyaretçilerinin zihinlerindeki imajları oluşturup o kent için akılda kalıcı bir imge yaratmaktadırlar.

Londra, Paris, İstanbul, Venedik, gibi kentlerin silüetleriyle akılda yer edinmeleri bunun göstergesidir.

Kent sakinleri için kolektif belleğin bir parçası olarak kente aidiyeti artırırılar. Uzak bir yerden yaşanan kente dönerken kentin uzaktan ilk görülmeye başladığı yer için heyecanla beklenmesi ve kenti gördükten sonraki tanıdıklık ve rahatlama hissi bu aidiyete işaret eder. Ayrıca kent sakinleri için kent belleğinde önemli yapılara ait kararlar alınırken ya da onların etkilerini değiştirecek yeni projeler planlanırken kentte yaşayanların çoğu zaman bu gibi durumlarda karşı çıkması kent silüetlerinin kolektif bellek içindeki yerinin önemini ifade eder. Lynch (2010), bu durumu “kusursuz bir imge sunabilen” kentlerin “grup iletişimini olanaklı kılan kolektif semboller ve hafıza” için ortam yarattığını belirterek açıklamıştır.

İçinde bulunduğu çevreye ve konumuna uygun olarak iyi düşünülüp tasarlanmış kent silüetleri topografiyle ortak çalışarak eşsiz bir görünüm yaratırlar (Moughtin, Oc, & Tiesdell, 1999). Kent içinde dolaşırken insanların kendini konumlandırmasını sağlayan bu çeşit silüetler, kent ortamında yön duygusunun gelişmesine katkıda bulunur. Kubbeler, minareler, çan kuleleri gibi ayırt edilen anıtsal yapılar çevreye uyumu kolaylaştırmaktadırlar (Lynch, 2010: 50). Bu tür yüksek yapılar kişilerin kendini kentte konumlandırmasını sağlayarak hem rahat hissetmeyi hem de kentte kolayca yol bulmayı sağlar. Özellikle, rahat yön bulmayı sağlayan ızgara planları olmayan, organik plana sahip karışık ve dar sokaklı bazı tarihi kentlerde (Floransa, İstanbul, Venedik, vb.) bu durum kent silüetlerine ve ayırt edilebilen anıtsal yapılara olan ihtiyacı daha da ortaya çıkarmaktadır (Attoe, 1981: 63).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KLASİK DÖNEM OSMANLI KENT SEMBOLLERİ

Osmanlı Devleti 12. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar yani yaklaşık 600 yıl süren uzun ömürlü bir imparatorluktur. Selçuklu Devleti ile Bizans arasında sınırda Söğüt ve Domaniç bölgesinde uç beyliği olarak Osman Gazi liderliğinde kurulmuştur. 16. yüzyılın sonlarında ise hâkimiyet alanı üç kıtaya ulaşmıştır. Osmanlı Devleti'nin uzun hâkimiyet süreci üç dönemde incelenmektedir: “Erken Dönem”, “Klasik Dönem” ve “Modernleşme”. Kuruluş ve yükselme dönemlerini kapsayan 13 ve 17. yüzyıllar arası tarihçiler tarafından Klasik Dönem olarak kabul edilmektedir. Klasik Dönem, devletin belirli bir tarihi süreç içerisinde ortaya çıkışı, temelini oluşması ve oluşturulan kurumların işletilmesine dayalı politikaların uygulandığı dönemdir (Armağan, 2011: 140).

3.1. Osmanlı Klasik Dönemi'nin Genel Yapısı

Osmanlı Devleti'nin hem idari teşkilatı hem de merkez teşkilatı İslamiyet'ten önce kurulmuş Türk devletleri ve İslamiyet sonrasında kurulmuş olan Müslüman-Türk devletlerinin bir sentezi şeklindedir. Osmanlı Devleti, 15. yüzyıl öncesi Türk-İslam devletlerinin yönetim tecrübesinin yanında Ortadoğu ve İran devlet geleneğinin de mirasçısıdır (Ergenç, 1999: 32).

Türkler, Anadolu'ya yerleşmeden öncesinde de sinai faaliyetler yapmışlardır: pamuklu, yünlü, ipekli dokuma; gümüş, altın, kıymetli taş madenciliği ve kömürden enerji temini; eyer takıları yapımı, kâğıt ve çini imalatı gibi alanlarda tecrübe sahibidirler (Tabakoğlu, 2003: 106 – 108). Anadolu'ya yerleşilmesi ile beraber Anadolu'nun yerli halkıyla Türkler pek çok konuda etkileşim halinde olmuşlardır. Türkler; dokuma, madenî eşya ve inşaat gibi alanlarda yerli ustaların yanında tecrübelenmişlerdir. Yaylacılık ise Türklere has bir faaliyettir ve Anadolu'nun coğrafi şartları yaylacılığa çok uygundur. Dolayısıyla Türkler bu faaliyeti Anadolu topraklarında çok rahat ilerletebilmişlerdir (Akdağ, 1999a: 10 - 11). Selçuklu Devleti zamanında uygulanmış olan “ikta sistemi” sayesinde tarım ve hayvancılık gelişmiştir. Dolayısıyla deri ve dokuma sanayisi de bu sayede ilerlemiştir. Bu sanayi ürünleri ise dış pazarda kendine yer bulmuştur.

Selçuklu döneminden Osmanlı'ya miras kalan diğer sinai faaliyetler ise denizcilik, silah ve yapı malzemeleri yapımı, inşaat, kervancılıktır. Klasik Dönem de Selçuklu'dan miras alınan yapılar terk edilmek yerine sisteme uygun hâl getirilerek kullanılmaya devam etti. Osmanlı'nın ekonomisi iki ana dönem olarak incelenebilir: Batı Kapitalizmiyle entegrasyon ve Klasik Dönem. Osmanlı ekonomik olarak tarih boyunca Batı ile etkileşim halindedir. Ancak Osmanlı ekonomisini sadece belirli bir kesimi parasallaştırmaktadır. Bu durumda Batı'da olacak fiyat hareketlenmelerinin Osmanlı ekonomisinde büyük bir etki bırakması zor olacaktır. Osmanlı 16. yüzyıl itibarıyla parasallaşma dönemine girmiştir. Bu durum klasik yapıyı çözücü bir etki oluşturmuştur (Kunt, 2011: 221). Çok uzun ömürlü olan bu imparatorluğun ilk bölünmesi bu dönemde olmuştur. Ama 13 - 17. yüzyıllar arasını kapsayan Klasik Dönem de otokratik ve merkezi bir yönetim mevcuttu, ekonomik olarak ise belirgin ve kendi içerisinde bir bütünlük söz konusu idi (İnalçık, 2009: 39). Osmanlı'da meşru bir muhalefet kavramı yoktu. Devlet adamlarının tüm yetkileri padişahın şahsında toplanırdı. Buna neden olan etkilere biri padişahın "Halife" sıfatıyla sahip olduğu dini teklik ve yetki idi. Muhalefet kavramı Osmanlı'da "Tanzimat Dönemi"nde ilk olarak karşımıza çıkar.

Klasik Dönem, Osmanlı için kurumsallaşmanın olduğu dönemdir. Osmanlı adeta bu dönemde kendi orijinal kimliğine kavuşmuştur. Yönetim anlayışı, siyasi iktidarda ki meşruiyet sağlayan unsurlar, ideoloji gibi pek çok unsur bu dönemde tam anlamıyla oluşmuştur. Osmanlı Devleti'nin Klasik Dönem'deki ideolojisi için din ve geleneksel olgular önplanda olmuştur. Bunların yanı sıra kısmen de olsa etnik kökenden söz edilebilir. Osmanlı'da iktidar İslam dinini ve Osmanlı'da hukuk sisteminin İslam dininin hukuk temeline uygun olmasını meşruiyetin temeli şeklinde değerlendirmiştir. Bu sayede din, devlet ve iktidar arasında özel bir denge oluşturulmuştur. Orta Asya steplerinde göçebe bir kavim olarak başlayıp imparatorluğa ulaşan bu uzun süreçte Osmanlı'nın kendine özgü siyasi, idari ve iktisadi yapısı bu dönemde oluşmuştur (Yaşar, 1998: 71 - 72). Devletin giderek kurumsallaşması siyasi iktidarın otoritesinin de giderek artmasını sağlamıştır. Osmanlı, Klasik Dönem'de din, ulus ve kültür açısından çoğul bir yapıya ulaşarak imparatorluk süreci başlamıştır. Osmanlı da kabul edilen "devlet-i ebed müddet" anlayışı iktidarın meşruiyeti üzerinde etkilidir. Bu anlayış sayesinde kurulan her devlet öncekinin devamı niteliğinde kabul edilerek bir olup devletin sonsuza dek

sürmesini vurgular. Klasik Dönem’de bu söylemin yanında “nizam-ı âlem ve î'lây-ı kelimetullah” söylemi birlikte kullanılmıştır. Bu söylem Allah’ın birliğini ve varlığını, Kur’an’ın üstünlüğünü ve İslam’ın yüceliğini savunmak anlamını taşır. Yani bu dönemde devlet ile İslam aynı kutsiyette görülmektedir. Bu söylem ile darü'lharbe karşı iktidarın meşruiyeti güçlenmekte ve din ile devlet kurumları arasındaki hassas denge oluşturulmaya çalışılmaktadır (Yurtseven, 2007: 1 - 2). Göçebe yaşam süren Kayı Boyu’ndan yerleşik hayata geçen Osmanlı Devleti’nde Kayı Boyu’ndan geliyor olmak ideolojik olarak ve meşruiyet açısından önemli bir etkendi. İslam dinine ait olan “gaza ve cihad” anlayışı ise pek çok siyasi hamlenin zeminini oluşturmaktaydı. Osmanlı’da din aynı zamanda hukuk alanında da etkili idi. Osmanlı hukukunu temelinde İslam hukuku vardı. Ama Osmanlı hukukundan bahsederken sadece İslam hukuku demek yanlış olur. İslam hukukunun yanında iktidarın oluşturduğu “örfî hukuk” da mevcuttu. Örfî hukuk, iktidar tarafından oluşturulmuş olsa da dinî sınırlar içerisinde oluşturulmuş ve Osmanlı tarafından başarıyla uygulanmıştır.

Klasik Dönem de merkezi yönetim büyük öneme sahipti. Bu yüzden tehlike oluşturabilecek boyutta zenginleşme ve iktisadi güçlenmelere müsaade edilmemiştir. Buna bağlı olarak iâşe ilkesinin uygulanmasında hem tarım hem de sanayi de miri toprak rejimi ile loncalar belli boyutta tutulmuş fazla büyümesine müsaade edilmemiştir. Piyasayı, tüm eşya ve yiyecek fiyatları en büyük resmi kurumlar tarafından belirlenmekte idi ve buna da “Narh Sistemi” adı verilmekteydi (Aydüz, 2000: 74). Loncaların uygulaması ve uyması gereken tüm kurallar devlet tarafından belirlenirdi. Eşya ve yiyecek maddeleri gibi ürünlerin fiyatları fakir, alım gücü düşük olan kimselere göre belirlenirdi. Narh verilirken esnafın sermaye biriktirip zenginleşmesini önlemek için sadece emeği hesaplanıyordu. Aynı yüzyılda Avrupa’da yaşayan ve ticaret ile uğraşan esnaflar krala borç verecek kadar zenginleşmişti ancak Osmanlı’da esnaf sadece emeğinin karşılığını alarak geçimini ancak sürdürmekteydi (Nişancı, 2002: 102). Narh sistemi aslında piyasadaki fiyatların yapay şekilde oluşması demektir. Esnaf ve girişimcilerin kâr marjı %5 en yüksek ise %15 olabilmektedir. Dış ticarete ihracat sadece imparatorluğun tüm ihtiyaçları giderildikten sonra yapılabilmekte idi. Bunun amacı ise üretilen tüm mal ve hizmetin olabildiğince bol, kaliteli ve aynı zamanda da fiyat olarak ucuz olmasının sağlanmasıdır. Bu tarz bir piyasada girişimcilerin sermaye birikimi

yapabilmesi oldukça zor olmaktadır. Bu dönemde uygulanan kurallara bakılacak olursa ticaret bir kamu hizmeti gibi görülmektedir.

Osmanlı Klasik Döneminde en çok etki bırakan ve bu dönemi simgeleyen isimlerin başında Sokullu Mehmet Paşa, Kanuni Sultan Süleyman ve Fatih Sultan Mehmet'i sayabiliriz. Klasik Dönem etkileri imparatorluğun tamamında etkili olurken en parlak örneklerini İstanbul'da görürüz. Klasik Dönem mimarisinin genel özellikleri kamusal ve dini yapıların bulunmasıdır.. Batının etkisi ile dinsel ve kamusal olmayan yapılara Klasik Dönem'in sonlarında rastlarız. Klasik Dönem, Erken Dönem'in mimari anlayışını sürdürerek kubbe anlayışını devam ettirmiş ve merkezî plan şemasını geliştirmiştir. Anıtsal ölçülere de bu dönemde yer verilmektedir. Pek çok kimse Ayasofya'dan etkilenecek Klasik Dönem Anlayış'ın karakteristik özelliği olan ana ve yarım kubbelerin kullanıldığını düşünür (Dıramalı, 2019: 43 – 45).

Dönemin toplum yapısına bakacak olursak toplam “gelenekçilik” ilkesine uygun olarak “reaya” ve “askeri” şeklinde temel iki sınıftan oluşmaktadır. Gayrimüslimleri askeri sınıfa katmak için uygulanan sistem ise “devşirme usulü” idi. Reayanın askeri sınıfa girmesinde ise özellikle sınır kesimlerde yiğitlik göstermeleri etkili idi. Osmanlı Devleti'nde kast sistemi yoktu. Bu da dikey hareketliliği destekler nitelikte idi. Askeri sınıfın ayrıcalıklarından biri vergiden muaf olmasıydı. Askeri sınıfın da esnaf gibi zenginleşmesine karşı önlemler vardı. Askeri sınıfın yasal varisi devletti ve askeri sınıf içinde geçerli olan müsadere uygulaması servet birikimini ve zenginleşmeyi engellemekteydi. Özellikle 15 ve 16. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin kendisine has sosyal, siyasi ve ekonomik kurumları gelişerek tutarlı şekilde birbirine bağlı hâle gelmiştir. Ekonomi de hem toplum hem de bireylerin çıkarlarının önplanda tutulması amaçlanmıştır. Ancak Osmanlı'nın aksine Avrupa'da zihniyetin değişimi ile ekonomi de girerek bozulmuştur (Nişancı, 2002: 137).

15. yüzyıla gelindiğinde ise dünyanın adeta merkezi konumunda olan ve ticaret yollarının hâkimi konumundaki Osmanlı, Avrupa'da gerçekleşen coğrafi keşifler sonucu bu konumunu giderek kaybetmiştir. Coğrafi keşifler sonucu bulunan ve “Yeni Dünya” olarak adlandırılan Amerika'dan Avrupa'ya altın, gümüş gibi kıymetli madenlerin gelmesi ile ve Hindistan Deniz Yolu'nun keşfi ile birlikte Akdeniz dünyanın ticaret merkezi olma özelliğini kaybetmiştir. Bu durum Osmanlı'nın pazara sunduğu ürünlerin fiyatının pahalı bulunmasına dolayısıyla alımın azalmasına neden

olmuştur. Ticaret yollarından gelen gelir yeni ticaret yollarının bulunması sonucu azalmıştır. Bunların sonucu olarak kaçakçılık başlamış, zanaatlar durma noktasına gelmiş hatta gıda sıkıntısı baş göstermiştir (Küçükkalay, 2000: 45). Osmanlı ekonomisindeki bu değişimlerde pek çok unsurun etkili olmasının yanında en önemli etkinin uluslararası ticaret yolu olarak kullanılan Doğu ticaret yollarının Akdeniz'den Atlantik'e kayması olmuştur.

Osmanlı yaşanan değişimlerden sonucu Klasik Dönem'in sonlarından itibaren tımar sistemini bırakmış; iltizam ve malikâne sistemine geçmiştir. Ancak bu sistemde de sahiplik ve hak durumlarında karışıklıklar başlamış, devlet topraklar üzerindeki hakları takip edemez olmuştur.

Osmanlı'nın Klasik Dönemi'nin sonlarına doğru loncalar da etkinliğini yitirmeye başlamış ve bu da devletin malî istikrarı sağlamakta zorlanmasına neden olmuştur. Ayrıca bu dönemde köylüler kentlere taşınmaya başlamış ve devlet kentlerde bulunan küçük sanayi üretimi üzerinde bulunan denetimini sağlamakta zorlanmaya başlamıştır (Kasaba, 1993: 19 - 20). Osmanlı ekonomik olarak giderek gerilerken Avrupa sömürgeleri sayesinde zenginleşmeye başlamıştır. Bunun sonucu olarak ise Avrupa hem teknik hem de ekonomik alanlarda gelişmeye başlamıştır. Loncalar üzerindeki kısıtlayıcı kurallar onların gelişmesini engellemiş ve giderek büyümekte olan Avrupa ekonomisine karşı duramaz olmuşlardır. Ve pek çoğu yok olmuş veya gücünü büyük ölçüde kaybetmiştir (Quartaert, 1999: 26). Git gide teknik alanda da gelişmekte olan Avrupa ise zaman içerisinde makineleşmeye geçmiş ve bu durum ilerleyen yıllarda Sanayi Devrimi'nin oluşmasına etkili olacaktır (Tepekaya, 2000: 195 - 196).

Klasik Dönem içerisinde İstanbul'un fethi gibi önemli bir olayı barındıran bir dönemdir. Ancak bu dönemden sonra Osmanlı'da duraklama başlamış, devlet zamanla gerileyerek çözülmeye kadar gitmiştir (Uygun, 2019: 372 - 373).

Selçuklu Devleti'nden Osmanlı'ya miras kalmış pek çok tecrübe ve birikim vardı. Osmanlı kentlerinde bunun izleri ve zenginlikleri görülmekte ve hem idari hem de kent örgütlenmesi üzerinde etkileri oldukça çoktur. Osmanlı'da iktidar da toplum da hem İslam dininden hem de İslamiyet öncesi geleneklerden beslenirdi. Bu da Osmanlı'nın kendisine has ekonomi, sosyal hayat ve siyasi iktidara sahip olmasında büyük etkiye sahiptir. Osmanlı kentleri Klasik Dönem'de iyi bir

örgütlenmeye ve etkin yerel yönetim hizmetlerine sahipti. Bunun yanında siyasi ve idari yapının bir parçasıdır. Osmanlı kentleri hem ekonomik ve siyasi örgütlenme hem de sosyal tabakalaşma açısından Avrupa kentlerinden çok farklı bir yapıya sahiptir. Klasik Dönem’de merkezi güce verilen önem kentlere de yansımıştır. Bu bağlamda kentler merkezî otoriteyi korumak ve güçlendirmek adına varlıklarını sürdürmektedirler. Osmanlı’da kentler, yerel yönetimler siyasi bir organ niteliğinde değildi. Yerel yönetimler kentin alt yapısı ile ilgilenmek ve yerel sorunları merkeze bildirmek gibi görev ve yetkilere sahiptir. Klasik Dönem’de Batılı anlamda bir yerel yönetim olamasa da ihtisap, vakıf ve loncalık kurumları yerel yönetim hizmetlerini sürdürmekteydi. Loncalar, Osmanlı kentlerini Batı kentlerinden ayıran en önemli yapılarıdır (Ökmen ve Yılmaz, 2009: 98 - 99).

Özellikle 13. yüzyılda kentleşme hız kazanmıştır. Ülkenin doğusundan batısına doğru kentler düzenli bir şekilde gelişmeye başlamıştır. Büyük kentler içerisinde geniş sokaklar, kalabalık çarşılar, camiler, medreseler, tekkeler hatta saraylar bulunurdu. Bu kentlerde belli sanayi alanları vardı ve bayındır merkezler hâline gelmiş önemli yapılardı. Klasik Dönem kentleri Avrupa’daki gibi “cite” ya da “komün” değildi. Yine de halk meslekî, dinî küçük örgütlenmeler şeklinde topluluk karakteri gösteriyorlardı. Kent yönetiminde kadı, subaşı ve muhtesipler görevli idi. Kentin yönetimindeki görevlilere yardım eden bir de “Ahiler” vardı. Bunlar esnaf grupları idi. Her esnaf sınıfının bir ahi reisi ve onun yanında da bir yiğitbaşı vardı.

Osmanlı’da kent idari yapının bir parçası olmanın yanında ekonomik, dini, sosyal ve kültürel pek çok alanda merkez konumdadır. Batı ve Bizans kentlerinin aksine Osmanlı’da köyler kentlere değil; kentler köylere hâkim durumda idi. Halkın varlıklı kesimi köylerde mülklere sahip olsalar da kentlerde yaşamaktaydı (Timur, 1994: 249).

3.2. Osmanlı Klasik Döneminde Kentleşme

Osmanlı kentleri üzerine gerçekleştirilen incelemeler, Bizans’tan kalan kentsel mirasın Osmanlı kentlerinin kültürel yapısı içerisinde eritilmesi şeklindeki bir süreci içerdiğini ortaya koymaktadır. Selçuklu ve Osmanlı’nın yaklaşık 900 yıllık dönemleri çok uzun süreçleri kapsamaktadır. Bu uzun süreç içerisinde kentlerin toplumsal ve fiziki yapılarının, kentsel hayat şekillerinin pek çok unsurunun süreç içerisinde değiştiği görülmektedir. Kent karmaşık ve pek çok değişikene sahip olan

bir olguyu uzun bir dönem içerisinde çözümlemeye çalışırken, değişkenler içerisinde öncelikli durumdakiler belirlenmelidir. Yoksa bütün değişkenleri eşit değerde tutmak şehre dair açıklamaları sonuçsuz bırakır. Bunlar arasından (Aktüre, 2020:1 - 2),

1. Anadolu'nun siyasi yapısının zamanla yaşadığı değişim,

2. Anadolu'nun yol ağındaki değişimlere bağlı şekilde ticari dolaşım ve ticaret merkezlerindeki değişim,

3. Kentlerin bölgesel kademelerindeki yeri ve işlevinde meydana gelen değişimler Osmanlı ve Anadolu Selçuklu kentlerinin fiziki durumlarının incelenmesinde büyük etkiye sahiptir. İlhan Tekeli'ye göre 16. yüzyıl itibariyle Cumhuriyet'e değin, Anadolu'nun yerleşim sisteminde 3 ayrı yapı ve dönüşüm gerçekleşmiştir. Bunlar (Tekeli, 1980: 36 - 37);

- 17. yüzyıl Osmanlı Klasik Dönemi,

- 17. ve 18. yüzyıllar merkezi denetimin zayıflaması ve bölgesel beyler gibi davranan ayanların etkisinin arttığı dönem ve

- 19. yüzyılda Osmanlı'nın yarı sömürge hâlini aldığı dönem. Söz konusu dönemlerde, yerleşim alanları içerisinde üretim, kent kademelenmeleri, denetleme şekilleri, artı – ürün oluşturulması ve ulaşım teknolojileri kentin özelliklerini belirlemektedir.

10. ve 14. yüzyıllar da Türk dönemi Anadolu'sunun kuruluş dönemi içerisinde Bizans kentlerinde meydana gelen dönüşüme arkeolojik çalışmalarda ve Bizans ait tarihi kaynaklarda bulunan bilgilerden ulaşılmaktadır. Sardes (Manisa / Sart) gibi bölgelerde yapılan arkeolojik çalışmalarda ulaşılan nümizmatik (para bilimi) bilgilere bakılarak, onikinci yüzyıl itibariyle Anadolu bulunan pek çok Bizans kentinin yıkıldığı anlaşılmaktadır. Gündelik ticari faaliyetlerde kullanılan tunç paranın kullanımı 12. yüzyıl itibariyle git gide azalmıştır. Gündelik ticaret için kullanılan paranın azalması veya yok olması “trampa/değiş tokuş”a geçildiğini gösterir. Böyle bir ekonominin kentsel bir ekonomi olduğu söylenemez. Piskoposluk kentleri arasında da terk edilmiş kentler ile ilgili veriler vardır. Tarihi bu kaynaklar içerisinde, Yalova yakınlarındaki Helena polis kentine terk edildiği için “sefalet kent” adı verilmiştir (Tanyeli, 1987: 16 - 17).

Kentsel hayatının neredeyse tamamen yıkıldığı Ephesos (İzmir / Selçuklu), Pergamon (İzmir / Bergama), Sardes (Manisa / Sart), Balat (Aydın / Söke), Priene (Aydın) gibi kentler yedinci yüzyıl itibarıyla Bizans zamanındaki fiziki yapısı, antik yerleşim yeri üstüne kurulmuş küçük ve birbirinden ayrık yerleşim nüvelerinden meydana gelmiş çok parçalı bir görüntü sunmaktadır. Çok parçalı bu kentler haricinde güzel örgütlenmiş Bizans kentleri de mevcuttur. İslamiyet'in yükselmesi ve Anadolu üzerine gerçekleşen Abbasi ve Emevi akınları Anadolu'nun yol hattının tamamen değişmesine neden olmuştur. Bunun sonucu olarak askeri endişelerle Başkent olan Constantinopolis'e (İstanbul) olabildiğince kısa şekilde bağlanan yeni bir yol ağı kuruldu. Bu yollar üzerinde bulunan ve İstanbul'un uzağında bölgesel merkez niteliğindeki kentlerde, yerleşim yerleri sur içerisine konumlandırılmıştır. Surların dışına taşan yerleşmeler daha küçük boyutlardadır. Bu kentlerde "iç kaleleri" idari ve askeri niteliktedir. Burada organize olunmuş şekilde bir ticaret yapılmaktadır (Deveci, 2013: 38). Attaleria (Antalya), Smyrna (İzmir), Kolonia (Afyonkarahisar), İkonion (Konya), Prusa (Bursa), Kaesaria (Kayseri), Ankyra (Ankara), Trapezus (Trabzon), Amaseia (Amasya) kentleri bu tür nitelikler taşıyan kale kentleridir (Tanyeli, 1987: 22 - 32).

14. yüzyılda Anadolu siyasi ve iktisadi bir dönüşüm yaşadı ve bunun sonucunda bu dönemde yol ağı değişim geçirdi. 14. yüzyılda, 1300 - 1333 yıllarında; Anadolu'da kurak bir dönem yaşandı ve üretim düştü. Bunun sonucu olarak da açlık ve yoksulluk başladı. Tüm bunların yanında, İlhanlıların Anadolu'yu kontrol etme çabaları, dolayısıyla da uzayan savaş köylü halkının üretiminin azalmasına neden oldu. Bu yıllarda Anadolu kentlerinin çoğunlukla ticari ilişkilerde bulunduğu Bizans, Suriye ve Mısır kötü durumda idi. Suriye'de sanayi faaliyetleri, ticaret ve tarımın gerilemesi; bunun sonucu olarak da ekonomik olarak sıkıntılı bir dönem başlamıştı. Bizans'ın ise Anadolu üzerinde hâkimiyeti kalmamış, doğu ile ticari bağları oldukça zayıflamış ve Batı'daki tüccarlarla rekabet etmek zorunda kalmıştı. Bütün bu unsurlar Anadolu'da bulunan yapıların önemli şekilde değişmesine veya tamamen yok olmasına sebep olmuştur. Bu değişimler içerisinde en önemli olanların içinde Anadolu'da bulunan transit ticaret yollarının önemini kaybetmesi ve ulaşım ağının değişmesidir (Deveci, 2013: 39).

Osmanlı kentlerinin bulunduğu alan büyüklük olarak 17. yüzyıldan ulaştığı 19. yüzyıla değin sabit kalmıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde ise modernleşme ve

Osmanlı'nın yaşadığı toprak kayıpları Osmanlı'daki kentlerin görüntüsünü değiştirmiştir. Bu dönemde tekerlekli at arabasının kullanılmasıyla, yollarında da değişim gerekmiş ve yolların genişletilmesi ihtiyacı doğmuştur. Baştan düzenlenen devlet daireleri ile bu kurumlar gerekli olan binalar için yeni alanlara ihtiyaç duyulmuştur. Demiryollarının yapılacağı güzergâhlar için düzenlemeler ve istasyonlar yapılmıştır. Kaybedilen bölgelerden gelen göçmenler için ise eski kent yapısından farklı olarak karelemeli yani birbirlerine dik ve paralel şekilde uzanan sokakların oluşturduğu mahalleler oluşturulmuştur. Kentlerde yer alan en anıtsal yapılar ise askeri kışlalardır. Modernleşme ile eski kentin odak noktaları, kamusal ve dini alanlarının önem sırası değişmiştir. Sonuncusu 17. yüzyılın başlarında yapılan ve kentin fiziki şeklini belirlemekte olan büyük programlı külliye tekrar yapılmamıştır. 19. yüzyıla geldiğimizde ise bu külliye kentlerin genel dokusunun bir parçası hâlini almıştır. Camiler ve külliye birer odak olmak bakımından yeni kurulan kentsel odaklardan daha fazla bir öneme sahip değillerdir. Külliye gibi önemini kaybeden kent ticari merkezi olan bedestenler de eski işlevini kaybetmiştir. Yani toplumsal ihtiyaçların değişmesi ile bu ihtiyaçları karşılayan yapı şekilleri kentin fiziki çehresi ve kentsel hayatın belirleyicisi hâline gelmiştir (Deveci, 2013: 51).

13. yüzyılın sonlarında göçebe bir Türkmen boyu olarak tarih sahnesinde beliren Osmanlı, ilk zamanlarından beri kentleşmeye gereken hassasiyeti vermiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda kent kavramı farklı özellikler sergilemektedir. Sadece nüfus Osmanlı'daki kentleri tanımlamak için yeterli değildir. Belirli bir nüfusun üstünde insanın bulunduğu yerleşim birimlerine şehir/kent denilmesi, o dönemki Osmanlı kentleri adına daima geçerliliği olmayan bir özelliktir. Hatta bazı durumlarda nüfus açısından küçük olan bir yerleşim alanının bazı nedenler sayesinde kentsel nitelikler göstererek kent olarak kabul edildiği görülmektedir (Faroqhi, 2000: 12).

Bu nedenle, Osmanlı kentlerinde yalnızca nüfusa bakarak değil, söz konusu yerleşim yerinin ekonomi, yönetim işlevleri gibi unsurları da dikkate alınmalıdır. Osmanlı'da bulunan yerleşim yerlerinin adlarındaki son ek dikkate alınarak da kentleri tanımlamak çok güçtür. Dönemimizde bile bazı Türk köylerinin ya da “kent” olmadığı bilinen bir takım yerleşim alanlarının isminin sonunda “kent” eki bulunmaktadır. “Kent”in temel özelliklerinden birisinin “idare merkezi” olduğu

bilinmektedir. Bu açıdan bir kentin tanımlanmasında nüfusunda yanında idari işlev ve iktisadi özellikler gibi ölçütler de dikkate alınmalıdır. Yani minimum 400 kadar vergi nüfusu olan, idari olarak sancak merkezi ve sancak beyi olan veya kaza merkezi ise subaşı ve kadı olan, sanat ve ticaret erbabının olduğu yerleşim birimleri kent sayılabilirler (Şahin, 2010: 146).

Osmanlı'da bir yerleşim alanının kent olarak adlandırılmasında net bir ölçüt olmasa da genel olarak fonksiyonel boyuta dikkat edilerek kent tanımlaması yapılmaktadır. Kentler tarım etkinlikleri ile değil genel olarak tarım dışı yani idari ve ticari özellikleriyle öne çıkan yerleşim yerleridir. Bu açıdan Osmanlı'nın kentleri, "Osmanlı idari taksimatında, kadının ve subaşının yönetiminde sanayi ve ticaret erbabının yer aldığı idari birliklerdir (Karagöz, 1999: 05).

Bu tanımlama aslında, "kendini kentte hissediyorsan o yerleşim yeri kenttir" ifadesinin anlatmak istediği duygu ile örtüşmektedir. Bir yerleşim yerinin kent olabilmesinde bir takım yönetsel unsurların yanında, Pazar yerinin kurulduğuna dair vergi de bulunmalıdır. Tarihi kayıtlar nüfusun büyük bir bölümünün geçiminin önemli bir kısmını tarımsal olmayan etkinliklerden elde ettiğini göstermektedir. Bu kapsamda kentliler genel olarak tarımsal olmayan alanlarda vergi ödemektedirler. Bu bağlamda kentler fonksiyonel ya da iktisadi ölçütler ile tanımlanmalıdır. Osmanlı kanunnamelerinde reaya ve kentli ayrımını gösteren söylemler bulunmaktadır. Kentliler çift vergisi ödememekte, ancak kentin sınırları içerisinde çift statüsünde bulunan bir toprağı tasarruf ediyorlar ise "itibar arzadır" ilkesinden dolayı çift resmi vergisi ödemektedirler. Köylerde yaşarken köyünü terk ederek bir süre kentlerde yaşayanların kentli nüfusa dâhil olduğu kanunnamelerde bulunmaktadır (Cezar, 1985: 20-38).

Osmanlı kentleri nüfus açısından farklı büyüklüklere sahiptir. Balkan kentleri genel olarak kendine yeterse de nüfus açısından küçüklerdir. Bu kentlerin ortalama olarak 10.000 nüfusu bulunmaktadır. Yine de yoğun bir dağılım sergilemektedirler. Anadolu'daki kentler ise özellikle orta ve doğuda bulunanlar nispi olarak biraz daha büyüklerdir (10.000 - 30.000 arası). Buna karşılık kentler birbirinden uzak dolayısıyla seyrekler (Gönül, 1973: 773 - 779).

Nüfus sayısı yerleşim sistemi içerisinde hiyerarşik bakımdan incelendiğinde, İstanbul'un en büyük öneme sahip olan kent olduğu görülmektedir. İstanbul nüfus

olarak 1500'lerin başında 400.000 kadarken 1570' e gelindiğinde 700.000'e çıkmıştır. İkinci kademe merkez konumunda bulunan eyalet merkezlerinde nüfus 50.000, üçüncü kademe merkez olan sancak merkezlerinde ise 10.000 veya daha az nüfusa sahip olduğu görülür. Nüfus olarak 3.000 - 4.000 arasında değişen çok sayıda kent yerleşmesi bulunmaktadır (Tekeli, 2011: 228).

Kentleşme, kentsel nüfusun büyüme sürecini ifade etmektedir. Kentleşmenin; kentlerde yaşamakta olan nüfusun büyüme artışıyla beraber bir ülke ya da coğrafi alanda yaşayan kentli nüfusun total nüfus içerisindeki payındaki artış olmak üzere iki ayrı boyutu vardır. Osmanlı Devleti'nde kentleşme farklı özelliklere sahiptir. Kuruluş yıllarında Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde olan 59 kent ve 100 kale bulunmakta idi (Tankut, 1973: 773 - 779).

Devletlerin temel görevi teorik açıdan toplumun düzenini ve güvenliğini temin etmektir. Bu yüzden taşrada ve merkezde ordu, kolluk gücü, yargı gücü gibi bazı yapılanmalar kullanır. Dolayısıyla da bu yapıları finanse edebilmek içine ekonomik kaynaklara gereksinim vardır. Halktan alınan vergiler devletin en önemli ekonomik kaynaklarından. Toplumdaki düzeni ve güvenliğini temin etmek adına kurulan yapılar ve bu yapılara bağlı şekilde verginin toplanıp yeniden dağıtılmasının yolları devletin yapısının ilerleyişi ile ilgili unsurlardır. Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde bulunan topraklar büyüdükçe hem toplumsal düzenin ve güvenliğin sağlanması hem de finansal devamlılığın sağlanması adına özellikle de devletin merkezine yakın bölgelerdeki yerleşim alanlarında “tımar” sistemini uygulanmıştır. Daha uzakta bulunan yerleşim birimlerinde de “salyâne” yolu ile vergiler toplanmaktadır (İnalçık, 2004: 110 - 111). Ekonomik devamlılığı ve kentlerin finansmanının bu şekilde sağlamıştır.

Osmanlı kentleri iktisadi olarak değerlendirildiğinde çoğunlukla sanayi öncesi toplumlarının özelliklerine taşıdığı görülmektedir. Kentlerin bölgelerarası, milletlerarası, bölge içi ticaret, şehirlerarası iktisadi etkinlikler ile hayvancılık gibi pek çok alanda önemli görevler üstlenmişlerdir. Bu bağlamda ise her bir kentte farklı iktisadi etkinlikler öne çıkmıştır. Örneğin; 16. yüzyılda Ankara bir sanayi kenti konumundaydı. Manisa ile Antep ise ticaret kenti konumundadır. Trabzon ise 16. yüzyılın ilk yarısı ticaret kenti olarak önem kazanırken, ikinci yarısının sonuna gelindiğinde sanayi kenti olarak önem kazanmıştır. Kayseri bu yüzyılın ilk yarısı

tarım ve hayvanlık açısından önemli iken, ikinci yarısının sonların doğru ticari olarak önem kazanmıştır (Erdoğan, 2010: 259 - 262).

Osmanlı kentleri antik Roma ve Bizans kentlerindeki gibi askeri kışla ya da garnizon kentleri konumunda olmamıştır. Askeri faaliyetler kentlerin dışında ya da yüksek bir bölgede yerine getirilmiştir. Ancak zaman içerisinde Osmanlı'da “yeniçeri kentleri” de oluşmaya başlamıştır. Bağdat, Budin, Şam, Cezayir, Tunus ve Bosna bu kentlere örnek olarak gösterilebilir. Zamanla Belgrat da aynı duruma düşmüştür (İnalcık ve Arı, 2005: 35).

Osmanlı kentleri artı ürünlerin denetlendiği yerlerdir. Anadolu'nun önemli kervan yollarında bulunması, Osmanlı'daki kentlere farklı bir özellik kazandırmıştır. Genel anlamda ticaret kervanları yolculuk boyunca sabit bir yük ile yolculuk yapamazlar. Geçtikleri her bölgede alışveriş yapar ve mal birleşimini devamlı olarak değiştirirler. Kervan ticaretindeki yapılanma şekli kervan yolu üzerinde bulunan kentlerin coğrafi uzmanlaşmayı gerekli kılmıştır. Bu durum ise Ankara'da sof üretimi, Tokat'da bakırcılık; Bursa, Diyarbakır, Amasya, Bilecik, Balıkesir ve Bursa'da ipek üretimi alanında uzmanlaşma ve ustalaşmayı sağlamıştır (Tekeli, 2011: 229).

3.3. Osmanlı Kentlerinin Genel Yapısı

Osmanlı kentlerinde birbirinde farklı fonksiyonel yapılar bulunmaktadır. Kentlerin en tipik unsuru kentsel alanların iki temel parçadan oluşmasıdır. Merkezde iktisadi, dini, kültürel çeşitli etkinlikler gerçekleşmektedir. İkinci bölümde ise konutlar bulunmaktadır. Merkezde iyi ve geniş yapılandırılmış yollar bulunurken konut bölgelerinde çıkmaz ve dar sokaklar bulunmaktadır (Acun, 2002: 266).

Osmanlı İmparatorluğu, 13. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar 624 yıl hüküm süren bir devlettir. Ülke en büyük sınırına ulaştığında, 5.200.000 kilometrekarelik bir alanı kapladı (Turchin, Adam ve Hall, 2016: 223). Bu devletin durumu; Bir bütün olarak değerlendirilemeyeceği için zaman ve mekâna göre ayrı ayrı incelenmiştir. Bu doğrultuda bir “Osmanlı kenti” kavramından bahsetmek oldukça zordur (Celaledin Çelik, 140).

Örneğin: Osmanlı mimarisi; Erken Dönem, Klasik Dönem ve Modernleşme gibi bölümlere ayrılmıştır (Aliagaoglu ve Uğur, 2016: 204). Ancak bir Osmanlı

kentini hemen her zaman diğer kentlerden ayıran bazı temel unsurlar vardı. Bu farklılıklar zamana ve yere göre değişse de; Geniş bir “Osmanlı kenti” kavramı yaratmak yeterliydi. Bu kentler, bazı özellikleri sayesinde kendilerinden önce var olan kentlerin unvanlarını olduğundan daha yüksek seviyede tuttu. Örnek olarak “İslami özellikleri en üst düzeyde yansıtan kentler” olarak tanımlanmaktadır (Cansever, 2012: 107).

Geniş anlamda, bir Osmanlı kenti kavramı İslam ile özdeşdir. Osmanlı kenti ve İslam kenti her yönden eşit olmasa da birbirine çok benzemektedir. Ancak bu aşamada iki kent birbiriyle karıştırılmamalıdır. Osmanlı kentleri, birçok alanda İslam medeniyetini geliştirip yeniden yaratan ve sentezleyen kentlerdir. Bu kentleri ayıran bir diğer fark ise; Osmanlı kentlerinin çok kültürlü bir yapısıdır. Osmanlı Devleti'nin genişlemeci politikası sonucunda kent; farklı din ve milletlerden insanların bir arada yaşadığı bir yer haline geldi (Üstündağ, 2005: 152).

Osmanlı kentinin özel bir yönetim şekli vardır. Toplum kenti vakıflar aracılığıyla yönetti. Vakıflar birçok alanda faaliyet göstererek kenti şekillendirdi. Bu kentlerin önemli özelliklerinden biri; bunlar kenti oluşturan ilçelerdir. Semt; sosyal, kültürel ve ekonomik olarak kentin yapısına doğrudan etkisi oldu. Mahalle, cami odaklı bir genişleme yaşadı; bir kent kurdular. Kentler; İslami düşünce ile tasarlanmış ve mahallenin kültürünün hâkim olduğu çok kültürlü yapılardır. Osmanlı kentlerinde; Düğüm imgesi olarak cami ve çarşılar, bölgesel imge olarak saraylar, nirengi imgeleri olarak minare ve kuleler, kentlerin sınır, arter ve tören yollarının imgeleri olarak duvarlar ve kaleler, yol imgeleri olarak önemli unsurlardır (Uğur, 2015: 302 - 310).

Kentlerde ticaret alanları konut bölümlerinden genellikle ayrılmıştır. Erken dönem kentlerinde dükkânlar ve yerleşim yerleri bir tek yapının ayrı bölümlerini oluştururdu. Osmanlı kentlerinde ticaret ve iş merkezleri hanlarda konaklayan belirli süreli ve az sayıda konuklar haricinde geceleri boş olurdu (Faroqhi, 2004: 703).

Farklı bir ifadeyle ticaret yapılan çarşılar “selâmlık”, ikamete ayrılmış mahalleler de “haremlık” şeklinde ayrılmıştır. Bu durum, Osmanlı kentlerinin kendine has “Merkezi İş Alanının” olduğunu göstermektedir. Fakat bu bölge iktisadi sebepler nedeniyle ortaya çıkmamış, İslamiyet'in mekânsal düzenlemesine özgü çözüm üreten cinsiyet ayrımı ya da gizlilik ilkesi gereği yapılan ulaşım

yapılanmasıyla ilgili olmuştur. Çarşı ya da “Osmanlı İş Merkezi” kentin merkezi durumunda olmuştur. Bu bölgeyi gelişi güzel seçmemiştir. Çarşının yerinin belirlenmesinde kale ya da kentin surları, önemli yollar ile kültürel bölgelere yakın olması belirleyici olmuştur (Şahinalp ve Günal, 2012: 155).

Kentin merkezinde yer alan başka önemli unsurlar ise sağlık, eğitim ve kültürel faaliyetlerin gerçekleştiği külliyelerdir. Kentin en büyük camisi külliyeyle bağlantılıdır. Osmanlı kentinin fiziki şeklinin ikinci bölümünü mahalleler meydana getirmektedir. Mahalle, kent içerisinde birinci bölüm olan çarşı mahallesinin dışında kalan yerleşim yerleridir. Bir diğer ifade ile mahalle, kentlerin en küçük yapısal birimleri olan sokakları, konutları olan ve pek çok faaliyetin gerçekleştiği alanları bulunduran idari merkezlerdir. Osmanlı kentlerinin önemli bir bölümü mahallelerden meydana gelmektedir. Bu haliyle mahalleler fiziki yapılar olmanın yanında sosyal ve kültürel birer özellik göstermektedir (Aliagaoglu ve Uğur, 2016: 215).

3.4. Osmanlı Kentlerinin Yönetim Özellikleri

Osmanlı Devleti, adını hem kurucusu hem de hanedana ismini veren Osman Gazi’den alır. Osmanlı’nın kuruluşundan dağılmasına kadar ki süre içerisinde tamamı hanedan içerisinde 36 padişah tahta geçmiştir. Yani Osmanlı Devleti’ni bu hanedandan ayrı düşünemeyiz. Bu yüzden de pek çok kaynakta Osmanlı Devleti’nin ismi “Devlet – i Âl – i Osman” şeklinde geçer. 600 yıllık uzun bir ömrü olan bu imparatorluk tek bir ailenin ismi ile anılmaktadır. Tarih boyunca Osmanlı hanedanı kesintisiz ve uzun olarak itidarda olan başka bir hanedan daha mevcut değildir. Bu durum Osmanlı için ciddi bir başarıdır. 600 yıllık bu imparatorluk boyunca “devlet politikaları” ve “hanedan politikaları” iç içe geçmiştir. Uzun imparatorluk döneminde değişen pek çok şeye rağmen bu durum değişmemiştir (Belge, 2005: 117).

Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan beri, gönüllü şekilde ya da doğal olarak oluşan toplumsal yapıları ve grupları resmi olarak tanıyıp bunları sisteme entegre etmeyi amaçlayan “bürokratikleşme” politikası izlemiştir. Bu durum örgütlü yapıların hanedan ile görünüşte özelleştirilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu gelişme Osmanlı’ya monolitik, yeknesak bir izlenim kazandırmıştır. Dolayısıyla toplum bünyesindeki çatışma ve farklılaşmaları geride bırakmıştır (Karpas, 2000: 119).

Osmanlı Devleti Klasik Dönem’de siyasette iki ana sistemi bir arada yürütmüştür. İlki “tımar” ikincisi de “kul” sistemidir. Sözü edilen bu iki sistem ile devlet idaresi mutlak ve merkezi bir niteliğe bürünmüştür. Bu uygulama sayesinde iktidarın otoritesi devletin tüm köşesine hatta tüm gruplarına etkili olmaktadır. Devletin taşralarının neredeyse tamamında uygulanmakta olan tımar sistemi, dönemin koşullarının sınırlarını aşan bir uygulama olmuştur. Tımar sistemi sayesinde Osmanlı taşrada kendine ait olan vergi gelirlerini, direkt olarak merkeze aktarmayıp bu kaynağın başta askerlik olmak üzere hizmet ve yükümlülükleri yerine getirmek için devlete bağlı olan devlet adamları ve askere bırakılmıştır. Böylelikle pek çok hizmet birlikte ve birbirine bağlı bir şekilde yapılmıştır. Kul sistemi, tımar sisteminde yer alan görevlileri direkt olarak iktidara bağlı kılan ikinci bir sistemdir. Bu örgütlenme içerisinde geniş toprak yapısına sahip olan Osmanlı’da merkezin örgütlenmesinde kul sistemi etkili olurken; taşranın örgütlenmesinde tımar sistemi etkili olmuştur. Böylece sadece merkez ile sınırlı kalmamış, devletin tüm sınırlarına ulaşmıştır. Söz konusu iki sistem de askeri düzenin yanında tüm idari, iktisadi, zirai ve sosyal yapıyı belirleyerek bazı devlet politikalarının birbiriyle bütünleşmiş şekilde uygulanmasını sağlamaktadır. Başka bir deyişle imparatorluk kendi bünyesindeki; yönetim, maliye ve ordu kurumlarını bu iki sistemi işleterek oluşturmuştur. Bu sayede Klasik Dönem’de Osmanlı Devleti, merkezden taşraya kadar uzanan kul sistemini ve taşranın neredeyse tamamında kullanılan tımar sistemi sayesinde kendine has yönetim şekli ve devlet modeli yaratmıştır. Bu modelin oluşmasında Osmanlı Devleti’nin benimsediği İslam kültürünün ile eski Türk ve Ortadoğu yönetim gelenekleri etkilidir (Ergenç, 2013: 183).

Osmanlı’da hukuk, örf’i hukuk (kanun) ve şer’i hukuk (şeriat) şeklinde iki yapıya sahiptir. Şer’i hukuk, Osmanlı Devleti’nin dinin İslam olmasından dolayı uygulanan İslam dinin hukukudur. Asıl ve belirleyici olan şer’i hukuktur. Fakat Osmanlı, eski Türk adet, gelenek ve örflerine dayalı olan ve fethettiği topraklardaki uygulamaları da kapsayan örfi hukuku toplumsal gereksinimlerden dolayı pek çok alanda şer’i hukukun yanında kullanmıştır. Örfi hukukun oluşmasını sağlayan yasa ve kurallar şer’i hukuk ile çakışamazdı. Çoğunlukla hükümdarın fermanı şeklinde oluşan “kanûn-ı kadim” şeklinde adlandırılan örfi hukuka ait yasa ve kurallar devlet yönetiminden toplumlar gereksinimlere dek pek çok alanda kullanılmıştır. Bu bağlamda Osmanlı padişahları tamamen kendi yetkileri ile ihtiyaç

olduğunda kural koyup yasa çıkarmışlardır. Şer'i hukuktan bağımsız olan ve kanun olarak bilinen örfi hukuk, dini ilkelere değil akıcı ilkelere dayanmaktaydı. Örfi hukuk öncelikli olarak kamu hukuku ve yönetim alanlarında çıkarılmıştır (İnalçık, 2010: 76; Barkan, 1987: 185 - 196).

Hem şer'i hem de örfi hukukun bir arada uygulandığı Osmanlı, monark ve merkezi bir yapıda idi. Tüm güç padişapta idi. Yasama, yürütme ve yargı yetkileri birlikte padişapta toplanmıştı. Devlet idaresinde otorite tektir ve asla ortak olunamaz. Klasik Dönem'de hükümdarın yönetim şekli ve otoritesi tımar ve kul sistemleri sayesinde merkezden taşraya kadar devletin her yerinde etkilidir. Eski Türkler de merkezi yönetim Osmanlı'ya göre daha zayıftı. Merkezi yönetim şeklini geliştiren Osmanlı eski Türk geleneği olan ve devletin ilk dönemlerinde uyguladığı ülkenin hanedan ailesine aitliği fikrini zaman içerisinde değiştirerek ülkenin tek sahibi olarak padişah ve onun erkek çocukları kabul edilmiştir (Güler, 1994: 9).

Devletin tek hâkimi ve toplumu adaletli olarak yönetmekten sorumlu olan padişah; idari, askeri, iktisadi ve hukuki tüm alanlarda söz sahibi olmuştur. Fakat bu yetkiler padişahın istediği her şeyi yapacağı anlamına gelmemiştir. Osmanlı Devleti'nin padişahları sınırsız bir yasama yetkisine sahip olmamıştır. Hiçbir padişah kanun ve yasaların dediklerinin dışına çıkmamış, örf'i hukuk ve şer'i hukukun sınırları padişahların da yasama yetkisini sınırlandıran unsurları oluşturmuştur (Ünal, 1998: 95).

Yürütme erkinin başı padişaktır ancak bu yetkiyi dini işlerde kazaskerler daha sonra ise şeyhülislama, dünyevi işlerde ise sadrazamlara devretmiştir. Söz konusu bu iki makam için gerçekleşecek olan tayin ve aziller konusunda padişah mutlak yetkilidir. Bunun yanında "Divan-ı Hümayun" görüşmelerinde çıkan tüm kararların padişahın onayına sunulması, padişahın son karar mercii olduğunun göstergesidir (Güler vd., 1994: 9).

Osmanlı'nın hem merkezi yönetim hem de karar mercii ve aynı zamanda da en yüksek mahkemesi olan "Divan'ı Hümayun"a Fatih Sultan Mehmet dönemine gelene dek padişahlar bizzat başkanlık etmiştir. Toplumda oluşan sorunları çözümlendirmek ve hukuki davalara bakma yetkisi kadırlara verilmiştir (Armağan, 2011: 139-156).

Devlet örgütlenmesi açısından Osmanlı kentlerine bakıldığında, farklı sınıflandırmalar bulunmaktadır. Kentin en üstteki sosyal sınıf âyan ve eşraftır. Bu

kişiler geçmişte vezir, subaşı, sancakbeyi, kadı, müderris gibi görevlerde bulunmuş kişiler arasından seçilmektedir. İkinci sırada; hükümet mensupları bulunmaktadır. Vakıf nazırları, asker şefleri, maliye memurları, polis amirleri (asesbaşları ve subaşılar) ve müderrisler hükümet mensupları sınıfında tanımlanmaktadır. Kadı bütün kademelerin üstünde yer almaktadır. Üçüncü sırada, esnaf ve tüccar sınıf vardır. Esnaf şeyhleri ve yiğitbaşılar, üstatlar ve tüccarlar bu sınıfa dâhildirler. Dördüncü sırayı ise işçiler ve çıraklar ile işletme veya toprak sahibi halk tabakaları ve vakıflardan yararlanan “mürtezika” zümresi almaktadır (Akdağ, 1995: 78).

Osmanlı yerleşimlerinin yönetim hiyerarşisi üç bölüme ayrılmıştır. Bunlar, bir bölge ya da geniş bir taşra yöresi olan, bir paşanın yönetimindeki eyalet ya da sancağın merkezi; sancağın olduğu yer, yani çevresini ya da çok sayıdaki kenti ve kasabayı içine alan küçük bölgeye karşılık gelen bölge merkezi; subaşının olduğu, genel olarak küçük ya da orta boylu kasabalardan meydana gelen yönetim yerinin merkezidir (Cerasi, 1999: 57).

Bu yönetim hiyerarşisi içerisindeki eyalet merkezlerinin 40 - 50.000, sancakların 20 - 30.000, subaşının bulunduğu yerlerin ise 5 - 10.000 nüfusunun bulunduğu tahmin edilmektedir (Aktüre, 1978: 53).

16. yüzyıldan itibaren artan nüfus yoğunluğu ve olgunlaşan devlet kurumları ile Osmanlı kentleri için farklı tanımlamalar gelmiştir. Tahrir defteri (dönemin mali sebeplerinden dolayı tutulan ve vergiler ile ilgili bilgiler veren defterdir) verileri ile vergi mükelleflerinin miktar olarak yoğunluğuna göre yerleşim yerleri adlandırılmaktadır: 400-1000 vergi mükellefinin olduğu yerler kasaba, 1000 üzeri vergi mükellefinin bulunduğu yerler ise kent olarak adlandırılmaktadır. 3000’den fazla vergi mükellefi bulunan kentler ise büyük kent konumundadır. 14. yüzyılın başlarında Ankara, Amasya ve Bursa gibi kentler büyük kent konumunda idi. Bu kentlerde tarımsal faaliyet dışındaki üretim yoğunluğu fazla idi. Ayrıca, bu kentlerde idari düzey açısından kadı veya sancakbeyi bulunmalıydı (Faroqhi, 1993: 14 - 18).

Kentin yönetiminde ilmiye sınıfı büyük önem taşımaktadır. İlmiye sınıfının bir kısmı kadı, müftü veya müderris olarak devlet hizmetinde çalışmaktadır. Diğer bir grup ise vakıf emini, vaiz veya imam şeklinde görevlidir (Faroqhi, 2002: 56).

Osmanlı Devleti’nde, hünkâr altında yönetilen (monark) ve din erkine dayanan (teokratik) bir devlet yapısı mevcuttu. Fakat Osmanlı’nın teokratik özelliği, Arap

devletlerinde bulunan yönetim şekllinden çok farklı olarak kendisine has özellikler bulundurmaktaydı. Bu durumun en belirgin sebebi ise tipik bir İslam devleti olmanın yanında Orta Asya ve İran medeniyetlerinden de etkilenererek gelişmiş Anadolu Selçuklu Devleti ve İlhanlılar gibi genellikle Arap kültürünün dışında bulunan devletlerin miracı şeklinde devlet örgütlenmesini kurmuş olmasıdır. Devletin topraklarının büyük bir kısmının Hristiyan bölgelerde gelişmiş olması ve aldığı Hristiyan topraklardaki bir takım faaliyetleri kaldırmayarak fethettikten sonrada bunların devam etmesi, Osmanlı'nın başka İslam devletlerinden çok farklı nitelikte yönetim özellikleri göstermesinde etkili olmuştur. Özellikle Osmanlı'nın kuruluş döneminde ki padişahlar, İslam dininin gaza ve cihat düşüncesini benimseyerek dünya işlerinde de dini faktörlerin büyük oranda etkisinde kalmışlardır. Osmanlı Devleti'nin yönetim yapısının teokratik olması nedeniyle, kullanımda olan şeriatın yanında toplumun gereksinimleri ve yaşam şekillerinden dolayı örfi hukukun da devlet yönetiminde etkisi büyüktür (Armağan, 2011:139 - 156).

Osmanlı'nın kuruluş döneminden beri uygulanmakta olan yönetim yapısındaki adalet ile devlet kuramı, reayanın iktidar temsilcilerinin kötü muamelelerine ve özellikle de yasal olmayan şekilde alınan vergilere karşı korumak amaçlıdır. Bu korumayı gerçekleştirmek padişahın en önemli vazifelerindendir. Padişahın iktidarı tüm toplumun yapısının dayanağı olduğu için, uygulanan bu politikanın asıl nedeni ise padişahın gücü ve iktidarını güçlendirip korumaktır. Netice de devletin gelir ve gücünün artması için padişahın adaletli bir yönetim sürdürmesi gereklidir (İnalcık, 2010: 144).

Osmanlı padişahlığı tam ve gerçek manasıyla Fatih Sultan Mehmet (1451 - 1481) ile oluşmuştur. Fatih Sultan Mehmet dönemi Osmanlı Devleti'nin padişahlık ve saltanat anlayışında tam anlamıyla bir dönüm noktasıdır. Fatih Sultan Mehmet, kendi ismi ile anılan kanunnamesine koyduğu hükümlerin yanında yine kendi dönemindeki uygulamalar ile devlet içindeki bütün grupların üstünde merkezi bir otorite kurmuş ve mutlak bir padişah tipi ortaya çıkarmıştır. Başta örfi niteliğe sahip olan ve gelenek ağırlıklı padişahlık anlayışı Fatih ile birlikte git gide daha dini bir ağırlık kazanmıştır. Fatih ile birlikte hükümdarın iktidar ve otoritesi imparatorluğun tüm kademelerindeki askeri, idari ve siyasi gruplar üzerinde hâkim olmuştur. Bu dönem ile Osmanlı'nın tüm teşkilat, hükümdarın ortak olunmaz ve mutlak iktidarını gerçekleştirmek üstüne kurulmuştur. Tüm güç hükümdarda toplanmıştır ve devlet

idaresinde tek otorite padişahdır. Böylece padişah güçlü bir iktidara sahip olmuştur. Ordu ile devletin taşra ve merkez yönetimleri direkt olarak iktidara bağlı bir teşkilatlanma hâlini almıştır. Ve tüm bu yapının merkezinde padişah ile saray teşkilatı bulunmaktadır. Devletin her yerindeki birimler artık sadece merkezden yönetilmektedir (İhsanoğlu, 1994: 140).

Osmanlı’da saltanata geçiş kuruluşun 1617’ye kadar yani ilk 14 padişah boyunca babadan oğla geçerek olmuştur. Eski Türklerde devletin, hanedanın ortak malı olması Osmanlı Devleti’nde Fatih ile birlikte farklı bir anlayışa evrilmiştir. Fatih çıkardığı kanunnamede saltanatın babadan oğla geçmesini kolaylaştırmış ve 1617 yılında I. Ahmet’in vefatı ile birlikte “ekberiyetusûlü” benimsenmiştir. İlerleyen yıllarda birkaç istisna haricinde saltanat erşediyet ve ekberiyet usulüne göre Osmanlı hanedanındaki en yaşlı üyeye bırakılmıştır. Eski Türklerdeki törelerde hanedanın reisi olan ve “Ulu Bey” ismini almış kimse devletin reisi idi. Osmanlı Devleti’nin beylik zamanlarında rastlanılan bu gelenek I. Murat döneminde yalnızca padişahın çocukları için geçerli olmuştur. I. Murat döneminden itibaren saltanat sadece padişahın çocuklarının hakkı olmaya başlamıştır. Devlet adamları ve askerler tarafından sevilen ve takdir gören şehzade padişah ölünce iktidara geçerdi. Osmanlı padişahları, özellikle diplomatik özellikle diplomatik doküman ile yazışmalarda kendileri hakkında oldukça zengin bir terminoloji kullanmıştır. “Halife” unvanı yerine genellikle “sultan” unvanını kullanmayı tercih eden Osmanlı padişahlarının bu iki unvan dışında kullandığı diğer unvanlar şöyledir: hakan, han, bey, şehinşah, gazi, padişah, kayzer, emir, hüdâvendigâr. Kullanılan bu unvanlar “haşmet” anlamı içeren ve genel olarak İran etkisiyle benimsenmiş unvanlardır (Tamer, 1998: 84).

Yavuz Sultan Selim, Mercidabık zaferi (1516) sonrasında Halep’de “Hâdimü’l – Harameyni’ş – Şerifeyn” unvanını kullanmaya başlamıştır. Bu unvan daha sonra gelen padişahlar tarafından da kullanılmaya devam etmiştir. Padişahların kullandığı bu unvanlar örfî unvanlar ve şer’î unvanlar olmak üzere 2 ayrı bölümde değerlendirilir. Unvanların resmi belgelerde kullanımına özen ve dikkat gösterilir (Ünal, 1998: 97).

Osmanlı Devleti’nin padişahları tarafından en çok kullanılan ve İslami özelliğe sahip olan unvan “sultan” unvanı olmuştur. En çok üzerinde durulan ve tartışılan ise ise “halife” unvanı olmuştur. Klasik hilafet düşüncesi, 1958 yılında Bağdat’ın Moğollar tarafından ele geçirilmesi ve Abbasi Devleti’nin yıkılmasından sonra fiili

olarak hâkimiyet gücüne sahip olan şeriatı uygulama görevini üstüne alan her Müslüman hükümdarın kullandığı genel bir unvandır. Halife unvanı eski anlam ve önemini kaybetmiştir. Medine ile Mekke'nin ve hac yollarının “hâmisi” konumunda yer almak tüm İslam âleminde üstünlük belirten bir sıfat olarak kullanılmıştır (İnalçık, 2010: 144).

Halife unvanının Osmanlı padişahları içerisinde II. Bayezid ve Fatih Sultan Mehmet tarafından da kullanıldığı belirtilmektedir. Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethinin ardından İstanbul'da bulunan Ayasofya Cami'nde halifelik haklarını resmi bir tören ile Abbasi soyuna mensup olan Halife Mütevekkil'den devraldığı rivayeti ise 18. yüzyıl vakanüvisi Enderunlu Ata tarafından söylenmiştir (Ortaylı, 2008: 169 - 170).

3.4.1. Kadılık Sistemi

Osmanlı kentlerinin yönetiminde söz sahibi kadıdır. Kadılar çok farklı görevler üstlenir. Dolayısıyla kadının evinin, mahkeme, belediye ve hükümet konağı gibi farklı görevleri vardır. “19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren oluşmaya başlayan devlet yönetimindeki değişim sürecinde kentlerde ‘yönetici merkez’ unsuru oluşmuştur” (Aktüre, 1978: 83).

Kadılar, gayrimenkul uzlaşmalarına, belediye ve yargıyla ilgili sorunlara yönelik yetkilere sahip İslam yargıcı olarak tanımlanabilir, hükümetin atadığı bir yönetici işlevi görmektedir. Güçleri, Osmanlı öncesi kentlerdeki kadılara oranla oldukça geniştir. Her bölge ayrı bir kadının yönetimi altındadır. Bazı kadılar, büyük bir kadılık bölgesinde veya mahkemeden uzakta bulunan bir kasabada, kendisine vekâlet etmesi için yöreyi tanıyan naipler atayabilmektedir. Bu sayede ücra köyler dahi faaliyet bölgesi içerisine katılmaya çalışmaktadırlar (Faroqhi, 2002).

Kadılar ayrıca, elli altı kolluk gücünden oluşan bir teşkilâtın başında yer alan muhtesipten yardım alırlar. Muhtesipler, kethüda ve mütevellilerin yaptıklarını denetlerler (Cerasi, 1999).

Bu görevlilerin yanı sıra, kent işlerinden sorumlu olan ancak çoğunlukla çarşı-pazarı denetlemekle yükümlü bulunan ihtisab ağaları, yapıları denetleyen mimarbaşı, suyollarını denetleyen subaşı gibi başka görevliler de bölge yönetiminde yer almaktadır (Kuban, 1996).

Tüm bu yönetsel kademelenmeler dikkate alındığında, hiyerarşinin, sosyal sınıfların yaşam alanlarının şekillenmesine, yani kentlerin fiziksel yapısına tamamiyla yansıdığını söylemek mümkün olmamaktadır. Sosyal tabakalaşmada her kademedeki homojen yapıya karşın, mahallelerin heterojen nitelik taşıdığı, zengin ile fakirin yan yana yaşadığı bilinmektedir (Aktüre, 1978: 56).

İstanbul'un yönetimi ise diğer bölgelere kıyasla özel bir duruma sahiptir. Çünkü devlet düzeyi ve belediye düzeyi burada özdeşleşmektedir. Bu bağlamda yönetim kademelenmesi ve üst düzey sınıfların yaşam alanlarının fiziksel dokuya yansımalarının daha baskın olduğu söylenebilir. Vezir, subaşı ve sancak valisi gibi imparatorluk veya eyalet yönetimlerinin üst kademelerinde bulunan kişilerin gücünü temsil eden saraylar, konaklar, selâtin camileri ve külliye her zaman kentlerin odak veya referans noktaları olmuştur. Ancak söz konusu olan padişah ve devlet yönetimi olduğunda bu baskınlık daha da artmakta ve kentin morfolojik yapısını tamamen etkilemektedir (Aliağaoğlu ve Uğur, 2016).

3.4.2. Kent Hizmetlerinin Yürütülmesi (Beledi Hizmetlerin Yürütülmesi)

Osmanlı Devleti'nde kent merkezinin oluşması, yönetilmesi, sosyal imkânları ve alt yapısı, halkın kenti inşa etme davranışı vakıflar yoluyla olmaktadır. Vakıfların bir bölümü Osmanlı'nın zenginleri ile yöneticileri tarafından kurulmuştur. Ayrıca savaşlarda gösterdikleri hizmetlere nedeniyle padişahın kendisine verdiği servet, çiftlik ve hanlar söz konusu kimseler hayatlarını kaybettiklerinde vakıflara bağışlanarak topluma miras olarak kalmaktadır. Servet, asla belirli bir insan grubunda toplanmamıştır. Vakıflar ise bu artı değeri kültürel ve toplumsal gelişimi sağlamak için kentlerin işleyişi ve altyapı ile ilgili problemleri çözmek amacıyla kullanmaktadırlar (Cansever,1999: 517 - 518).

Toplumlar tarih boyunca dayanışma, sosyal yardım ve güvenlik gibi gereksinimlerini farklı kurumlar aracılığıyla karşılamıştır. Osmanlı ise kamu hizmetlerinin sunumunda sınırlı bir hizmet anlayışına sahip idi. Buna bağlı olarak modern devlet anlayışında devletin görevleri içerisinde bulunan bireylere ait zorunlu gereksinimlerin karşılanması İslami ilkeler doğrultusunda vakıflar tarafından giderilmekteydi. "Vakıflar yardımlaşma esasına göre toplumun sosyal, hukuki ve dini yapısına göre oluturulmuş sosyal kurumlardır". Tüm vakıf tanımlamalarında ortak olan bir malın devamlı olarak kamu hizmetine verilmesi idi. Farklı bir

tanımlamada ise vakıf, “Türk İslam kültür sistemi unsurlarından biri bu topluma mensup bir kişiyi harekete geçirerek onun şahsi mallarından bir kısmını kamu hizmeti görececek kuruluşlara dönüştürme eylemidir” (Tankut, 1973: 773 - 779).

Osmanlı'nın idari yapısı ve buna bağlı olarak merkez teşkilatı İslamiyet öncesi Türk devletleriyle İslamiyet'e geçiş sonrasında kurulmuş olan Müslüman – Türk devletlerinden gelen birikim ve tecrübenin başarılı bir sentezidir. Osmanlı kendinden önce gelmiş olan Türk - İslam devletlerinin 14. yüzyıla kadar olan devlet yönetimindeki tecrübesinden faydalanan Osmanlı, Ortadoğu ve İran devlet geleneğinin de mirasçısıdır (Cin ve Akyılmaz, 2000: 169).

Osmanlı'da devlet kavramı, temel olarak Ortadoğu'dan gelmekle birlikte, Osmanlı eski Türk geleneklerini de sürdürmüştür. Bu bağlamda Osmanlı, kendinden önce gelen Türk devletlerine ait idari, sosyal, askeri ve siyasi alanlardaki kültür birikiminin de mirasçısı olmuştur. Osmanlı, özellikle kendisini mirasçısı olarak gördüğü İlanlılar'a ve Anadolu Selçukluları'na ait olan kanun ve teşkilatları örnek alıp geliştirmiştir. Bu konuda büyük etkiye sahip olanlar ise Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılması ile birlikte Osmanlı Devleti'nin hizmetine giren Anadolu Selçuklu Devleti'nin devlet adamlarınıdır. Bu devlet adamları, devlet yönetimi hakkındaki bilgi ve birikimlerini akılcı bir biçimde kullanıp Osmanlı Devleti'nin teşkilatlanmasında büyük rol oynamışlardır (Armağan, 2011: 139 - 156).

Mahalle hem toplumsal, hem de fiziki yapısı ile bir bütün teşkil eden kentsel bir kurumdur. Kentin toplumsal içeriği, cami ile külliye, çarşı ve saray arasında bölünmektedir. Mahalle ise konut dokusu ile kentsel bir kurum olarak aile varlığına ve ilişkilerine denk düşen sosyal bir yapılanmayı yansıtmaktadır. Osmanlı kentlerinde kentin fiziksel gelişiminin, yeni mahalleler kurulması yoluyla olduğu anlaşılmaktadır (Kuban, 1996: 102).

İlk mahalleler, cemaat şeklinde olan örgütlenmelerin oluşturduğu küçük ölçekli yerleşme alanları şeklinde dikkat çekmektedir (Işın, 1991). Köylüler, göçebeler ve farklı bölgelerden gelmiş olan göçmenlerin oluşturduğu homojen gruplar, topluluklar halinde, etnik yapılarına ya da aynı dini, mesleki veya toplumsal gruplara ait olmalarına göre yerleşerek, yeni birer mahalle kurmuşlardır. Topluluğun başında çoğunlukla dini bir lider ya da serveti veya otoritesinden dolayı saygı duyulan bir kişi figürü olan kurucu bulunmaktadır. Mahallelerde idari açıdan merkeziyetçi bir

yapılanma modeli görülmektedir. Müslüman mahalleleri bu bağlamda idari açıdan imama bağılıdır (Işın, 1991).

Mahalleler ile ilgili yönetmelikler dini bir temele dayanmaktadır. Mülki, beledi ve adli yetkilerle donatılmış cami imamı, 1829'a kadar mahallenin en üst otoritesi olarak görev yapmıştır (Cerasi, 1999: 44). İmamın yetki alanları idari konularla sınırlı olmayıp, gündelik hayatın temel konularında da tek sorumlu kişidir. Ayrıca mahallenin huzurunu bozanlara karşı yaptırım yetkisi bulunmaktadır. İmamın Müslüman mahallelerindeki rolünü, Hristiyan mahallelerinde papazlar, Yahudi mahallelerinde de hahamlar üstlenmişlerdir (Işın, 1991).

1829'da, imamın yetkileri sınırı aşmaya ve baskı yaratmaya başlayınca, bir yasa ile yanına iki muhtar verilmiş ve ihtiyar meclisi kurulmuştur. Bu kişilerin mahallenin aile reisleri tarafından seçilmekte olduğu bilinmektedir (Cerasi, 1999: 48).

3.5. Klasik Dönem Osmanlı Kentlerinin Mekânsal Özellikleri

Selçuklu kentlerinin ovalarda kurulmasına rağmen, Osmanlı kentleri hem dağılım hem de mimari olarak dağlık alanlardan ovaya geçişten olabildiğince faydalanmış bir dağ eşiği kenti özelliği göstermektedir (Cerasi, 1999: 81).

Bu bağlamda Bursa, Amasya ve İzmir kent örneklerinde sit alanı özelliği bulunmaktadır. Böylece ova ve dağ olmak üzere iki farklı coğrafi birime de yakın kentler inşa edilmiştir. Söz konusu coğrafi durum, Türk-Osmanlı kentlerinin öncelikle görüntü ve fonksiyon yönüyle Türk - Osmanlı kentlerine, kurulduğu alanı çeviren ovalar ve dağlarda bulunan çeşitli doğal kaynağın oluşturduğu faydaları kolayca kullanabilme üstünlüğü kazandırmıştır. Dağların içerdiği zengin su kaynaklarından kentlerde çok iyi faydalanılmış, uzak yerlerden taşınan sularla, kentlerin çevrelerinde bulunan bağ ve bahçelerde sulama yapılarak çeşitli tarım ürünleri elde edilmiştir. Bu haliyle su kültürü Türk-Osmanlı kentlerinde önemli bir unsur olmuştur (Göney, 2011: 283).

Osmanlı kentleşmesinin farklı özellikleri vardır. Osmanlı egemenliğinde bulunan 59 kent ve 100 kalenin yer aldığı ifade edilmektedir. 16. yüzyılda kentleşme giderek hızlanmıştır. 1530'da 3000'den fazla vergi mükellefi olan kent sayısı sadece ikiyken (Ankara ve Bursa), aynı yüzyılın sonlarında bu sayının sekize çıktığı

bilinmektedir. Orta büyüklükte olan (1000 - 2999 vergi mükellefi olan) kentler ise 20'den 60'a çıkmıştır. 16. yüzyılın ilk yıllarında köy statüsünde bulunan pek çok yerleşme yerindeki mükellef sayısı 400'ü aşarak bu yerler köyden kent statüsüne geçmiştir (Faroqhi, 1993: 16).

Osmanlı kentlerinde kentlilere rahatsızlık verecek endüstriyel etkinlikler ve kırsal alanla bağı bulunan zanaatkârlar konut alanlarının dışında bulunurdu. Bunlar; derici, boyacı, kesimhane, kasap, demirci, çilingir, bakırcı, çömlekçi, saraç, gıda maddesi satanlar olarak sıralayabiliriz. Kente yeni gelenler, kentin alt sınıfı ve sanayide çalışanlar bu alanlarda yaşarlardı. Bu bölgeden sonra ise kent ile kıyı birbirinden ayıran sınır bulunmaktaydı (Acun, 2002: 268).

Osmanlı kentlerinde planlanmış meydanlık alanlar bulunmamaktadır. Açıklık alanlar, mescit ve çeşmelerin çevresinde veya pazar yerlerinde kendiliğinden meydana gelmiştir. Bu durum Osmanlı halkının topluma hâkim ve içe dönük olan siyasi sisteminin bir sonucu olarak değerlendirilmektedir (Tapan, 1998: 199 - 207).

Cami avluları ve çeşmeli meydanlar dışında, kent sokaklarında ağaç bulunmazdı. Kentleri yeşil alanları ise evlerin bahçelerinde toplanmıştı. Yeşil alanlar bununla sınırlı değil. Türk toplumunun bir gereği konumundaki, yaylak-kışlak yaşantısının kentlerdeki uzantısı, bağ bahçeye göç etmek şeklinde sürüyordu. Ayrıca Osmanlı kent ve kasabalarında Hıdrellez vb. kutlamalarının gerçekleştiği yeşilin ve suyun bol bulunduğu mesire alanları bulunmaktaydı. Büyük bir bölümü beylikler ve Anadolu Selçuklu döneminde kurulmuş olan bu yerler Osmanlı döneminde de giderek artmıştır (Gökçe, 2012: 43 - 62).

Kentler toplumun kültürel, iktisadi, siyasi özelliklerinden etkilenmektedir. Bu nedenle her kentin kendisine özgü yapısal bir düzeni bulunmaktadır. Klasik Osmanlı kentlerinin yapısal unsurları içinde lonca binası, merkezi devlet ofisi (eyaletlerde sancakbeyi konağı, başkentte saray vb.), merkezde bir mabet (cami) ve depo gibi bir de bedesten olmakta idi. Ayrıca bu çekirdek alanın hemen çevresinde esnafın ve zanaatkârların bulunduğu bir de çarşı bulunmaktadır (Ortaylı, 2008: 280 - 281).

Mahalle merkezlerinde sosyal bir birim konumunda olan mescidin yanında hamamlar yer almaktadır. Görüldüğü üzere Osmanlı kentleri toplumun ortak gereksinimlerine karşılık verebilecek özellikte planlanmıştır (Cansever, 1999: 516).

Osmanlı kentlerinde cami, mescit gibi mekânlar dışında insanları bir araya toplayacak bir mekân görülmemektedir. Meydan kavramı mahalle içindeki küçük meydancıklar haricinde pek yoktur (Tosun, 1983: 73). Toplumsal merkez kavramı bulunmamaktadır. Çok sayıdaki simge mekân ve yer, kent içinde homojen dağılmıştır. Bu homojen dağılımın içerisinde öne çıkan sadece ticaret merkezi ve anıtsal kompleksler ile temsil edilen dini merkez olmuştur. Bu bağlamda Osmanlı kentleri konut, ekonomik etkinlikler ve dini kültürel etkinlikler olarak tanımlanabilecek üç ana işlev grubu ve bu grupların yansıması olan bina komplekslerinden oluşmuştur denilebilir. Bu ayrım Osmanlı kent morfolojisinin ana prensibidir. Farklı etnik gruplar Osmanlı kentlerinin değişik bölgelerinde ikamet etmektedirler. Yaşadıkları bu farklı kent bölümleri (mahalleler), sakinlerinin etnik kökenleri göz önüne alınarak isimlendirilirler. Büyük bir sahayı kaplayan İslam-Türklerinin mahalleleri ile Hristiyan-Rumların, Ermenilerin ve Yahudilerin mahalleleri, sosyal bölünüşün bir sonucu olarak birbirinden ayrılmıştır (Tosun, 1983: 75). Kentte farklılık gösteren ve belirtilen ana işlev gruplarının dışında kalan diğer bölgeler, büyük endüstrilerin, çevreyi kirleten ve oldukça fazla yer tutan zanaatların ve büyük açık alanlara gereksinim duyan pazarların olduğu bölgeler olarak tanımlanabilir (Cerasi, 1999: 46).

Endüstri çağı öncesi Osmanlı kentlerinin en belirgin özelliği, Türk konut anlayışındaki bahçeli ve avlulu ev düzeni ve bunun sonucunda oluşan yerleşim dokusudur. İlk göç döneminin ardından, depremler, yangınlar ya da büyük külliyele sarayların inşası gibi çeşitli yapısal değişim mekanizmaları, bahçe ve ev ilişkilerinde çeşitli varyasyonların ortaya çıkmasına neden olmuş olmalıdır. Ancak güvenilir ilk haritaların 20. yüzyıla ait olması ve erken dönemlerde, ev ve bahçenin fiziksel ilişkisinin niteliğini gösteren birkaç minyatür dışında hiçbir belgenin bulunmaması nedeniyle, bu değişim ve düzenlere ilişkin bilgilerimiz yok denecek kadar azdır (Kuban, 1996: 103).

Osmanlı, 15. yüzyıl ile 19. yüzyıl arasında olan süreçte, Osmanlı halkının değişen özelliklerine rağmen kentlerin mekânsal yapıları durağan olan özelliğini muhafaza etmiştir. Fakat 19. yüzyıldan itibaren mekânsal yapı olarak da değişim dönemi başlamıştır (Aktüre, 1985b:891).

3.6. Klasik Dönem Osmanlı Kentlerinin Sembolik Özellikleri

Bir kentin yapısını kavramak için yalnızca o kentin fiziksel özelliklerine odaklanmak yanıltıcı olabilir. Kentler toplumların geliştirdikleri kültür ve bu kültür bağlamında oluşan mekânsal organizasyon biçimlerinden kaynaklı morfolojik yapı ile tanımlanmalıdırlar. Kentlerin sosyo - kültürel yapısı ve ekonomik anlamda gelişimi fiziksel yapının oluşumunda birincil etkenlerden biridir.

İmparatorluk ve devlet örgütü hiyerarşisi açısından bakıldığında fiziksel çevre üretiminde ortaya çıkan en önemli özellik, kamusal ve özel inşaatlar ayrımının bulunuyor olmasıdır. Kamusal mimarlık ürünleri, genellikle anıtsal nitelikte olup, kent dokusunda öne çıkan yapılardır ve imparatorluk ve eyalet yönetimlerinin üst kademelerinde bulunan kişiler tarafından yaptırılmışlardır. Anıtsal yapılar genellikle taş konstrüksiyondur ve kullanılan kesme taşların düzgün işlenmiş olmasına çok önem verilmektedir. Bazı durumlarda, eski yapılardan alınan malzemeler anıtsal yapılarda kullanılmıştır. Bunun nedeni, bu malzemelerin ucuz ve kolay bulunmasından ziyade, simgesel özellikleri yüksek, değerli ve antika olarak tabir edilebilecek parçalar olmalarıdır. Tuğla ise bu yapılarda çoğu kez süsleme amaçlı kullanılmış bir malzeme olarak karşımıza çıkmaktadır. Kamusal ve anıtsal yapıların birçoğunun üzeri kurşun kaplama kubbelerle örtülmektedir. 15. yüzyıldan önceki örneklerde kubbelerin kiremitle kaplandığı da görülmektedir (Farooqi, 2002: 61).

Sivil mimari olarak adlandırılan özel inşaatlarda ise, yöresel malzemelerin hâkimiyeti söz konusudur. Bu yapılar devletin yönetim kademesinde daha alt gruplarda yer alan sınıfların yaşam alanlarını oluşturur. Taş, sadece ağaç yönünden fakir olan ve taştan daha ucuz malzemenin olmadığı yerlerde veya Ürgüp gibi, çıkarılan taşın kolayca işlenebildiği yörelerde kullanılmaktadır. Batı Anadolu, Karadeniz ve İstanbul'da konut yapımında ahşap malzeme kullanıldığı görülmektedir. Ahşabın çok pahalı olduğu iç bölgelerde ise, hımsı yapı tekniği geliştirilmiştir. Yine iç bölgelerde kerpiç kullanımı da yaygındır, sadece taşıyıcı unsurlar ve çatı ahşap malzemedan inşa edilmektedir. Kurak iklim bölgelerinde, evlerin çatıları genellikle düz yapılmakta ve yaz mevsimlerinde teras şeklinde kullanılmaktadır. Kıyı kesiminde ve ormanlık yerlerde çatılar daha eğimli yapılarak, üzerleri “padavra” adı verilen ince tahta levha veya kiremitle kaplanmaktadır (Farooqi, 2002: 62).

Bir kentte yapılacak özel inşaatların neredeyse tamamı o kentin kadısının iznine tabidir. Kadı, görevlendirdiği bir mimarı veya yapı ustasını yapının teknik kontrolünde yetkili kılmakta, bu şekilde inşaatların denetimini sağlamaktadır. İnşaat vergisi bina emini tarafından toplanmaktadır. Kamu yararına yapılan yapılar ise Sultan veya özel kişiler ve vakıfların desteğiyle gerçekleştirilmektedir. Kentte tüm inşaatlar için denetim mekanizması işlemektedir denilebilir. Bu bağlamda; “D’Ohsson (1787) yasa dışı inşaatları önlemek için acımasız kontrollerden ve sık sık yapılan yerinde incelemelerden” bahsetmektedir. Osmanlı döneminde çok sayıdaki ferman, binaların korunma amaçlı yapılardan ve camilerden olan uzaklıklarını ve onların maksimum yüksekliklerini belirlemektedir (Cerasi, 1999: 47).

Dinsel toplulukların kentin fiziksel dokusuna yansımaya bakıldığında, Osmanlı kentlerinde gündelik hayatın kent ölçeğindeki en önemli sembollerinin camiler ve tekkeler olduğu söylenebilir. Mahalle birimlerinde yerel mescitler, kentin bütünsel dokusunda ise külliye camileri önemli mimari yapılar olarak öne çıkmaktadır. Bu yapılar, büyüklükleri ve konumları ile kent dokusundaki odak noktalarını oluşturmaktadır. Bu mekânlar ayrıca sosyal açıdan dini cemaat oluşturma rolünü de üstlenmektedir ve bu bağlamda bir mekân olmaktan daha ötedirler. Özellikle külliye Osmanlı kentlerine damgasını vuran ibadet kültürünün egemen sembolü olarak nitelenebilir. Bu sembol ana hatlarıyla kamu hizmetlerini bünyesinde toparlayan bir toplumsal örgütlenme modeline göre şekillenmiştir. Cemaatin belirli zamanlarda toplandığı cami, külliyenin merkezinde yer alır. Kent hayatını ilgilendiren kararlar bu mekânlarda cemaate duyurulmaktadır. Böylece cami, bir toplumsal kurum olarak, saray adına gündelik hayatın kamu düzenini kontrol altında tutmaktadır. Söz konusu kontrol mekanizmasının işlemleri, eğitim ve sağlık hizmetlerini yürüten ve aynı zamanda bürokrasiye yönetici yetiştiren külliye sağlamışlardır. Külliyelerin bir diğer önemi de, halkın sağlık ve gıda ihtiyaçlarını karşılayan kamusal bir mekân olmasıdır (Cerasi, 1999: 44). Tekkeler de toplumun kültürel yapısında önemli bir yere sahiptirler ve gündelik hayatın yaşam biçimlerini cemaate sunarak, Müslüman nüfusu tarikatlar içinde örgütlenme rolünü üstlenmişlerdir. Tekkeler için farklı kullanımlar farklı anlamlara gelmektedir: kalenderhane, kadirîhane, mevlevîhane ve gülşenîhane söz konusu yapının belirli bir zümre ya da tarikata ait olduğunu ifade eder. Zaviye ve âsitâne ise yapıların içinde yer aldığı tarikattaki statülerini belli eder. Tekke genel bir kullanımdır: tek,

kompleks, büyük ya da küçük tüm tarikat yapılarını kapsamaktadır (Tanman, 2010: 149- 161).

Tarikatların toplumsal, kültürel ve siyasi alanlarda gösterdikleri etkinliklerin bilinmesi, Osmanlı toplumunun tinsel yapısını kavrama açısından önemlidir (Kuban, 1996). Bu bağlamda, Osmanlı'nın, halkı din görevlilerinin rehberlik ettiği hücreler şeklinde düzenlenmiş bölümlere ayırmayı amaçladığı ve gayrimüslim olanlar için de buna benzer bir düzen sağlamaya çalıştığı söylenebilir. Bu düzeni sağlamaya çalışmakla birlikte, merkez, gayrimüslimlere, hem imparatorluk ölçeğinde, hem de kent ve mahalle ölçeğinde, cemaatin bütününe yönelik düzenlemeler de getirmiştir. Cemaatler; etnik-dini olarak “millet-i hamse” denilen 5 gruba ayrılmıştır. Bunlar: Slav Ortodokslar ve Rumlar (Rum – Ortodokslar), Katolik Latinler, Yahudiler, Katolik Ermeniler ve Ermeniler. Gayrimüslim cemaatlerin her birinin sınırlı özerkliği bulunmaktadır. Dinsel farklılıklar ve toplumun farklı bölümlere ayrılmış olması kentsel alanda da kendini göstermiştir. Her grubun kendi mahallesinde yaşadığı bir sosyal strüktür içinde, Müslüman mahallesi, Ermeni mahallesi ve Yahudi mahallesi ayrımları oldukça nettir (Cerasi, 1999: 46).

Osmanlı kentlerinde, örgütlenmiş ve sürekliliği bulunan kentsel mekân olarak minberi olani hutbe okunabilen bir camisi olan ve ticaret alanı olan yerleşmeler kastedilmiştir. Camiler haricinde Selçuklulardan bilinen ticari, sivil, eğitim ve dini yapılar Osmanlı Devleti döneminde de mevcuttur. Fakat söz konusu yapıların kente konumlandırılmasında Osmanlı'nın Anadolu Selçuklu Devleti'nden daha planlı hareket ettiği ve külliye (yapı topluluğu) hâlinde yapılmışlardır. Külliye etraflarında oluşan yerleşmenin odağıydılar. Külliye içerisindeki yapılara ait onarım ve bakım masrafları ile orada görev alan kimselerin maaşları, kurulan vakıflar tarafından karşılanmaktadır (Faroqhi, 1993: 33).

Klasik Dönem Osmanlısı'nın kent planına hâkim olan unsurların başında cami, bedesten ve imaret gibi yapılar gelir. Kentsel alanın tamamının %15 - 20'si kadar bölümünü oluşturan bu alan iktisadi etkinliklerin büyük bölümü yani sanayi ve ticaret faaliyetlerinin gerçekleştiği alandır. Kente gelen yollar burada sonuçlanır. Yollar arasında düzenli bir bağ mevcuttur. Bu tür odak noktalar arasında kalan alanlar ise çarşı ve pazar gibi yapılar ile doldurulmuştur. Kentin merkezi bedestendir. Bedestenin çevresinde hanlar bulunur. Hanlar sadece konaklama ihtiyacının giderildiği yapılar değildir. Hanların ticari işlevi de bulunmaktadır. Genellikle kentin

büyük cami veya camilerinden bazısı merkezde bulunur. Merkezden farklı odak noktalarında doğru gerçekleşen bir yayılma oluşur. Bu yayılmanın eksenini ise bedestende başlamakta olan “uzun çarşı” adı verilen büyük bir caddedir. Uzun çarşı denilen yer kentte üretilen tüm ürün ve hizmet erbabının bulunduğu yerdir. Uzun çarşıya açılan sokaklarda hepsi farklı hizmet veren esnaf örgütlenmeleri bulunur. Esnaf çarşılarının kent planındaki konumu bedestenin konumuna göre açıklanması gerekmektedir (Ergeç, 1999: 32)

Göçebe hayat şeklinden kentsel düzene geçen ve zaman içerisinde bir devlet organizması oluşturan Osmanlı’nın ilk kentlerini oluşturan erken dönem Osmanlı kentleri; Bursa, Yenişehir, Edirne, İzmit, Amasya, Ankara ve Bilecik gibi kentlerdir. Bu kentlerde dönemin tipik mimarisi olan “zaviyeli camiler” bulunur. Yapılış planındaki özellikler nedeniyle “ters T planlı camiler” şeklinde de isimlendirilen bu camilerin pek çok işlevi mevcuttur. Dini işlevlerini yanında toplanma merkezi özelliğine de sahiptirler. Kentin dışında ancak kente yakın olarak konumlandırılan bu camiler “kolonizatör” dervişlerin yerleşim birimine gelen göçleri denetleyerek iskân edilmesi için bir odak görevinde idi. Kentin dışına konumlandırılmasının nedeni ise göçebelerin bu yapılar etrafına bir mahalle oluşturup yerleşmelerini sağlamaktır. Bu yüzden erken dönem Osmanlı kentleri birden fazla odağa sahip yapılardır. Örneğin; Bursa kenti surlar ile çevrili olan ve Bizans’dan devralınmış kent bölgesi merkez odak konumundayken buranın etrafındaki içerisinde zaviyeli camiler bulunan külliyelerin (I. Murat Külliyesi, II. Murat Külliyesi, Orhan Gazi Külliyesi, Yıldırım Külliyesi, Timurtaş Külliyesi) etrafında kurulan yerleşmeler ise diğer odaklar olmuştur. Erken dönemlerde bu odak noktalarının arasında ise büyük boşluklar, tarım arazileri ve mezarlıklar yer alırdı (Acun, 2002: 267). Ancak Osmanlı’nın merkezileştiği Fatih Sultan Mehmet döneminin ardından bu zaviyeli camilerin eski önemleri kalmadı. İskân politikası bu dönem itibarıyla devlet merkezi ile yapılmaya başlandı (Faroqhi, 1993: 14 - 18).

Kamusal mimarlıkla sivil mimarlık etkinlikleri arasında bazı farklar vardır. Bunlardan biri kamusal yapılarda genellikle yapıda sorumlu mimarın adının bilinirken, özel yapılarda bilinmez. Osmanlı’da mimarlar hakkında çok fazla bilgi bulunmadığı bir gerçektir. Osmanlı mimarlarının hepsini loncalarının dayatmaları ve saray bürokrasisinin emirlerine bağlı olarak anonim zanaatkarlar olarak tanımlamak yanlış olacaktır. Aksine, bazı mimarlar sözü geçen, saygın kişiler olarak

tanınmaktadır. Mimar Sinan, Atik Sinan, Davud ve Mehmet Ağa çok tanınan bazı mimarlardır. Döneme ait görkemli yapılarının pek çoğu İstanbul ve çevresinde inşa edilmiştir. Padişah veya aile üyelerinin istedikleri yapıların projelerinin hazırlanmasının ardından, öncelikle mimarbaşı tarafından onaylanmakta, daha sonra padişahın onayına sunulmaktadır. İstanbul dışında inşa edilecek yapılardaki uygulama ise şantiyeye denetim için genç bir mimarın görevlendirilmesidir. Kent mimarları öncelikle, merkezin taşra üzerinde olan bürokratik denetiminin aracı şeklinde görülmektedir. Merkezi yönetimin görevlendirdiği bu mimarlar genellikle, örgütlenmesi 16. yüzyılın başlarına kadar giden Hassa Mimarları Ocağı'nda eğitim görmüşlerdir. Kent mimarları inşaat işleri ile ilgilenen tüm zanaatkârları denetlemekle görevlidirler. Taşrada özel bir inşaata, kent mimarının onayı olmadan başlanamamaktadır. Kent mimarı bazen inşaat malzemelerine de belirli bir ölçüt getirebilmektedir (Faroqhi, 2002: 57).

Denetim amaçlı yapılan bu görevlendirmeler ile taşrada yapılmış olan bu yapıların başkentin üslubundan çok da farklı olmaması sağlanmıştır. Osmanlı döneminde, özellikle İstanbul'da yeni inşa edilecek yapılara, günümüzdeki "belediye yapı yönetmeliği" ile benzer kurallarla düzenlemeler getirilmiştir. Örneğin; çıkma yapan üst katlar sokağa taşamamaktadır. Bu kurallar inşaat sahipleri ve mimarlar tarafından bilinmek zorundadır. Kent mimarı inşaat ve yapılar ile alakalı anlaşmazlıkların çözümünde kadıya yardımcı olmaktadır. Gereken durumlarda kadı sicil defterlerine de başvurulabilir. Ayrıca, inşaat sektöründe çalışan zanaatkârların harçlarını da kent mimarı toplamaktadır. Çünkü "mimar" kavramı yalnızca bilinen ilk anlamı olan mimarları değil, aynı zamanda daha alt düzeyde bulunan yapı ustalarını da kapsamaktadır. Sivil mimari uygulamalarında, özellikle konutların birçoğunda "Hassa Mimarları Ocağı"nda yetişmiş olan mimarların değil de mal sahibiyle beraber çalışan dülgerler (marangozlar) veya duvarcı ustalarının yapım işini üstlendiği görülmektedir. (Faroqhi, 2002: 62).

Vakıf, özel bir bağışçının yaptırdığı hayır yapıtlarını yöneten kuruluştur. Vakıflar, ahlâki veya dini eylemleri ya da fakirlere odun ve kömür dağıtımı, askeri donanma için imza toplama, fakir gelinler için çeyiz alma gibi yardımları kapsayan geniş bir eylem dizisinden ve kamuya ait cami, okul, külliye vb. binaların inşaatı ve yönetiminden sorumluydular. Vakıf yapılarının tümü kurumsal açıdan bakıldığında dini vakıflardı. Çerçeveleri 7 ve 8. yüzyıllarda İslam hukukun göre tam olarak

Çizilmiş olan vakıflar, Osmanlı döneminde de aynı çerçevede hizmet vermişlerdir (Cerasi, 1999: 52).

Osmanlı kentlerinde vakıfların rolü büyüktü. Vakıf, zengin kimselerin genellikle taşınmazlarının gelirlerinin ve mülklerinin sosyal ve dini amaçlı hizmetlerde kullanılması amacıyla kurdukları kuruluşlardır. Vakıfların, işleyişini düzenlemekle görevli “vakfiye mütevelli heyeti” vardı ve buradaki işler kadı’nın imzası ile y r rl ge girmektedir. Vakfa ait malların dini gerekçeler ile kamulaştırılamaması ve bunlardan vergi alınamaması vakıfların ekonomik açıdan büyümelerinde etkili olmuştur. 18. yüzyılın son yılları ve 19. yüzyılın ilk yıllarında Osmanlı’da bulunan taşınmazların önemli bir bölümünü vakıflarda bulunuyordu. Devletin toplam taşınmazlarının dörtte üçü vakıfların elinde idi (Köprülü, 1983: 110).

Toplumlar tarih boyunca güvenlik, dayanışma ve sosyal yardım gibi gereksinimlerini farklı kurumlar aracılığıyla gidermişlerdir. Osmanlı Devleti’nde kamu hizmetinin sunulmasında sınırlı hizmet anlayışı h kimdi. Buna bağlı olarak ise modern devlet anlayışına göre devletin görevleri içerisinde bulunan bireylerin zorunlu olan gereksinimlerinin giderilmesi görevi İslami ilkeler doğrultusunda vakıflar aracılığıyla sunulmaktaydı. Vakıflar, yardımlaşma esasların göz önünde tutarak toplumun sosyal, hukuki ve dini yapılarına göre kurulmuş sosyal kuruluşlardır (Cerasi, 2001: 53). Tüm vakıf tanımlamalarında ortak olan nokta bir malın devamlı şekilde kamu hizmetine tahsis edilmesidir. Başka bir açıdan tanımlamak gerekirse vakıflar, Türk – İslam kültürünün unsurlarından biri olarak toplum içindeki bir kimseyi harekete geçirerek o kişinin şahsi mallarının bir miktarını kamu hizmeti yürüten kuruluşlara dönüştürme işlemidir (Işık, 2009: 1).

Geçmişi İslam’ın ilk dönemlerine kadar giden vakıflar pek çok işlevi olan yapılardır. Osmanlı’da vakıflar, çeşitli hizmetleri gerçekleştirmektedirler. Bu hizmetleri din, eğitim, şehircilik, sağlık, askeri ve bayındırlık sınıflandırmak mümkündür. İlerinde şehircilik ve bayındırlık hizmetleri küçük ve büyük ölçekli mekânsal örgütlenmelere sebep olurdu. Diğer bir ifadeyle kent merkezinin yapısı ve şehirlerarası ulaşım bu hizmetler sonucunda oluşmuştur. Kentler vakıf eserleri etrafında gelişmiştir. Kentin soysal merkezi olan vakıfların bünyesinde hamam, cami, mektep, medrese, kütüphane, türbe, imarethane, han ve hastane gibi yapılar bulunurdu. Vakıflara bağlı yürütülen hizmetler külliye ya da imaret sitesi olarak

bulunurdu. İmaret siteleri, yeni kurulacak olan semtlerin çekirdeğini oluşturur ya da yeni kurulacak olan kentlerin gelişiminde katkı sağlamışlardır (Yenen, 1999: 439).

Vakıfların küçük yerleşim yerlerinin şehre dönüşmesindeki rolüne, “Muşkara” adı verilen köyün 18. yüzyılın ilk çeyreğinde Nevşehir’e dönüşüm süreci örnek olarak gösterilebilir. Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa’nın dünyaya gelidiği köy olan Muşkara, Ürgüp Kazası’nın uçhisar Nahiyesi’ne bağlı olan yaklaşık 900 kişilik bir nüfusa sahip olan küçük bir yerleşim yeri idi. 1718 yılında İbrahim Paşa’nın sadrazam olması ile bu köye hamam, cami, mektep, medrese, dükkân, han, imaret, çeşme ve kütüphane gibi yapılar yaptırmış. Böylece Muşkara köyünü bu yapılara vakfetmiştir. Köy halkı avarız vergisinden muaf tutulmuştur. Üstelik bu vergi muafiyeti, köyün gelişerek kasaba olabilmesi adına çevreden bu köye getirilerek yerleştirilen göçebelere de uygulanmıştır. Bu sayede Muşkara köyü “yeni kurulan kent” anlamına gelen “Nevşehir” ismiyle anılmaya başlanmıştır (Şahin, 2010: 446).

Osmanlı Devleti’nde vakıflar, kente ve kentlilere hizmet vermek üzere gelişim göstermiştir. Bu hizmetlerin hayata geçirilmesi adına gerekli olan maddi gelirin kaynağını, kentin yüzölçümünün %15’i kadar bir alan olan kentin merkezindeki ticari hayat içerisinde üretilen ve artı değer taşıyan mallar oluşturuyordu. Fakat bu kaynak kent var olduğu için oluşmaktaydı. Yani bu kaynağın şahıslara değil, kentlere dönmesi için vakıflara aktarılması gerekiyordu. Sonuçta ise kent merkezinde bulunan yapıların tamamı vakıflara ait oluyordu. Burada oluşan ve vakıflarda toplanan kaynak vakıflar aracılığıyla kentlilere hizmet, sosyal donanım ve altyapı şeklinde geri dönüyordu (Cansever, 1999: 516).

Vakıflara ait olan taşınmazlar Anadolu’da birçok ticaret merkezini kurulması ve gelişmesinde etkili olmuştur. Erken dönem Osmanlısı’ndan beri kentlerde surlar önemini yitirmiştir. Bu dönemde sur dışı yeni yerleşme alanları kurulmuştur. 16. yüzyıl Osmanlı Klasik Dönemi’nde kentin fiziki şekli artık surlara bağlı bir özellik göstermemektedir. Geçmiş yıllardan kalmış olan surlar savunma amacıyla değil kentleri giriş – çıkışları kontrol etmek amacıyla kullanılmaktadır. Bütün Avrupa, Akdeniz ve Yakın Doğu’da gücünün doruk noktasında olan Osmanlı Devletini tehdit edebilecek konumda bir güç bulunmadığı için surların bakımına gerek duyulmamıştır. Fakat 17. yüzyılda Anadolu’da çıkan Celali isyanları nedeniyle surlar tekrar önem kazanmıştır. Bunu surlarda yapılan onarımlardan anlayabiliyoruz.

Osmanlı kentleri için önemli olan unsurlardan biri de kentsel mekânlar olan meydanlardır. Osmanlı'da kentlerde 19. Yüzyılın ikinci yarısına değin Batı tarzı meydanlar bulunmamıştır. Osmanlı Devleti öncesi İstanbul'unun uzantısı olarak Sultan Ahmet Meydanı (At Meydanı) çoğunlukla açık pazar yeri görevini görmüştür. Batı kentlerinde meydanlar 12. yüzyıldan beri askeri ve idari işlevi bulunan mekânlardır. Gotik dönemde meydanların katedral (piskoposluk merkezi; kilise hiyerarşisinde içerisinde idari bir yapının bulunduğu kilisi) ve özerk yerel yönetimleriyle beraber kentsel bir anlamı bulunuyordu. Barok ve Rönesans dönemlerinde kent, diğer bölümlerin çok hızlı şekilde kendine bağlandığı ve askeri törenlerin gerçekleştiği alan hâlini almıştır meydanlar. Osmanlı kentlerinde kentin açık alanları büyük külliye avlularıdır. Osmanlı'nın hemen hemen tüm kentlerinde külliye bulunurdu ve avluları birer sosyalleşme yeri idi. Külliye avlularında buluşulup sorunlar dile getirilir, zaman sosyal bir şekilde geçirilirdi. Külliyein olmadığı yerlerde mescitlerin önlerinde bulunan alan veya mescidin avlusu aynı görevi görürdü (Deveci, 2013: 41 - 42).

Osmanlı kentinde ticaret sadece yalnızca kent ve mahalle merkezlerinde gerçekleştirilirdi. Bunun dışında yine mahalle merkezlerinde bulunan dükkânların sahipleri vakıflardı. Sonuç olarak, Osmanlı kentlerinin alt yapı maliyetinin giderilmesinde, oluşumunda, imarında, iskânında ve gelişmesinde vakıfların önemli bir yeri vardır (Şahin, 2010: 446).

Osmanlı kentlerinde mahalleler, genel olarak bir mescit etrafında oluşan konut bölgelerinde bireylerin hayatlarını sürdürdüğü kent bölümleridir. Bir külliye veya cami/mescit çevresinde gelişen mahallelerin isimleri genel olarak bu dini yapıların kurucularının isimlerinden gelir. Kurucular; bey, din adamı ya da tüccar olabilir. Bu duruma Bursa Timurtaş Paşa Külliyesi ile Bursa Alâeddin Camisi'nin odağını oluşturduğu mahalleleri örnek gösterebiliriz. Bu şekilde olan pek çok mahalle adı bulunmaktadır. Ayrıca, mesleki birtakım isimlerle adlandırılan mahalleler mevcuttur. Mahallelerin kurulmasında sınıfsal farklılaşmalara dikkat edilmezdi. Farklı ekonomik yapıdaki aileler farklı donanım ve boyutlardaki binalarda yan yana hayatlarını sürdürmüşlerdir. Mahallelerin sınıfsal farklılıklara göre bir kademelenme oluşturmamış olması başka farklılıkların var olmadığı demek değildir. Aynı geleneklere ve aynı dini inançlara mensup olan etnik ve dini gruplar kendi mahallelerinde ikamet etmişlerdir. Bu açıdan mahalleler kendi içlerinde kapalı bir yapı oluşturmaktadır.

Cemaat ilişkisiyle örgütlenmiş ve otokontrol sistemiyle mahalle içerisindeki tüm sorunlar ile ilgili mahalle sakinleri söz sahibi olmuştur. Merkezi idareye karşı mahallenin temsili mahalle imamı, haham ya da papaz gibi din adamlarına aittir. Bu kimseler, mahalleden toplanması gereken vergilerin toplanması, mahallenin temizliği gibi birçok konudan sorumludurlar. 19. yüzyılda Batı tarzı kent idaresi reformlarının uygulanmaya başlanması ile mahallenin idaresi “muhtarlık” ve “ihtiyarlar heyetine” devredilmiştir (Deveci, 2013: 40 - 42).

Kentin fiziksel yapılanmasında öne çıkan öğelerden olan cami ve ekonomik esaslardan kaynaklanan, pazar yeri gibi mekânlar, İslam kentlerinin genel strüktürünü de etkilemiştir. Selçuklu kentlerinde ticaret eylemleri kenti çevreleyen surların dışında yer almaktadır. Bu nedenle, sur kapıları ve yakınları, geçici pazar eylemlerinin gerçekleştirildiği mekânlar olarak kullanılmıştır. Osmanlı kent yerleşmelerinde ise, ticari eylemlerin kent dokusunun içinde yer aldığı görülmektedir. Çoğu zaman çarşının kurulmasının ilk aşamasını kent kapılarında kurulan pazar oluşturmuştur. 16. yüzyıla kadar çarşı ile eş anlamlı olarak kullanılan pazar, açık alanda bulunan haftalık çarşı ya da panayır şeklindedir (Cerasi, 1999: 49).

Ancak, Osmanlı kentinin açık morfolojisinde, ticaret merkezinin daima Osmanlı’dan önceki sürece ait surların yanına kurulduğunu savunmak güçtür. Çarşının kendisinin, çevresinde büyüyen yeni kentin geometrik merkezi haline geldiğini savunan tez olgun Osmanlı kentinin gerçeği için daha tutarlıdır. Osmanlı dönemi büyük ticaret kentlerinde inşa edilen hanlar ve kervansaraylar, açık pazar alışverişinin yerini almaya başlamış, ticari eylemler bu yönde gelişmiş, kent dokusunda bu yapı türleri baskın duruma gelmiştir (Tosun, 1983: 74).

Osmanlı toplumunda ticari eylemler öncelikle tarımsal üretime dayanmaktadır. Osmanlı devletinin en önemli gelir kaynağı tarım olmuştur. 17. yüzyıla kadar, devlet bütçesinden karşılanan asker ve bürokratlardan oluşan yönetici sınıfın harcamaları, fetih yoluyla ele geçirilen ekilmiş topraklardan alınan aşar vergisinden sağlanmıştır. Bu topraklar has topraklar adı altında doğrudan işletilmiş ya da tımar toprakları olarak kullanıcılara, askeri kumandanlara ya da eski derebeylerine emanet edilmişlerdir (Cerasi, 1999: 49).

Sosyal ve ekonomik hayatın kent yaşamına yansımalarının bir sonucu olarak, 15 ve 17. yüzyıllar arasındaki dönemde, Osmanlı toplumunda kentsel yerleşimler

genellikle ya bir ticaret yolunun üzerinde veya verimli bir toprağın yanında gelişme göstermiştir. 17. yüzyıldan sonraki dönemde, ekonomik gelişmelerin sonucunda liman kentlerinin kurulmaya başlandığı söylenebilir (Tosun, 1983: 77).

15 ve 17. yüzyıllar arasında bir diğer önemli gelişme doğu-batı ticaretinin ve bu ticaretten alınan gümrük vergisi ile Osmanlı devletinin ekonomik gelirlerinin artması olmuştur. Yine aynı dönemde reaya'dan alınan gelirlerdeki ve savaş ganimetlerindeki artışlar da devletin gelirlerini oldukça arttırmıştır. Bu devirde vakıf yapılarına büyük yatırımlar yapılmıştır ve buna bağlı olarak kent dokusunda değişimler olmaya başlamıştır. 17 ve 18. yüzyıllar arasındaki dönemde, üretimde meydana gelen değişiklikler sonucunda Batı Anadolu'da bazı aileler güç kazanmaya başlamıştır. Yine aynı yüzyıllarda baş gösteren ayaklanmalar ve kırsal alandan alınan artık ürün oranının arttırılması, halkın büyük kitleler halinde kasaba ve kentlere göç etmesine neden olmuştur. Bu göçler sonucunda, Niğde, Amasya, Tokat, Manisa, İzmir gibi kent ve kasabaların nüfusları artmış ve fiziki dokuda bölünmeler olmuştur (Tosun, 1983: 76).

16. yüzyılın sonları ile 19. yüzyıl ortasına kadar süren dönemde, Osmanlı kent sistemi içerisinde, toplumsal ve iktisadi ilişkilerdeki değişimlerin en yoğun hissedildiği Osmanlı kent bölümlerinden birisi de ticaret merkezleri olmuştur. Bu dönemde, zanaat etkinliklerindeki gerilemeyle birlikte, kentin ekonomik ağırlığı ticari faaliyetlere yönelmiştir. Merkez çarşının konumlandığı alan genişlemiş, konutlardaki etkinlikler ve yapı yoğunluğu artmıştır, ancak sayıları artmakla birlikte ticari bina tipolojisinin temel yapı unsurları olan hücresel dükkân ve avlu önemli bir değişikliğe uğramamıştır. Osmanlı kentinin ticaret ve zanaat işlevleri, atölye ve dükkânların bulunduğu bir ya da daha fazla sokaktan oluşan ve konutları mutlak şekilde dışarıda bırakan, tek bir alanda yoğunlaşmaktadır. Büyük kentlerde ise birden fazla olmakla birlikte az sayıdaki alanlarda bu işlevlerin yoğunlaştığı görülür. Ayrıca, çarşılar, kentleşmiş yüzölçümünün %6'sı ile %10'unu kaplamıştır (Cerasi, 1999: 47).

Çarşının kalbini diğer bir ifadeyle merkezini “bedesten” oluşturmuştur. Bedestenlerin çevresine yerleşen dükkânlar belirli bir sıraya göre konumlandırılmıştır. Satılan malın değerinin ölçüt kabul edildiği bu sıralamada, en yüksek fiyatlı malların satıldığı dükkânlar bedestene en yakın yerde yer almıştır. Bu yerleşim düzeni merkezi bedesten olan bir çember oluşturacak şekilde devam

etmiştir. Çemberin ilk halkasını hanlar oluşturmuş; bir sonraki halkada değeri daha düşük olan zanaat bölgeleri ve dükkânlar, en dışta bulunan bölgede ise pazarlar ve deri atölyeleri bulunmaktadır. Sekiz yüzyıl boyunca Türk-Anadolu ticaret merkezinin değişmeyen öğelerini;

- Küçük boyuttaki “dükkânlar”,
- Bütün ve tek bir bina içerisinde konumlanmış birbirine paralel yapıdaki 2 dükkân sırasından meydana gelen “arasta”,
- Tüccarlar, gezginler ve zanaatkâraların kullandığı hücrelerle çevrilmiş revaklı bir avludan oluşan “han”,
- Değerli malların depolanmasına ve ticaretine hizmet eden, dikdörtgen plan düzeninde, kolonlu, kalın duvarlı ve özel kapılarıyla dikkat çeken “bedesten”,
- Genellikle ahşap pergola ve saçaklarla, daha seyrek şekilde örgü duvarla örülmüş, çok düzensiz olmayan dar “sokaklar” oluşturmuşlardır. Mimari açıdan Osmanlı kentinin merkez çarşısı, üç basit tipin oluşturduğu ve çeşitli devirlerde işlevsel ve morfolojik yönden farklılık göstermiş birleşimden geçmiştir: Tek ışık açılımlı dükkân, revaklı avlu, tonoz ve kubbe ile örtülmüş kolonlu oda. Avlu ve sokak çarşının düzenleyici öğeleridir. (Cerasi, 1999: 49).

Türk vasfının en tipik şekilde gösteren yapı olarak bedesten (Cezar, 1985: 19), 16. yüzyılda dış kısmında “taht el kale” adı verilen yerde, yerleşik olarak ticaretin gelişmesi sayesinde oluştu ve böylece kent yeni bir merkez kazanmıştır (Tekeli, 1985: 230). Yerleşim yerlerinde bulunan bedestenlerin sayısı değişmektedir. Kentlerde bir adet olan bedesten, büyük kentlerde 2, İstanbul’da ise istisnai bir şekilde 3 tanedir (Cezar, 1985: 211 - 217). Bedestenler tüccarların bulunduğu ve transit ticarete kullanılan ürünlerin alış verişinin yapıldığı bir pazar alanıdır. Bedesten bulunmayan kentler de bu görevi hanlar üstlenmiştir. Bedestene en yakın olan dükkânlar, değerli eşyalar satan ve para değişimi ile uğraşanlardı. Başka ticaret yerleri önem sırasıyla bedestenlere yakın olarak inşa edilirdi (Acun, 2002: 267). “Kentlerin önemli yapıları içinde imarethaneler de bulunur. Geçim sıkıntısı çekenlere, medresede eğitim görenlere, tekkelerde kalanlara ve yolculuk yapanlara yemek dağıtmak için kurulmuş aş evleri olan imarethaneler, kamu hizmeti vermekte olan bir hayır kurumu statüsündedir” (Alsaç, 1993: 21).

Bedestenler ticari hayat için büyük öneme sahip yapılardandır. Selçuklu döneminde olduğu gibi kentin bankası görevini görürler. Bu açıdan Osmanlı'nın belgelerinde yeteri kadar olay kayıtlıdır. Amasya bedesteninden Osmanlı merkez yönetimine ait 30.000 akçenin çalınması üzerine bedesteni korumaktan sorumlu olan yeniçeriler ile tüccar kiracılar arasında ciddi sorunlar oluşmuştur. Malatya kapalı çarşısının korunması adına çevredeki Besni ve Gerger kalelerinde bulunan askerlerin hemen hemen yarısı Malatya'ya gelmiştir. Çünkü bedestenlerde bulunan ürünlerin tamamı satılık tüccar ürünleri değildi, özellikle bağ veya yaylaya gittiklerinde kent halkının kıymetli eşyaları da bedestende muhafaza ediliyordu (Faroqhi,1993: 33).

Ekonomik yapının kentsel dokuya yansımaları bağlamında Osmanlı kentlerinin temel özelliklerinden birisi de Esnaf – Ah - i örgütlerinin yapısıdır. Esnaf – Ah - i örgütleri, iç işleyişleri ve kuralları Selçuklu döneminde belirlenmiş olan, sosyal ve ekonomik dayanışmanın bir sonucu olarak ortaya çıkmış yapılanmalardır. Yarı dinsel nitelik de taşırlar ve loncalar olarak da adlandırılırlar (Tosun, 1983: 76). Esnaf loncaları, tarikatların gündelik hayat pratiğindeki uzantıları olmuşlardır (Işın, 1991: 85). Osmanlılar, İslâm kent toplumuna ait dayanışma düzeninin öğelerini bu kurumlarla korumuşlardır (Kuban, 1996: 104).

Osmanlı kentlerinde gündelik hayatın ekonomik yükü, esnaf ve zanaatkâr loncalarının omuzlarındadır. Bu bağlamda kentlerde asker ve ulema sınıfı dışında kalan tüm erkek nüfus, bu örgütler içinde yer almaktadır. Şeyh, nakib, duacı, çavuş, yiğitbaşı ve kethüda esnaf loncalarının yönetiminde söz sahibi olan kişilerdir. Bu yapılanma içerisinde yer alan her birim, aynı zamanda usta (zanaatçı) yetiştiren birer okul görevi yapmaya devam etmektedir. Her zanaat dalına ait dükkân ve imalathanelerin her biri bir üstadın yönetimi altındadır. Bu kişilere ahi adı verilmektedir. Ahilere aynı zamanda esnaf şeyhleri ya da esnaf kethüdaları da denilmektedir. Kethüda, Lonca'yı Saray'a karşı temsil eden kişidir. Onun yardımcısı ve işçilerin şefi konumunda olan kişi ise yiğitbaşısıdır. Ahilerin içinden, en fazla iş hacmine sahip olan loncanın şefi, “ahi baba” adı altında bütün esnaf loncalarının başkanı konumundadır (Akdağ, 1995: 80).

Esnafın kalitesiz mal satanını ve hile yapanını cezalandırma yetkisi muhtesiplerdedir. Doğrudan merkeze karşı sorumlu olan muhtesibi ise sadrazam kontrol etmektedir. Sadrazamın görevleri arasında pazarın kontrolü de vardır. Bu görevi yerine getirirken kendisine, başta İstanbul kadısı olmak üzere, yeniçeri ağası

ve muhtesip gibi görevliler eşlik etmektedirler. Sadrazamın başkanlığındaki pazar denetlemeleri genellikle önemli ekonomik kararların alınması öncesinde, piyasanın nabzını yoklamak için yapılmaktadır. Kentin gündelik hayatını şekillendiren iktisadi dinamikler, lonca tipi örgütlenmelerin denetiminde kaldıkları sürece, maddi ve manevi kültürün dolaşımı kent dokusuna dengeli biçimde aktarılmıştır (Işın, 1991: 63).

Bu bağlamda lonca yapılanmasının kent içerisinde birtakım odaklar yarattığını söylemek yanlış olmayacaktır. Esnaf ve zanaatkâr meslek gruplarının yerleştikleri han ve kervansaraylar da, ticari merkezlerin oluşumunda, en az çarşılar kadar belirleyici bir öneme sahip olmuşlardır. Hanlar farklı cemaatlere mensup esnaf gruplarının, sahip oldukları meslek kültürlerini birbirlerine aktarmaları için elverişli bir ortam sağlamaktadır. Esnaf-tüccar sınıfı, gündelik hayat içindeki toplumsal statü açısından iki farklı şekilde gruplanmaktadır. Birincisi dini kökenli bir sınıflandırmadır ve esnaf gruplarını bağlı bulundukları cemaate göre sınıflandırmaktadır. Mahalleler arasındaki etnik ayrım nedeniyle bu sınıflandırmada bir esnaf grubunun sivil hayatı, kendisine ayrılmış mahalle sınırlarıyla çevrili kalmaktadır. İkinci sınıflandırma pratik nedenlerle esnaf gruplarını, bağlı oldukları dini cemaatlere bakılmaksızın, yalnızca temsil ettikleri mesleklere göre sınıflandırmaktadır. Bundan dolayı farklı dini cemaatlere mensup gruplar, yalnızca mesleki kariyer esas alınarak gündelik hayatta bir arada bulunabilmektedir. Gündelik hayatın temel ihtiyaçlarını karşılayan esnaf - tüccar zümre sektörel açıdan bakıldığında, başlıca iki ana sektörde faaliyet göstermektedir. Bu sektörlerden ilki, azınlıkların egemen olduğu gıda ve yakacak sektörü, ikincisi ise giyim kuşam ve mefruşat sektörüdür. İkinci sektörün hammadde ihtiyacını da denizcilik sektörünü elinde bulunduran azınlık tüccarları sağlamaktadır. Başta dokuma örnekleri olmak üzere çeşitli ev araç gereçlerinin imalatı ise büyük ölçüde Müslüman zanaatkârlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Gemi taşımacılığında Rumlar etkin role sahiptir. Değerli madenleri işlemede ise Ermeni ve Yahudilerin üstünlükleri vardır (Işın, 1991).

Esnaf - tüccar zümrenin örgütlenme biçiminin ve bu bağlamda ortaya çıkan mimari yapının Osmanlı kentsel dokusunun oluşumunda etkili olduğu düşünülebilir. Ayrıca farklı grupların etkin olduğu gemi taşımacılığı ve maden işleme gibi sektörlerle göre mahallelerin konumlandığını varsaymak da yanlış olmayacaktır.

3.7. Osmanlı Klasik Dönemi'nde Kent İmgeleri

3.7.1. Yol İmgesi

Osmanlı Devleti; Asurlar, Hititler, Sümerler, Grekler, Selçuklular, Araplar, Persler ve Romalılar şeklinde pek çok devletin yaşadığı topraklar üstünde kurulmuş bir imparatorluktur. Anadolu ve Rumeli'de bulunan yollar morfolojisine uygun oluşmuştur. Yüzlerce senelik bir süreçte en müsait yol güzergâhı oluşmuştur. Osmanlı Devleti döneminde Selçuklular ve Bizans'dan devralınan ulaşım teknolojileri üzerinde önemli değişikliklere gidilmemiştir. Organik enerjinin belirlediği ulaşım kapasitesi ve hızı nerede ise asla değişmeden 19. yüzyıla değin aynı kalmıştır. Balkanlar ile Anadolu'da Romalıların yapmış olduğu yollar Osmanlılar tarafınca yine tamir edilmiş ve gereksinim olan bölgelere yeni köprüler, yollar ilave edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde yol tamiri ve yapımı ile ilgilenen bir kuruma rastlanmamakta ve bu konuda yapılmış yasal bir düzenleme de bulunmamaktadır. Osmanlı'nın özellikle üzerinde durduğu husus ordunun geçtiği yolların bakımı ile Mekke – İstanbul arası yolları aleni tutmaktır. Bunun yanı sıra yollar üstündeki kervansaray ve köprüler benzer biçimde bayındırlık tesisi kurmak ve bu tesislerin işler bir biçimde kalmalarını sağlamak amacıyla hayırseverler tarafınca vakıflar yapılmıştır. Ancak bu şekilde etkinliklerin sınırlı sayıdadır ve tüm yolların onarım ve bakımını karşılayamayacak düzeydedir. Osmanlı'da karayolu sisteminin işleyiş şekli, kaldırımcılık ve derbentçilik benzer biçimde kuruluşlar yardımıyla yapılmaktadır. Karayollarında daha yüksek olan nakliyat kapasitesine karşın otomobil yerine at, deve, katır gibi yük hayvanları kullanılmıştır. Bunun sebebi ise genelekler ve yolların niteliklerinden kaynaklanmaktadır. Yük hayvanları tekerlekli trafiğe büyük miktarda geçit vermeyen, çamurlu ve karlı havalarda otomobillere kıyasla daha basit ilerleyebilen, yol dışına çıkılması gerektiğinde yine kolaylıkla ilerlemeye devam edebilen bir yapıya sahiptirler (Ekin, 2017: 388)



Şekil 3.1. Osmanlı Sokakları

16. yüzyıl ile 19. yüzyıl arasında Osmanlı Devletini ziyaret eden gezginlerin gözlemleri ile ruznamelerinde yollarda çekilen sıkıntılardan bahsedilmektedir. Bu yapıtlarda ortak olarak Balkanlar ve Anadolu’da bulunan yollardan şikâyet edilmektedir. 17. yüzyılın başlangıcında Balkanlar’dan İstanbul’a gelerek buradan Anadolu’ya geçen Polonyalı Simeon, Balkanlar’daki yolların sarp dağlar arasından geçtiğini, yolların taşlık olması nedeniyle ulaşımın elverişli olmadığını, otomobillerinin çok zor ilerlediğini anlatır (Ekin, 2017: 389).



Şekil 3.2. Osmanlı Devleti Beyoğlu Sokakları

Osmanlı arazilerinde olan yolların birçoğu daha önceden kurulmuş olan devletler döneminde oluşmuştur. Genellikle hayvanlar, arabalar ve insanların devamlı olarak geçmesi sonucu meydana gelen izlerden oluşmuştur. Bunun yanında

Balkanlar ve Anadolu’da Romalılar tarafından yapılan yollar Osmanlılar döneminde tekrar tamir edilerek gereksinim olan bölgelere yeni köprü ve yollar eklenmiştir. Ticaret ve haberleşmenin aksaklığa uğramadan devam edebilmesi için bir takım tedbirler alınarak yolcuların güvenliğini ve barınmasını sağlayan derbent, kervansaray, kale gibi yapılar inşa edilmiştir. Bu yollar üstünde 18. yüzyılda Avrupasındaki gibi büyük düzenleme ve yatırımlar yapılmasada özellikle sefer zamanlarında yolların tesviye edilmesi ve köprülerin tamiri gibi bir takım iyileştirmeler yapılmıştır (Ekin, 2017: 411).

3.7.2. Düğüm İmgesi

Osmanlı kentinde cami ve mahallenin yanı sıra önemli bir mekân da sokaklardır. Osmanlı kentinde sokak toplumun ayrılmaz bir parçası konumundadır. Evlerin yapımında sokak ile ilişki oldukça büyük bir öneme sahiptir. Sokağın görülmesine olanak sağlayacak şekilde yapılan cumbalar evin bireylerinin sokağa hâkim olmasını sağlar. Osmanlı kentlerinde evler sokak düzenine önem verilerek yapılır. Sokakların düzeni komşuluk ilişkileri ve evlerin planlanmasını da şekillendirir. İslam kentleri ile Osmanlı kentlerinde bulunan çıkmaz sokaklar aslında toplumun temel hassasiyetini gösterir (Cansever, 2016: 165). Çıkmaz sokaklar insanların arasındaki otokontrol, dayanışma ve yakınlığı içerir. Ayrıca mahalle kültürünün pekişmesi, yabancıların ve araçların girmesinin engellenmesi gibi pek çok işleve de sahiptir. Çıkmaz sokaklar kamusal alan ve demokrasi işlevinden ziyade daha çok güvenlik ve mahremiyet amacı ile yapılmaktadır (Mutlu, 2018: 36).

Osmanlı kentlerinde sosyalleşme yeri olarak meydan yerine külliye, cami ve kışla avluları kullanılmıştır. Cansever, Beyazıt Meydanı’ndan hareketle Osmanlı’da meydanların gelişmesini değerlendirmiş ve cami önünde gelişen meydanın bireyi yönlendirmeyen bir kent mekânı olduğunu söylemiştir. Ancak bu meydanlar Rönesans dönemi meydanlar gibi “şuraya girerek buraya gideceksin şeklinde emreden” meydan yapısından çok farklıdır ve saraylara, medreselere, camilere açılmakta olan bu meydanlar insanları yönlendirmemektedir. Osmanlı kentinde camilerin önünde yer alan alanların meydan olarak tanımlanması, meydanın günlük hayatın geçirildiği ve sosyalleşilen yerler şeklinde tasarlanılmasındandır. Sosyalleşme ve kamusal alan oluşturan mekânlar daima demokrasinin gelişmesi için olanak sağlamazlar. Bu da Avrupa kentleri ile Osmanlı kentlerinde meydan olarak

kabul edilen yerlerden anlaşılmaktadır. Avrupa kentlerinde meydanlarda bulunan anıtlarda daha çok siyasal ve demokratik simgeler yer alırken Osmanlı kentlerindeki meydanlarda bulunan anıtlar daha çok halkın çeşme gibi temel ihtiyaçlarına yönelik olmuştur (Cansever, 2016: 111).

3.7.3. Bölge İmgesi



Şekil 3.3. Osmanlı Devletinde Bedesten

İmaret, bedesten ve cami Klasik Dönem Osmanlı kent planında yer alan hâkim unsurlardır. Tamamıyla kentsel alanın yüzde 15 – 20 kadarını kapsayan bu alan ekonomik etkinliklerin büyük bölümü olan ticaret ve sanayi faaliyetlerinin gerçekleştiği alandır. Kente yönelen yollar burada sonlanır ve aralarında düzenli bir bağ bulunur. Bu odak noktaları arasında bulunan alanlar ekonomik faaliyetlerin yapıldığı pazar ve çarşı ile doludur. Kentin merkezini ise bedesten oluşturur. Bedestenin çevresinde ise hanlar bulunur. Hanlarda yalnızca konaklama gereksinimi karşılanmaz. Bunun yanında ticari işleve sahip yapılardır. Genellikle kentin büyük cami veya camilerinin yanında veya merkezde bulunur. Merkezden diğer odak noktalarına doğru bir yayılma dikkat çeker. Bu yayılmanın eksenini ise bedestenden başlayan ve “uzun çarşı” olarak adlandırılan geniş bir cadde oluşturur. Uzun çarşı kentte üretilen her çeşit mal ve hizmet erbabının bulunduğu yerdir. Uzun çarşıya açılmakta olan sokaklarda hepsi farklı türde hizmet sunan esnaf örgütleri bulunur. Esnaf, çarşının kent planındaki yerini camiye göre değil de bedestene göre açıklar (Tankut, 1973: 775).



Şekil 3.4. Osmanlı Devleti'nde Çarşı

Türk vasfına ait özellikleri ortaya koyan en tipik yapı olan bedesten, 16. yüzyılda “Taht el kale” olarak adlandırılan ve kalenin dışında bulunan yerleşik ticaretin gelişmesi ile ortaya çıkmıştır. Böylece kent yeni bir merkez kazanmıştır. Yerleşim yerlerinde bulunan bedestenlerin sayısı değişmektedir. Kentlerde genel olarak bir tane olan bedesten, büyük kentlerde iki, İstanbul’da – istisna olarak – üç tanedir. Bedesten transit ticarete konu olan malların ticaretinin yapıldığı ve büyük tüccarların bulunduğu kapalı bir pazar yeridir. Bedesten bulunmayan kentlerde ise bu işlevi hanlar yapmaktaydı. Bedestene en yakın olan dükkânlar para değiş – tokuşu yapan ve değerli eşya satanlardı. Diğer ticaret yerleri de önem sıralarına göre bedestene yakınlardı. Kentlerin diğer bir önemli yapısı ise imaretlerdi. Tekkede kalanlara, medrese öğrencilerine, yolculara ve yoksullara yemek dağıtmak için kurulan aş evleri olan bu imarethaneler kamu hizmeti yapan bir hayır kurumudur ve külliyelerde yer alır. Kentin büyük camisi de külliye ile bağlantılıdır (Şahinalp ve Günal, 2012: 161).

Osmanlı kentinin fiziki yapısının diğer bölümünü ise mahalleler oluşturur. Kentte birinci kısım olarak kabul edilen çarşı, mahallenin dışındaki yerleşim alanıdır. Mahalleler, kentlerin en büyük yapı taşı olan sokak sistemi, konut ve çeşitli faaliyetlerin gerçekleştiği alanları içeren idari bir bütündür. Kentsel alanın büyük bölümü mahallelerden meydana gelir. Mahalle fiziki değil daha çok sosyal bir alandır. Osmanlı kentinde mahalle sosyal dayanışma içerisinde olan, bir ölçüde birbirinin davranışlarından sorumlu, birbirini tanıyan kimselerin oluşturduğu bir yerleşim alanıdır. Osmanlı dönemindeki tanımıyla aynı mescitte ibadet eden cemaatin ailesi beraber yaşadığı alandır (Aliagaoglu ve Uğur, 2016: 216 – 217).

3.7.4. Sınır İmgesi

Osmanlı'da sınır çizme çalışmalarının ilki 17. yüzyılda Kutsal İttifak'ın Tuna bölgesinde yer alan toprakları alması sonucunda yapılmıştır. Sınırların akla getirdiği husus ve anlayıştan biri devlet ya da farklı bir ünite içerisindeki sahanın hem toplumsal hem de fiziksel yönlerini bütünleştirmesidir. İlk olarak sınırı bir çizgi değil de bir bölge, sınır boyunu kapsayan bir ve bu hattın iki tarafındaki toprağı kapsayan bir kuşak şeklinde görmek gereklidir. Bu kuşağın biçimi ve boyutu değişse de sınır, sınırdış olan devletlerin topraklarının uç noktalarını işaretleyen yapılar – sınır geçitleri, geçiş kapısı, kale – ile ölçülmektedir. Sınır hattının iki tarafında bulunan devletlerin farklılıklarına karşın, sınır hattı bir bütün olarak kabul edilir (Aslan, 2014: 22).

Yerleşim yerlerinin ötesinde kent halkını rahatsız edecek endüstriyel faaliyetler ve kırsal kesim ile bağlantısı bulunan zanaatkârlar yer alırdı. Bunları; kesimhaneler, dericiler, çömlekçiler, boyacılar, çilingirleri saraçlar, çömlekçiler, bakırcılar, kasaplar, gıda maddesi satıcıları, demirciler olarak sıralayabiliriz. Kente yeni gelenler, kentin alt sınıfı ve sanayide çalışanlar burada yaşamaktadır. Bu bölgede kır ve kenti birbirinden ayıran bir sınır bulunurdu (Aliagaoglu ve Uğur, 2016: 217 – 219).

Osmanlı kentlerinden bahsedenlerin pek üzerinde durmadığı ama kentle doğrudan ilişkili olan bir kavram daha vardır. Bu da; kent sit alanına uzak konumda yer seçen bir mahalle olan “şehre – küstü”dür. Kavram şehir sit alanlarının topografik nedenlerle küçük olması, şehirlere göç eden nüfusun bu nedenle şehre yakın konumda başka bir alanda yer seçmesi veya yerleşmesiyle ortaya çıkmıştır. Modern anlamda olmasa da bir çeşit alt kentleşmenin Osmanlı yerleşim sistemindeki adı olarak kabul edilebilir. “Şhreküstü Osmanlı şhrinde ama sadece Osmanlı şhrinde yepyeni bir mahalledir”. “Şhreküstü” nün oluşumunda, geleneksel eski şhrin belirli fiziki sınırları, tepeler, kayalıklar veya bir dere (ırmak) olmalıdır. Konut alanlarının ötesinde kent halkına rahatsızlık veren endüstriyel faaliyetler ile kırsal kesimle bağlantısı olan zanaatkârlar yer alırdı. Bunları; dericiler, boyacılar, kesimhaneler, kasaplar, demirciler, çilingirler, bakırcılar, çömlekçiler, saraçlar, gıda maddesi satıcıları şeklinde sıralamak mümkündür. Kente yeni gelenler, sanayide çalışanlar ve kentin alt sınıfı bu alanda yaşardı. Bu alandan sonra kent ve kır kesimini birbirinden ayıran sınır vardı (Aliagaoglu ve Uğur, 2016: 217 - 219).

3.7.5. Nirengi İmgesi

İstanbul'un Fatih Sultan Mehmet tarafından Osmanlı topraklarına katılması ile devlet politikası da doğu ile batıyı kucaklayacak şekilde bir yön kazandı. Bu politikalar ve bu yeni durum sanata, kültüre de yansdı. Dolayısıyla doğulu kaynakların yanın da batılı (batıdan kast edilen Avrupa değil Bizans) kaynaklardan da faydalınmaya başlanmıştır. Bunun ilk örneği olarak da Selimiye Cami karşımıza çıkar. Anayasofya'nın incelenmesi sonucunda hem teknik hem de estetik bakımdan Osmanlı kubbe mimarisinde hızlı bir değişim söz konusu olmuştur. Aşılamayacak olarak görünen Anasofya'dan bu dönemde vücut bulan pek çok eserde etkilenildiği görülmektedir. Pek çok araştırmacı tarafından 16. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin en parlak dönemi olarak kabul görür. Siyasi açıdan bu konu tartışılır boyutta olsa da sanatsal olarak özgün Osmanlı mimarisinin en olgun çağı 16. yüzyıldır. Bu durumun asıl nedenlerini şu şekilde sıralayabiliriz (Aslan, 2014: 22):

- Devletin sınırlarının hızla genişledi ve buna bağlı olarak imar faaliyetleri hızlandı. Bu da mimarinin gelişmesine neden oldu.
- 16. yüzyılın en büyük güçlerinden biri olan Osmanlı Devleti bu duruma paralel olarak kültürel olarak da en olgun dönemini yaşadı. Kendinden önceki kültürleri sentezlemeyi tamamladı ve kendi kültürünü yarattı.
- Osmanlı'nın ekonomik olarak güçlü olması sanatsal faaliyetleri desteklemesini sağladı. Daha büyük binaların yapılması mimarinin gelişmesini teşvik etti ve buna zorladı.
- Mimari alanda yapılan anıtsal yapılar incelendiğinde dönemin sanatsal üslubunda padişahın etkisi ortaya çıkmaktadır. Padişahlar Osmanlı'nın büyüklüğüne ve gücüne uygun şekilde bu gücü simgeleyecek özellikte yapılmasına ön ayak olmuşlardır. Bu simgeler yapıtlarda padişahlar tanrıya bağlılıklarını gösterirken aynı zamanda kendi varlıklarını da ilan etmektedirler.

Bu söz konusu amaca uygun şekilde mimaride şaheserler yapılmalıydı. Dönemin ileri gelenlerinin de padişahın yolundan gitmesi mimarinin gelişmesini hızlandırmıştır. Klasik Dönemde estetik zirve noktaya ulaştırmıştır. Klasik Dönem Osmanlı mimarisi günlük yaşamın ihtiyaçlarını karşılayan yapılarda ifadesini bulur. Yani Klasik Dönem'de mimari dönemin değişen gereksinimlerini erken dönem

sanatının karşılayamaması sonucunda oluşmuştur. Bu niteliğinden dolayı Klasik Dönem Osmanlı mimarisinde ki yapıların en önemli özellikleri işlevsel olmalarıdır. Mimarın amacı da bu işlevselliği kapatmayacak şekilde sanatsal özelliği yüksek eserler inşa etmektir. Bu dönemde, camiler, saraylar, hanlar, hamamlar, bedestenler inşa edilmiştir (Aliağaoğlu ve Uğur, 2016: 217 - 219).



Şekil 3.5. Bayezid Camii

3.8. Osmanlı Klasik Dönem Kent Sembolü Adına Kent Örnekleri

3.8.1. Bursa

1317 yılında Osman Bey, Bursa kentini kuşatmak için ilk adımı atmıştır. Öncelikli olarak kentin deniz ile ilişkisinin kesilmesi gerektiğinden, kentin batısına kaplıca tarafına bir kale yaptırır (Gazi Aktimur Kalesi) ve kardeşinin oğlu Ak Timur’u kuman olarak atar. Osman Bey yakın adamlarından Balabancık Bey’i de kentin doğusuna dağ tarafına yaptırdığı kaleden (Balaban Kalesi) sorumlu kılar. Böylece bu iki bölgeden kente giriş – çıkış engellenmiştir. Atranos Kalesini Durdu Bey tarafından yıkan Osmanlı, Pınarbaşı’nda karargâh kurdu. Osman Bey kuşatma için gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra kumandayı oğlu Orhan Bey’e devretti ve Yenikent’e döndü. Kuşatma tam 8 yıl sürdü. Hastalanan Osman Bey sefere çıkıp savaşacak güçte değildi. Oğlu Orhan Bey’e kenti fethetme emrini verdi. Orhan Bey öncelikle Evrenos Kalesi’ni aldı. Ancak kalenin tekfurı kaçtı. Sıradaki hedef ise Bursa Kalesi idi. Orhan Bey, Bursa Kalesi tekfuruna Mihal bey’i göndererek teslim olmalarını istedi. Tekfur ise bağışlanma isteyerek kıymetli eşyalar ve altın gönderdi. Orhan Bey, babası Osman Bey’in onayını alarak tekfurun ailesi ile adamlarının

kaleden ayrılarak sahile ulaşmalarına izin verdi. Tekfur ve yanındakiler bir gemi ile İstanbul'a geçti. Böylece 1326'da Bursa artık Osmanlı'nındı (<http://www.turkosfer.com/ilk-osmanli-baskenti-bursa/>).



Şekil 3.6. Bursa

Bursa ismi geçince gözlerde canlanan en önemli sembolik yapı ise “Ulu Cami”dir. Bursa Ulu Cami I. Bayezid’in Niğbolu Seferi dönüşü verdiği emir ile yapılmıştır. Yapım tarihi hakkında net bilgi olmamak ile beraber üzerinde yazan 802 (1399) tarihi caminin inşa tarihi olarak tahmin edilir. Bu cami Osmanlı’nın kendini dünyaya ekonomik, siyasal ve kültürel olarak kabul ettirme çabasının devamı ve Osmanlı toplumunun kimliğini oluşturma çabasının gereği olarak görülür. Ulu Cami’nin açılışındaki ilk hutbeyi dönemin önemli mutasavvıflarından olan “Somuncu Baba”nın okuduğu rivayeti mevcuttur. Camiye yapıldığı dönemde halk çok büyük bir itibar addetmiştir. Hatta başka medreselerin hocaları bu camide ders vermekten şeref duymuştur. İlerleyen dönemlerde caminin içini süsleyen yazıların alışılmışın dışında büyük boyutta olması toplumun ilgisini çekmiştir. 1517 yılında Yavuz Sultan Selim’in Mısır’ı feth etmesi üzerine hilafetin Osmanlı’ya geçmesiyle Kâbe – i Şerif’in kapı örtüsü Ulu Cami’ye hediye edilmiştir. Dini olarak önemli bir sembol olan Ulu Cami’nin bu olay üzerine manevi etkisi de artmıştır (Ökten, 2018).

Ulu Cami’nin minber girişleri anıtsal bir taç yapı gibidir. Osmanlı dönemine kadar kapı kanatları geleneği var olsa da Osmanlı Selâtin Camileri içinde kapı kanatları olan tek örnek Ulu Cami’dir. Diğer camiler de girişler kapı kanadı olmaksızın kemerli açıklık şeklindedir. Kemerli açıklık şeklinde ki bu düzenleme

hem Klasik Dönem hem de Geç Osmanlı Döneminde karşımıza çıkar. Ayrıca Klasik Dönem’de çok karşımıza çıkan minber girişindeki sütunce uygulamasındaki ilk örnek ise Bergama Ulu Cami minberidir. Bursa Ulu Cami’nin minber korkuluklarında silmeler kullanılmamış ve minberde korkuluğun etrafını tek sıra düz bordür kuşatmaktadır. Farklı özelliklere sahip olan bu caminin minber korkuluğu da diğer camilerden farklıdır (Apa, 2008: 250 – 263).

3.8.2. İzmir

Osmanlılar burada zenginlik sağlayan İzmir ve Ege bölgesini yeniden inşa ettiler, bunun başarılabilmesi koşulları yarattılar. İzmir ve Batı Anadolu’nun fethi sırasında Ege Denizi’nde Osmanlı Devleti’nin hâkimiyeti tam olarak oluşmamıştı. İzmir ve çevresini kontrol etmesine rağmen denizdeki güç dengesi konumunu korudu. 15. yüzyılda Venedik’in doğu kesiminde Ege Denizi ve Akdeniz’in çok eski zamanlardan beri sahip olduğu avantajlara sahiptir. Kuvvetli bir filoya sahip Osmanlılar Venedik’le rekabet etmekte zorlandılar ve kıyılarına saldırıları önlemek için önlem alamadılar. İzmir’den gelen ticaretten deniz avantajına güvenerek payını kaybetmek istemeyen bir Venedik Bazı girişimlerde bulunmaktan çekinmedi. Bilindiği gibi İzmir, Venedik donanmasının gücüne dayalı olarak devralışla sarsılan ticaret dengesidir. Bunu kendi avantajına çevirmek istedi. Bu süreç ise askeri ve ticari rekabet dönemi idi. 1472’de Venedikliler İzmir’e odaklanarak askeri açıdan bir tehdit ile ticari bir avantaj elde etme girişiminin parçası olarak bulundu. Belli bir yıl içinde Venedik filosu koya girerek limana saldırdı, kenti yaktı, yağmaladı. Buna göre Sultan II. Timur’un İzmir’e girdiği İzmir limanı girişinde bulunan Mehmet (Fatih) Yıkılan liman kalesini birkaç günde yeniden inşa etti. İç bağlantı noktası hemen girişte yer alan kale, uzun yıllar denizden gelecek olası saldırılara karşı önemli bir savunma olmuştur. Ve savunma karakolu olarak da kalmıştır. Liman Kalesi’nin tekrardan inşası ile İzmir eski görüntüsüne kavuşmuştur. Bu dönem içerisinde iç bölgeler de ve Anadolu kıyılarında Osmanlı Yönetiminin etkisi artmakta olsa da İzmir’in yapısında dikkat çeken bir değişim gerçekleşmedi. İzmir 15. yüzyılda ve 16. yüzyılın büyük bir dönemi boyunca küçük bir sahil kasabası konumunda idi. İzmir’in ticaret merkezi olarak artan öneminin arkasında, Doğu Akdeniz ticaretine hâkim olan Venedik ve Fransa’yla rekabet içine giren İngilizlerin çabaları da etkiler getirdi. Ticari faktörlerin artması rekabetin artmasına ve aranan ürünlerin çeşidinin artmasına neden olmuştur. Geleneksel baharat ürününe ek olarak yün, pamuk ve kuru meyve

gibi ürünlerde olmaya başladı. Tahmin edebileceğiniz gibi bu ürünler İzmir'in bereketli iç kesimlerinde üretilmektedir. Satış noktası haline geldiği için bu ürünleri arayan alıcılar için yeni bir yerleşim. 17. Yüzyılın sonlarına doğru Uzakdoğu'dan gelen ipek direk olarak İzmir'e gelmiştir. İzmir hem nüfus hem de ekonomik olarak büyüme sürecini sürdürmüştür (Ekinci, 2002: 40).



Şekil 3.7. İzmir



Şekil 3.8. İzmir

3.8.3. Amasya

Osmanlı tarihinde önemli bir yere sahip olan bir antlaşmaya tarihi mekân olmuş bir kenttir Amasya. 1555'in Nisan ayının sonunda yapılan Amasya Antlaşması adıyla bilinmekte olan Safevî – İran Hanedanı ile yapılan ilk antlaşmadır. Bu

dönemde Kanunî Sultan Süleyman Amasya’da ikamet etmekteydi. Osmanlı tarihine yön vermiş olan II. Bayezid, Fatih Sultan Mehmet, II. Murat ve Çelebi Sultan Mehmet gibi önemli padişahlar şehzade iken bu kentte yetişmiştir. Dolayısıyla da “Şehzadeler Şehri” olarak anılmaktadır. Osmanlı tarafından fethedildiğinden beri şehzadelerin tahtgâhı olan bu kent Şehzade Bayezid’in 1559’da İran’a firarı ile şehzade sancakları içerisinde çıkarılmıştır (<http://www.amasya.gov.tr/osmanli-donemi>).

Dünyanın ilk coğrafyacısı Strabon’un memleketidir Amasya. Küçük bir kent olmasına karşın büyük bir tarih barındırır içinde. Osmanlı döneminde de büyük bir ilim merkezi hâlini almıştır. Pek çok şair, sanatçı ve bilim insanı bu kentte yetişmiştir. İlk kadın divan şairi Mihrî Hatun, büyük Osmanlı cerrahı Sabuncuoğlu Şerafeddin, hattatların Piri Şeyh Hamdullah, tarihçi Âşık Paşa ve Fatih Sultan Mehmet’in hocası Akşemseddin bu kentte yetişmiş önemli isimlere birkaç örnektir. Evliya Çelebi bu kenti “Şehirlein Yücesi”, Fransız gezgin Perrot ise “Anadolu’nun Oxford”u olarak anmıştır. Pek çok şehzadenin taht için bu kentte hazırlanması nedeniyle ise bu kent için en çok kullanılan tabir şüphesiz “Şehzadeler Şehri” olmuştur. Amasya için şehzadelerin staj yeri de diyebiliriz. Stajı başarıyla tamamlayan şehzadeler Osmanlı tahtına geçmiştir (<https://www.yenisafak.com/hayat/sehzadeler-alimler-asiklar-sehri-amasya-2420559>).

II. Beyazid tahta geçmenin nişanesi olarak kendi adı ile bir cami ve külliye yaptırmıştır. Cami, Yeşilirmak kıyısındadır. Dolayısıyla taşkınlarda ve çeşitli depremlerde zarar görmüş ancak her seferinde tamir edilmiştir. Caminin solunda tabhâne ve imaret, sağında ise medrese yer alır. Girişinde ve yan iki duvarında üç parça hâlinde kitabe bulunur. İlerleyen yıllarda camiye şadırvan, kütüphane, sebil ve muvakkithâne eklenmiştir (Uzunçarşılı, 1927: 125 - 126).



Şekil 3.9. II. Beyazid Cami

3.8.4. İstanbul

Çağ kapatıp çağ açan efsane fetih, 29 Mayıs 1453 tarihinde gerçekleşmiştir. Ortaçağ kapanarak Yeniçağ açılmıştır. Osmanlı döneminde İstanbul hızlı bir şekilde gelişmiştir. Osmanlı döneminde İstanbul'a yüzlerde çarşı, okul, cami, saray ve hamam yapılarak yaklaşık 50 yıl içerisinde Müslüman, Hristiyan ve Yahudilerin uyum içerisinde yaşadığı dünyanın en büyük kentlerinden biri konumuna gelmiştir. Karaköy'e tünel, Haliç üzerine köprü, deniz taşımacılığı, demiryolları, hastaneler ve belediye örgütlenmeleri ile kent modern bir hâl almıştır (<http://istshopfest.com/istanbulun-tarihi/>).

İstanbul'un fethi sırasında Bizans'a ait büyük saray tahrip olmuştur. Fatih Sultan Mehmet yönetimi Edirne'den sürdürse de İstanbul'da bir saray yapılmasını emretmiştir. 1455'de günümüzde "Eski Saray" olarak geçen ahşap bir saray Beyazıt Meydanı olarak adlandırılan yere, kentin merkezine inşa edilmiştir. Ancak Fatih Sultan Mehmet başka bir saray daha yapılmasını emretmiştir. Günümüzde "Topkapı Sarayı" olarak bildiğimiz ancak "Saray – Hümayun", "Yeni Saray", "Saray – ı Cedid – i Amire" gibi isimlerle anılan bir saray inşa edilmiştir. Eski Saray'ın aksine kentin dışında denize dik olarak konumlandırılmıştır. Fransız bir gezgin olan Tavernier, sarayından padişahın hem Avrupa hem de Asya'yı aynı anda seyredebildiğini belirtir. Saray, Ayasofya'ya bakacak bölgede kalacak şekilde denize doğru sıralı 4 avludan oluşur. Yerleşim planı, saray idaresinin gerçekleştiği planlardan sultana ait özel köşklere doğru bir yerleşim izler. Saray arazisinden başlayarak denize kadar bahçeler, binalar ve süslü köşkler şeklinde inşa edilmiştir. Saray yüzyıllar boyunca pek çok değişikliğe uğramıştır. Fatih Sultan Mehmet'in planına sadık kalarak gelen padişahlar yönetim şekilleri ve döneme hâkim mimari üsluplar ile yapılan tadilatlar sonrası saray bugünkü görünümünü kazanmıştır. Yavuz Sultan Selim Memlük sultanından sonra kendine gönderilen Kutsal Emanetler için Üçüncü Avlu'daki Has Oda'yı düzenlemiş ve Sarayyburnu'na sahil köşklerinden olan Mermer Köşkü yaptırmıştır. Ancak en kapsamlı değişiklikleri Kanuni Sultan Süleyman yaptırmıştır. Güçlü ve büyük bir imparatorluk düşüncesi olan Kanuni Sultan Süleyman başmimarı olan Mimar Acem Ali'ye Birinci Avlu'daki hizmet yapılarını büyüttürmüş, İkinci Avlu'ya Dış Hazine ile Divanhane yaptırmış, Üçüncü Avlu'da bulunan Arz Odası'nı yeniden inşa ettirip asmabahçeye yeni köşkler yaptırmıştır (Külekci, 2020: 3 – 10).

İstanbul'un en gözde yerlerinden birinde halice bakan bir tepeye Mimar Sinan tarafından konumlandırılan Süleymaniye Cami İstanbul'un gözlerde canlanan silüetinin en önemli unsurlarındandır. Kanuni Sultan Süleyman kendi adı ile bir cami yapılmasını ve bunun dönemin en iyi mimarlarından olan Mimar Sinan'ın yapmasını istemiştir. Müslüman her padişahın kendi özel bir cami ve külliye yaptırması o dönem için simgesel bir değer taşımaktaydı. Mimar Sinan bu yapı için büyük bir ekip hazırlamış ve devletin o dönemde sahip olduğu güçten de faydalanarak herkesi kendine hayran bırakan görkemlilikte bir yapı inşa etmiştir. Mimar Sinan caminin temelini kayaya tam oturması için tam üç yıl beklemiştir. 1550'de yapımına başlanan cami 1557'de tamamlanmıştır. Caminin bitimini büyük bir sabır ile bekleyen Kanuni Sultan Süleyman ve tüm devlet adamları açılış törenine katılmıştır. İçerisinde cami başta olmak üzere hamam, dükkânlar, oda, imaret, kervansaray, tabhane, darülhadis, medrese, mektep, tıpmektebi bulunan bir külliye şeklinde yapılmıştır. Mimar Sinan'ın kalfalık eseri diye adlandırdığı bu yapı 4 dayak üzerine oturan yarım kubbeli camilerin en büyüğüdür ve Anasofya'ya benzerliği ile dikkat çekmektedir (Dıramalı, 2019: 43 – 45).



Şekil 3.10. İstanbul



Şekil 3.11. Topkapı Sarayı



Şekil 3.12. Süleymaniye Cami

600 yıl boyunca üç kıtaya yayılmış, dünyaya hükmetmiş devasa bir imparatorluk olan Osmanlı İmparatorluğu'nun kalbi İstanbul'da atmıştır (https://www.sozcu.com.tr/hayatim/yasam-haberleri/osmanli-doneminde-istanbul-2/2/?_szc_galeri=1).

3.8.5. Bilecik

Ertuğraul Gazi'nin vefatının ardından tahta geçen Osman Gazi'nin adına hutbe okutup Osmanlı Devleti'nin kuruluşun ilk adımlarını attıktan sonra fethettiği ilk önemli kale “Belekoma (Bilecik) Kalesi” dir. Bu da şehre tarihi bir anlam katmaktadır. Bizans'a karşı mücadelede büyük rol oynamış olan İslam mutasavvıfı ve ahilerin lideri olan Şeyh Edebali Türbesi'de Bilecik' de bulunan önemli semboller arasındadır. Ahilik Osmanlı'da var olan; tarım dahil olmak üzere tüm zanaat alanlarında çalışanları ve halkı teşvik eden, herkesi kardeş bilen, çalışanlara her türlü yardımı sağlayan bir örgüt anlayışıdır (<http://www.bilecik.gov.tr/ilimizin-tarihcesi>).



Şekil 3. 13 Osmaneli Tarihi Evleri



Şekil 3.14. Bilecik Şeyh Edebali Türbesi



Şekil 3.15. Ertuğrul Gazi Türbesi



Şekil 3.16. Belekoma (Bilecik) Kalesi



Şekil 3.17. Orhan Gazi Cami

Tipik bir yerleşme şekli olarak kale çevresinde oluşan yerleşmeyi Bilecik’de de görmekteyiz. Ancak Osmanlı hâkimiyeti süresince hızla gelişen kentte yerleşim

zaman içerisinde Şeyh Edebalı Türbesi, Orhan Gazi Cami ile yakınında bulunan medrese yönünde büyümüştür. Kentte Rumlar ve Türkler ayrı mahallelerde yaşamakta idi. Türkler Orhan Gazi ve Osman Gazi Camileri ile diğer camilerinde çevresine yerleşmişken Rumlar bugün ki kent merkezi olan kesime yerleşmiştir. Toplum üzerinde dinin etkilerini kentteki yaşam şekline göre görmektediriz. Ancak bu durum zamanla ekonomik ve sosyal ilişkilerin artması ile ortadan kalkarak aynı mahallelerde birlikte yaşam sürdürme eğilimi oluşmuştur. Zaman içerisinde devlet yapılarının yukarı kesimlere yapılması ile kent günümüzdeki yerleşiminin temellerini atmıştır. (<http://www.bilecik.gov.tr/ilimizin-tarihcesi>).

3.8.6. Üsküp

Üsküp, Osmanlı açısından idari öneme sahip bir sancaktı. Osmanlı, Bosna ve Sırbistan'ı hâkimiyet altına alana kadar burası Türk bölgelerinin idaresini sağlayan uç beylerinin başşehri konumundaydı. İlerleyen yıllarda da bölgenin idari merkezi olmuştur (Acun, 2012: 137 – 138).

Namazgâh, açık alanda namaz kılmak için tahsis edilmiş yerlerdir. Üsküp'de bulunan Üsküp Fatih Sultan Mehmet Köprüsü'nde namazgâhlı köprüler içerisinde yer alır. Köprü'nün yapımı ile ilgili net bilgi bulunmamaktadır. Yapımına II. Murat'ın başlayıp Fatih Sultan Mehmet'in bitirdiğini söyleyen kaynaklar olsa da genel görüş Fatih Sultan Mehmet tarafından inşa ettirildiği yönündedir (Ayverdi, 1956: 151)

Köprü'nün ilk kitabesi kaybolmuştur. III. Murat döneminde tamir edilse de Avusturyalılar tarafından kitabe ile tarih köşkü sökülerek yok edilmiştir. Sultan Reşat döneminde ise köprü tamir ettirilmiş ayrıca bazı düzenlemeler de yapılmıştır; korkuluk kaldırılmış, 3 kemer eklenmiş, yaya kaldırımı eklenmiş hatta ilerleyen yıllarda bu kaldırım genişletilmiştir (Çulpan, 1975: 126 – 127).

Köprü Vardar Nehri üzerinde yer alır ve 210 metre uzunluğa sahiptir. Evliya Çelebi köprü'nün 14 gözü olduğunu yazmaktadır ancak günümüzde 1 kapalı 11 gözü bulunur. Kesme taştan yapılmış olan köprü'nün mansap tarafında ise namazgâh bulunur (Özer, 2006: 165 – 166).



Şekil 3.18. Üsküp Fatih Sultan Mehmet Köprüsü

Üsküp’de karşımıza çıkan bir başka Klasik Dönem eseri ise II. Murat Cami’dir. Caminin girişinde yer alan merdivenlerin yanında Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırılmış olan 50 metre uzunluğundaki saat kulesi bulunmaktadır. Caminin doğu duvarında bitişik hâlde Dağıstanlı Ali Paşa’nın türbesi bulunur (Süreyya, 1630). Caminin içerisinin dekorasyonunda; Osmanlı anlayışına uygun tuğralar, saat, üzerinde Fetih Suresi yazan levhalar kullanılmıştır. Caminin zemini halı ile kaplı olsa da boş kalan kısımlarda bol miktarda kilim kullanılmıştır. Bu kilimler çift katlı boyasız yünden dokunmuştur (Aytaç, 2007: 97 – 106).



Şekil 3.19. II. Murat Cami ve Saat Kulesi

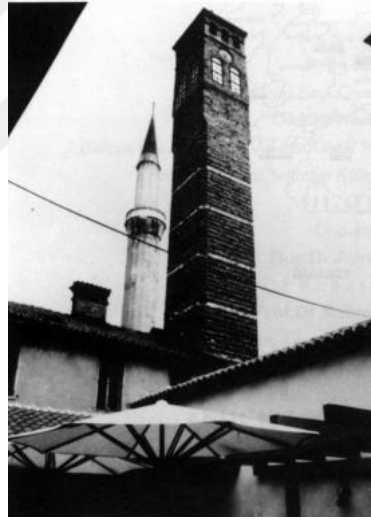
3.8.7. Saray Bosna

Saray – Bosna, Bosna – Hersek eyaletinin merkez kentidir. Kent, tamamen Türkler tarafından geliştirilmiş olan tam bir Türk kentidir. Kentin Bursa ile olan benzerliği dikkat çekmektedir (Acun, 2015: 295 – 298).

Kentin tam ortasında Başçarşı adı verilen yer bulunur. Burada Gazi Hüsrev Bey Camisi ve yanında türbe, medrese, bedesten, han, hanikâh ve hamamda oluşan

k ll ye bulunmaktadır. Caminin hemen bitişinde kuzeybatı köşesinde ise saat kulesi bulunur (Ayverdi, 1956: 205).

Kentlerde saat kulesi inşa etme geleneği Avrupa’da yaygın olsada Osmanlı’da Kanuni Sultan Süleyman ile birlikte karşımıza çıkar. Saray – Bosna’da yer alan bu saat kulesinin gövdesi kare prizma şeklindeyir. Gövde tuğlardan yapılmıştır ve üzerinde 5 sıra beyaz ince taşlardan yapılmış bilezikler bulunur. Kulenin en üstünde ise dört tarafa da ikişer pencere ile açılan köşk yer alır.  kiz pencere alınlıklarının ortasında dört adet yanlarda ise yuvarlak kadranlı birer saat bulunur. Üzerini ise piramid bir külah örtmektedir. Saçak kısmının altında ise yuvarlak kemerli üçer küçük açıklık bulunur. Kule 2 kez hasar görmüş ama tamir edilmiştir. 1875 yılında üstü kısımları yenilenerek  ngiliz yapımı bir saat takılmıştır. Tamir sırasında ise kulenin eski saati bölgede bulunan Ak Cami’nin yanına yapılan ahşap saat kulesine takılmıştır. Ancak kulenin yüksekliği nedeniyle yıkılmasından endişe edilerek saat buradan çıkarılarak camiye takılmıştır (Ayverdi, 1981: 93).



şekil 3.20. Saray – Bosna Saat Kulesi

Saray – Bosna’nın ikinci sancak beyi olan  şhak Bey ile oğlu  sa Bey pek çok vakıf eserleri yaptırarak kentin temellerini atmıştır. Kendilerinden sonra gelen sancak beyleri de aynı geleneği s rd rm ştir. Bu sancak beylerinden biri de Hüsrev Bey’dir. Katıldığı savaşlardan dolayı kendisi “gazi” unvanını kazanmıştır. Gazi Hüsrev Bey’in yaptırdığı cami ilk olarak “Begova Cami” adıyla bilinmekte idi. Cuma günleri Furkan – ı Az m okunurdu. Giriş kapısının üstünde Arapça bir kitabe bulunurdu. şadırvanından kışın sıcak su, yazın da soğuk su eksik olmazdı. Bunun için su kanalları yapılmıştı. Bu su kanalı ile sadece camiye değil Gazi H sev Bey

külliyesinin tüm yapılarına su dağıtılıyordu (Hukic, 1983: 238). Camin kuzeyinde yer alan hangâh bir kez savaşta harap olmuş bir kez de yanmıştır ama Gazi Hüsrev Bey varlıklı olduğu için ikisinde de tamir ettirmiştir. Caminin batısında ise zaviye bulunur. Zaviye fevkânî ve tahtanî olarak yüksek şekilde 4 ev olarak inşa edilmiştir. Burada zaviye misafirhane görevindedir. Burada kalanların hayvanları için ahır, anbar, mahzen, fırın, beyt – i matbah ve yoldan geçenler içinde sebil bulunmaktadır (Oruç, 2009: 650 – 655).

Caminin doğusunda mektep karşısında da medrese yer alır. Medresenin girişinde mermer üzerinde 3 satırlık Arapça kitabe yer alır. Bir de ayrıca kütüphanesi vardır. O dönemde yaklaşık 1800 kadar eser bulunmakta idi ve bunların 1000 kadarı el yazması idi. Günümüzde ise 80.000 kadar eser vardır (Truhelka, 1911: 71).

Caminin doğusunda birbiri ile bitişik olarak 2 türbe bulunur. Üzerleri kurşun kaplı, 8 köşeli kubbe ile örtülüdür. Büyük türbe Gazi Hüsrev Bey'e, küçük ise kethüdâsı Murat Bey'e aittir. Büyük olanın üzerinde taş plakaya yazılı 3 beyitlik Arapça bir kitabe yer alır. Küçük olanda ise Murat Bey'in ölüm tarihi yazan 2 beyitlik Türkçe bir kitabe yer alır. Büyük türbede Sultan Abdülaziz tarafından gönderilen kutsal emanetler de yer alır. Bunlar Kadir Gecesi cami mihrabında halka gösterilir (Mujezinovm, 1911: 99 – 100).

SONUÇ

Toplumların kültürleri yine toplumların yaşamını sürdükleri kentleri/şehirleri etkilemektedir. Kentler, temelde taşıdıkları mekânsal özellikler ile varlık kazanmış kültürel örgütlenme biçimleridir. İçince yaşanan toplumun kültürü, kentte konut ve nüfus yoğunluğu, açık yerlerin değerlendirilmesi, arazi kullanımı, estetik ve mimari değerleri olarak öne çıkmaktadır. Özetle, kentlerin fiziksel özellikleri kentte yaşama verilen anlamları büyük ölçüde değiştirmektedir.

Toplum biliminde genel olarak devlet kavramı, kentlerin sahip olduğu siyasi organizasyon düzeyini temsil etmektedir. Kentler, uygarlığın fiziksel odağı olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda “uygarlık” kavramı, karmaşık sosyal organizasyon düzeyine sahip kültürleri, daha basit yapıdaki topluluklardan ayırmak üzere geliştirilmiş bir sınıflama olmuştur. Özetle ölçütleri kesin olmamakla beraber, “uygarlık”, devlet düzeyinde bir siyasi örgütlenmeye sahip, okur – yazar ve kentlerde yaşamlarını sürdüren toplumları kapsayan bir kavramdır.

Bilim adamları kentlerin uygarlığın bir ölçütü, bir anlamda da imzası olduğunu kabul etmektedirler. Uygarlık terimi, insanlık tarihini kültürel gelişim evrelerine ayırmak amacıyla sosyal bilimler alanına girmektedir. 19. yüzyılın sonlarında bilim insanları, insanoğlunun kültürel gelişim sürecini bazı evrelere ayırmıştır. Buna göre ilk evre; düşük bir örgütlenmenin olduğu, insanların avcılık ve toplayıcılıkla hayatını sürdürdüğü (vahşilik) evredir. İkinci evre; ilkel tarımsal faaliyetlerin uygulandığı ve temelde kavim örgütlenmesine sahip olunan dönemi (barbarlık) temsil eder. Üçüncü evre ise en yüksek “etik dönem” olarak isimlendirilen uygarlık dönemidir. Günümüzde daha geniş anlamda kabul edilen diğer beşeri gelişim evreleri ise; takım, kavim, beylik ve devlet örgütlenmeleridir.

Kent sosyolojisi alanında teoriler geliştirilen 19. Yüzyıl sosyalogları kentleşme kavramını kendi sosyal teori anlayışları içerisinde ve daha geniş toplumsal etkenlerle bir arada değerlendirir. Kent sosyolojisinin yeni yeni oluştuğu bu dönemde, gelişmiş bir kent sosyolojisinden söz etmek mümkün değildir. Bu dönemde Engels ve Marx kenti toplumsal değişimin bir parçası şeklinde analiz etmiş ve kentleri toplumsal yapının anlaşılabilmesi için bir etken olarak değerlendirmişlerdir. Engels ve Marx göre kent, feodalizmden kapitalizme geçiş süreci ile kapitalist üretimin mekânıdır.

Benzer fikirleri savunan Weber'e göre de kent, akılcılığın ve hesaplayıcı rasyonelliğin gelişmesidir.

Simmel'e göre kent yaşamın para ekonomisine dayalı olduğu ve bireyin yabancılaştığı bir yapıdır. Simmel kentleri, Pazar ekonomisinin ve paranın birbirine girdiği ve birçok bireyin fiziksel olarak ilişkiler içerisinde olduğu alanlar olarak açıklamaktadır. Para, insanları nesneleştiren ve insanlar arasında oluşan mesafeyi eşitleyen bir araçtır. Parasal ilişki aslında bir tür gayri şahsi ilişkidir. Kentlerde üreticiler, tanımadığı tüketiciler için üretim yaptıklarından ötürü, müşteri çıkarlarını ve kendi çıkarlarını rasyonel bir şekilde hesaplamalıdır. Kentlerin büyümesi ve pazarlarının genişlemesi ile birlikte modern insan git gide daha hesapçı olmaktadır.

Marx için kentler, Orta Çağ'a gelene dek insan toplumları ile kırm tarihidir. Kapitalist sanayileşme, kentlerin aşırı bir hızla büyümesi ve endüstriyel kasaba yol açarak kırsal işgücünün mülksüzleşerek kentlere göç etmesine sebep olmuştur. Marx kenti ayrı bir inceleme ögesi olarak ele almamaktadır. Fakat işçi sınıfının sınıf mücadelesi verdiği ve toplumsal değişim sürecinin önemli bir parçası olarak görmektedir.

Engels işçi sınıfının kentsel hayat şartlarını ayrıntılı olarak inceleyerek sınıfsal eşitsizliğin mekânsal boyutunu gözler önüne sermiştir. Weber kenti ayrı bir çalışma unsuru şeklinde ele alarak ideal olan kenti tanımlama girişiminde bulunmuştur. Ona göre, Antik dönemde kentler akrabalık temeline dayanmakta idi. Modern dönemde ise kentler ulus – devlet temeline dayanmaktadır. Orta Çağ'da kentlerin ortaya çıkışını ve ayırıcı özelliklerini şöyle sıralamaktadır:

- Kale
- Pazar yeri
- Mahkeme ve kısmi bağımsız hukuk sistemi
- Bir arada yaşam
- Seçim ile gelmiş idare

Park'ın ekolojist kent yaklaşımı; kentleşme sürecini doğal ayıklanma, hayatta kalma mücadelesi ve rakabet gibi Darwinci unsurlar ile açıklamaya çalışır. Ekolojistlere göre kentler kendi hayatı olan birer organizma ya da başka bir deyişle sosyal ormandır. İnsanlar kent içerisinde sürekli olarak bir mücadele ve rekabet

içerisindedirler. En zayıf olanın merkezin arkalarında kaldığı, en güçlüünün ise hâkim olup merkezde olduğu sosyal bir ormandır kent. Doğadaki gibi rekabet hafiflediği anda insanlarda tıpkı bitkilerin toprağa yerleşip kök salması gibi mahallelere yerleşerek kök salarlar. Böylece bir topluluk duygusu oluştururlar. Yeni bir rekabet ve istila dönemi başlar. Yoksullar mahalleyi istila edip mahalle sakinlerini dışa doğru iter. Böylece yeni bir kentsel denge ve uyum oluşur.

Wirth'ün kent kuramında kenti açıklayan değişkenler nüfusun büyüklüğü, yoğunluğu ve çeşitliliğidir. Bu üç değişkenin sonuçları kente özgü davranış biçimlerinin gelişmesini sağlamaktadır. Kent sadece içerisinde yaşanılan bir alan değildir, bireyleri etkileyen ve etkilenen toplumsal, ekonomik, kültürel birleşenlerden oluşan bir bütündür. Wirth'e göre kentleşme insanların yaşam tarzında, dünya görüşlerinde oluşan değişikliklerle alakalıdır. Kentlilik bir yaşam biçimidir ve insanlar kişisel olmamayı kent yaşamının sosyal mesafeyi doğurduğunu söyler. Kentteki kişilerin sayısının artması, artan yoğunluk ve çeşitlilik kentteki kişilerin birbirleri ile tam olarak temas kurmasını engeller. Böylece kentlerin parçalı karakteri oluşur. Bu yüzden de ilişkiler yüzeysel ve ikincil düzeydedir. Bu durum çekingenliğe, kayıtsızlığa ve kof bir mizaca yol açmaktadır. Kentsel sosyal ilişkilerin yüzeyselliği, anonimliği, karmaşıklığı ve geçiciliği vurgulanmaktadır.

Lefebvre, kenti toplumsal bir ürün olarak görür ve her üretim şekli kendi mekânını üretir. Bu toplumsal üretim toplumun kendini yeniden üretmesini sağlar. Kentler farklı sosyal sistemlerde farklı şekiller alır. Kentler sadece üretim yapılan yerler değil bunun yanında kendini alınıp satılabilen bir rant aracına yani metaya dönüştürür. Lefebvre'nin kapitalizme bakışı ise mekânın somut kullanım değerini değil soyut değişim değerini önemser.

Castells'e göre kent, ortak tüketim mekânıdır. Kent, kollektif tüketim araçlarının yani ulaşım, ticaret sağlık, eğitim gibi hizmetlerin verildiği yerdir. Kollektif tüketim araçları genellikle devlet ve yerl yönetim tarafından sunulmaktadır. Ortak tüketim araçlarını sunarken devletin asıl amacı işgücünün çalışmayı sürdürmesi için gereken gıda, barınma, dinlenme gibi ihtiyaçlarını gidermektir (emek gücünün yeniden üretimi). Ancak devletin yağıtığı bu müdahale, kentsel çatışmanın şiddetlenmesine neden olur çünkü devletin kente müdahalesi genellikle sermaye sınıfı ve zenginler lehinedir. Toplu tüketimin dağıtımında oluşan bu eşitsizlik ve çelişki toplumsal hareketlerin doğup güçlenmesine sebep olur.

Harvey'e göre kentleşme, kapitalist sermaye birikiminin hareket ve krizleri kapsamında incelenmelidir. Kârı maksimuma çıkarmayı amaçlayan kapitalist sistem belirli dönemlerde krizler yaşar. Üretimin aşırılaşması sonucu oluşan bu krizleri kâr oranlarını düşürmektedir. Kapitalistler kâr oranlarının yeniden yükselmesi amacıyla yatırımlarını üretimden ziyade kentsel rant alanlarına yöneltirler. Üretim sürecinde ekonomik sıkıntıya giren sermaye bunu gidermek için yatırımlarını kentlere yönelterek yapılı çevrelere yatırım yaparlar. Yani Harvey modern kentlerinin büyümesinin kapitalistlerin kârlarını arttırmak istemelerinin sonucu olduğunu söyler. Yani kentler, kapitalist sermayenin birikim mantığını yansıtır. Harvey, kent ile ilgili çalışmalarında çoğunlukla kapitalist sistemin adaletsizliğinden bahseder.

Sonuç olarak, kentler toplumun bütün gelişim mekanizmaları ve dinamikleriyle doğrudan alakalıdır. Bu bağlamda kentsel mekân, değiştirilemez ve doğal bir yapı değildir. Aksine toplumsal ve yapay bir şekilde inşa edilmiş olan bir ortamı, ideolojik, politik ve ekonomik ölçütleriyle daha büyük bir toplumun yapısal özelliklerinin belirlediği bir alt sistemi belirtir. Ancak bu yapay ortamı oluşturan süreç eşitsizlikler, çelişkiler ve gerginlikler ile doludur.

Günümüz kentlerini ve kentlerin problemleri ile ilgili çalışma yapanların karşılaştığı en temel soru, kentin nasıl kavranması gerektiğidir. Ayrıca bunun yanında küreselleşen kapitalist toplumsal ilişkiler içerisinde kentin özgürlüğünün ne olduğu sorusu da yer alır. Günümüzde kent ya da kır düzeyindeki değişimler aslında ekonominin küresel düzeyde yeniden yapılanmasının yansımasıdır. Diğer bir ifade ile “büyük kentin hikâyesi kentin kendisinden daha büyüktür”.

Arkeolojik veriler tarihsel süreçteki ilk kent ve kentleşmenin Güney Mezopotamya'da bulunan “Uruk” bölgesinde kurulduğunu gösterir. Eski Yakın Doğu kentlerine yönelik arkeolojik araştırmalar, 19. yüzyılın ortalarında başlamıştır. Bu dönem aynı zamanda tarihçilerin “antik kent” kavramı üzerine çalışmaya ve bunu tanımlamaya başladıkları dönemdir. Söz konusu araştırmalar Yunan ve Roma dünyasıyla sınırlı tutulmuş ve eski Yakın Doğu kentleri bu çalışmalara dâhil edilmemiştir. Gerçekte eski Doğu kentleri, sadece askeri karargâhlar olarak değil, aynı zamanda birer seremoni ya da kralın ikametgâh (saray) merkezleri olarak tanımlanmıştı. Kent surlarının arkasında bir kaç anıtsal yapıdan ibaret “boş kentler” olduğu yolundaki düşünce, 20. yüzyılın başında yapılan kazılar sonucu değişmeye başlamıştır. Bu kazılar sırasında tapınak ve sarayların yanısıra evlerin ve caddelerin

ağlarının da ortaya çıkartılması, Doğu kentlerinin varlığını inkâr edilemez hale getirmiştir. 20. yüzyılın başında, doğu kentlerinin bir pazar yeri olarak işlev görmediğini ve vatandaşlık kavramının da bulunmadığı belirtilmektedir.

Yapılan çalışmalar Anadolu'nun doğusundaki kentleşme sürecinin Mezopotamya ve Mısır gibi farklı aşamalardan meydana geldiği görülmüştür. Söz konusu aşamalar, küçük köy topluluklarının uzun mesafeli ticaret vasıtasıyla merkezi köylere dönüşmesi ve daha sonra bu merkezi köylerin kentlere ve kent devletlerine dönüşmesidir. Bu dönüşümün temelinde toplumların temel ihtiyaçlarını karşılama ve elit kesimin prestij mallarına sahip olma duygusunun bir sonucu olarak toplumların ticaret sayesinde zenginleşmesi kentleşme olgusuna neden olduğu tezini güçlendirmiştir. Anadolu'nun doğusu ile Mezopotamya'nın coğrafik yakınlıkları ticaret aktivitesinin başlaması ve boyutlanmasında etkili olmuştur. İki toplum arasında boyutlanan ticaret ilişkileri Anadolu'nun doğusunda kentleşmeye neden olmuştur.

Geç Kalkolitik Dönemde yani Uruk Dönemine denk gelen dönemde Hacınebi ve Arslantepe yerleşim alanında bulunan anıtsal yapılar, sur ile çevrilmiş alanlar, kamu yapıları ve emeği denetleyen ve organize eden bir seçkin sınıfın olması kentleşmenin en önemli kanıtlarıdır. Kentleşmeye neden olan önemli dinamiğin toplumlar arasında yaşanan uzun mesafeli ticaret olduğu kanısı yaygın bir görüştür.

Erken Tunç Çağ'ında Anadolu'nun doğusundaki kentleşme olgusu toplumların kendi iç dinamikleri ve komşu toplumlarla kurdukları çok boyutlu etkileşimler, özellikle ticari faaliyetlerin kentleşmeye etki ettiğine inanmaktayız. Mezopotamya coğrafyasının maden ve yapı malzemesi bakımından fakir olması Anadolu'nun ise yapı malzemesi ve maden açısından zengin olması, Anadolu ile Mezopotamya arasındaki ticaret aktivitesinin boyutlanmasına neden olmuştur. Güneydoğu Anadolu'daki kentleşme sürecinin özellikle Urfa Ovası ve Fırat Vadisi'nde yoğunluk kazanmasının nedeni bu bölgelerin hammadde kaynakları açısından oldukça zengin olması ve jeopolitik olarak bütün Yakındoğu ile etkileşim kurabilecek kadar önemli yolların ve kavşak noktaların odak noktasında yer almalarıdır. Kazane ve Titriş'teki kentsel gelişmelerin bu toplumların kendi öz dinamikleri ve komşu halklarla kurdukları etkileşimlerin toplamından oluştuğu kanısındayız.

Anadolu'da kurulan yerleşim alanları ve bu alanlarda yaşanan sosyo-ekonomik gelişmelerin bu coğrafyada ileri seviyede kentleşmeye neden olduğu arkeolojik verilerle desteklenmiştir. Bunlar yerleşim alanlarında bulunan mühürler, tapınaklar, surlarla çevrilmiş yerleşim alanları ve iş bölümü ve seri üretimin yapıldığını kanıtlayan unsurlardır. Tezin konusu Mezopotamya ile Anadolu'nun doğusu arasında yaşanan ticaret aktivitesinin kentleşmeye olan etkisini saptamaktı ancak bu durum Mezopotamya, İran, Suriye, Kafkaslar ve Anadolu'daki toplumların çok boyutlu ilişkilerini saptanmasını zorunlu kılmaktaydı.

Erken Roma İmparatorluğu mali, idari, kültürel ve askeri bir çözülme yaşamış bu dönemde imparatorluğun idari yapısı işlevini kaybetmiş ve vergi sistemi bozulmuştur. Yaşanan savaşlarında etkisi ile devlet gelirleri büyük ölçüde azalmıştır. 5. yüzyılda idarenin yerel yönetimler üzerinde ağırlığı git gide artmış ve kentin ekonomik kaynakları üstündeki kontrolü kentlerin mali ve siyasi otonomilerini kaybetmesiyle antik kent yapısı çözülmüştür. Aynı dönemde Hristiyanlığın artan etkisiyle beraber yerel piskopos kent hayatında yönetici bir figür olmuştur. Hristiyanlık dini ve kurumları antik kentin peyzajı üzerinde ağırlıklı olarak yer almaya başlamıştır. Kamusal olarak imar faaliyetleri antik kent yapılarında Hristiyan yapıları ile devlet binalarının yapımına dair bir ağırlık kazanmıştır.

4. yüzyılın başından itibaren gerçekleşen reformlar sayesinde imparatorluk kriz döneminin yıkıcı etkilerinden kurtulmuştur. Reformlar sonrasında devletin yönetimi merkezileşmiş, antik dönemin bölgesel ve yerel özerklikleri kaldırılmıştır.

Bu dönem boyunca Bizans askeri, ekonomik ve jeopolitik şartların değişmesine paralel şekilde Bizans yaşamının fiziksel görüntüsü dönüşüme uğramıştır. Söz konusu durumun en büyük etkileri ise kamusal alanlar ile kentsel kurumların parçalanmasında görülmektedir. Savaşların neden olduğu istikrarsız şartlarda birçok kent terk edilmiş, kaybolmuş ya da güvenli olduğu düşünülen yerlere taşınmıştır. 8. yüzyıldan beri kentler devletin askeri ve idari sistemi içinde tekrar örgütlenmiştir. Bazı kentler stratejik avantajları sayesinde tekrar önem kazanmıştır. Fakat antik kent kültürü ve geleneği yok olmuştur. Bu dönem içerisinde kent kavramı değişerek yeni bir sosyal hiyerarşi ve kentleşme oluşmuştur.

Osmanlı devletine gelindiğinde ise, Anadolu kent hayatın gelişmesine katkı sağlayan önemli imparatorluklardan biri olduğu, kentleşmeye yönelik dönemlerin,

“Erken Dönem”, “Klasik Dönem” ve “Batılılaşma Dönemi” şeklinde adlandırıldığı görülmektedir. Bu kapsamda yapılan tez çalışmasında ise Osmanlı Klasik Dönemi’ndeki kentleşme süreci ve kent sembolleri incelenmiştir. Çalışmanın sonunda aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır;

- Osmanlı Devleti’nin farklı coğrafyalarda genişlemesi sürecinde, kendi kültürü ile yeni kültürleri başarılı biçimde birleştirildiği, dolayısıyla, mevcut olan kentlerde ya da bu süreçte kurulan yeni kentlerde Osmanlı kent hayatının tam manasıyla yaşanmaya başlandığı görülmektedir. Bu haliyle Osmanlı kentlerinde, Osmanlı kültürel değerlerinin yaşanan mekâna oldukça başarılı biçimde aktarıldığı ifade edilebilir.

- Osmanlılarda kentler çok fonksiyonlu yaşam merkezleri olmuşlardır. Her bir fonksiyon kentin mekânsal özelliklerine farklı anlamlar yüklemiştir.

- Bazı durumlarda kentlerin fiziksel özelliklerine yönetsel özellikler de eklenmektedir. Bunun en belirgin örnekleri 600 yıllık tarihi ve kültürel hayatı ile Osmanlı Devleti’nde görülmektedir.

- Farklı kültürlerin sentezi olarak ifade edilen Osmanlı kültürünün biçim verdiği, Osmanlı kentlerinde, kentin yönetimi, yaşamın sürdürülmesi, arazinin kullanımı ve ticari faaliyetlerin gerçekleştirilmesi her zaman kentsel özelliklerden etkilenmiştir.

- Osmanlı kentlerinde, kentsel özellikler genel olarak büyük kentlerde bariz şekilde görülmüştür. Yerleşim hiyerarşisinde alt kademe yerleşimlerin ise büyük kentleri destekleyen veya yükünü hafifleten farklı fonksiyonel özellikleri olmuştur.

- Osmanlı kenti, Türk – İslam kültürü başta olmak üzere farklı kültürleri de içinde bulunduran ve onları benimseyerek ortaya koyan Osmanlı kültürü mekânda şekillenmiş ve varlık kazanmış hali olmuştur.

- Osmanlı kenti özellikle Anadolu’daki özel konumu sayesinde, çeşitli boyutlardaki ticari etkinliklerin yoğun olduğu güzergâhlarda konumlandırılmıştır. Bu durum iktisadi organizasyonu etkileyip şekillendirmiştir.

- Osmanlı kentlerinde temelde iki parçalı işlevsel alanlar mevcuttur. Bunlardan birincisi ticari iş merkezleri, ikincisi ise konut alanlarıdır.

- Kentin kalbi konumundaki ticari alanlarda kâr getiren etkinliklerin yanında

sağlık, eğitim, yardımlaşma gibi pek çok faaliyet gerçekleşir. Bu kapsamda, ticari merkez olarak “çarşı” ifadesi yaygın olarak kullanılmıştır. Genellikle çarşının kurulmasının ilk aşamasını kent kapılarında konumlandırılan pazar oluşturmuştur. 16. yüzyıla kadar çarşı ile eş anlamlı olarak kullanılan pazar, açık alanda bulunan haftalık çarşı ya da panayır lar şeklindedir.

- Osmanlı çarşılarını oluşturan ticari öğeler; küçük boyuttaki “dükkanlar”, bütün ve tek bir bina içerisinde konumlandırılmış birbirine paralel 2 dükkân sırasından oluşan “arasta”, gezginler, zanaatkarlar ve ticaret erbabı tarafından kullanılan hücreler ile çevrilmiş revaklı bir avludan oluşan “han”, değerli malların depolanmasına ve ticaretine hizmet eden, dikdörtgen plan düzeninde, kolonlu, kalın duvarlı ve özel kapılarıyla dikkat çeken “bedesten”, genel olarak ahşap pergola ve saçaklar ile, daha seyrek olarak da örgü duvarla örülmüş, çok düzensiz olmayan dar “sokaklar” oluşturmuşlardır.

- Osmanlı dönemi büyük ticaret kentlerinde inşa edilen hanlar ve kervansaraylar, açık pazar alışverişinin yerini almaya başlamış, ticari eylemler bu yönde gelişmiş, kent dokusunda bu yapı türleri baskın duruma gelmiştir.

- İslamiyet’in gizlilik ilkesi nedeniyle konut alanlarında konut fonksiyonunun gelişmesi sınırlı kalmış, mahalle ve yüksek duvarlı bahçeli yaşam alanları öne çıkmıştır.

- Mahalleler, yani konutların bulunduğu yerler kentin önemli parçası hâline gelmiştir. Kendi kendine yetebilen bu alanlar alt kademe ticari malların halka sunulması işlevine sahip olmuştur. Mahalleler yer duygusunun oluşmasına neden olacak kadar az nüfusa sahip yerlerdir. Boyut olarak küçük oluşu, yasal ve ekonomik sebeplerden ortaya çıkmıştır. Mahallelerin bu özelliği aslında devletin mahalleler aracılığıyla kentleri kontrol edebilme arzusunun bir sonucudur.

- Osmanlı kentlerindeki mahallelerde, etnik ve dini ayrışmanın bulunmasının yanında sosyal ayrışmada mevcuttur. Konutların bulunduğu bölgelerde pek çok çıkmaz sokağa vardır.

- Osmanlı kentlerinde yeşil alan ihtiyacı, ev yeşili ve kenar yeşillerinden karşılanmıştır. Konutların bulunduğu alanların ötesinde de bazı faaliyetler yapılmıştır. Bu faaliyetler Osmanlı kentinin çevreye ve halkın sağlığına önem verdiğinin göstergesidir.

- Osmanlı kentlerinin yönetiminde söz sahibi kadılar olmuştur. Kadılar, hukuk, asayiş ve belediyeçilik gibi çok farklı görevlerden sorumlu olmuştur. Dolayısıyla kadınların evlerinin aynı zamanda mahkeme, belediye ve hükümet konağı gibi görevleri mevcuttur.

- Osmanlı'da kent merkezinin oluşması, alt yapısı, idaresi ve sosyal donanımı toplumun kenti inşa etme talebi vakıflar tarafından yapılır. Vakıfların bir bölümü Osmanlı idarecileri ile halkın varlıklı kesimi aracılığıyla oluşturulmuştur. Bunların yanında savaşlarda gösterdikleri hizmetlere karşılık padişahın kendilerine verdiği servet, çiftlik, han gibi ödüller bu kimselerin ölümünün ardından vakıflara bağışlanır. Böylece miras olarak halka bırakılmış olur. Osmanlı'da sermaye, hiçbir zaman bir insan grubunda toplanmamıştır. Vakıflar bu artı değeri toplumsal ve kültürel gelişmeyi amaçlayarak kentlerin işleyişi ve altyapı sorunlarının çözümünde kullanmıştır.

- Devletin tek hâkimi olan ve toplumu adaletli şekilde yönetmekle sorumlu olan kişiler padişahlardır. Siyasi, askeri, ekonomik ve hukuk ile ilgili tüm konularda padişahlar söz sahibi olmuştur. Fakat bu yetkileri elinde tutuyor olması padişahın istediği her şeyi yapabileceğini göstermez. Osmanlı padişahların sınırsız olarak yasama yetkisine sahip değildir. Padişahlar kentlerin ve toplumların yönetiminde kanunların ve yasarların dışına çıkmaz, örf'i hukuk ile şer'i hukukun sınırlarını aşamaz.

- Yürütmenin başı konumundaki padişah, yürütme yetkisini dünya işleri için sadrazama, dini işler içinse önceleri kazaskerlere devrederken sonradan şeyhülislama devretmiştir. Söz konusu bu iki makama gerçekleşecek olan tüm tayin ve azil işlemlerinde padişahın mutlak yetkilidir. Bunun dışında Divan-ı Hümayun toplantıları sonucunda çıkan tüm kararlar padişahın onayına sunulur. Padişah son karar merciidir.

- “Sultan” unvanı Osmanlı padişahları tarafınca sıklıkla kullanılan İslami özelliğe sahip unvan olmuştur. “Halife” unvanı ise Şeriatı uygulama görevini üstelenen her Müslüman hükümdarca kullanılmış genel bir unvan olarak kullanılmıştır. Bu kapsamda, Osmanlı kent hayatının önemli sembollerinden kabul edilen sultanlığa ve halifelığe yönelik görkemli törenler düzenlenmiş ve toplumda saygı ve otorite uyandırması sağlanmıştır.

- Ekonomik yapının kentsel dokuya yansması bağlamında Osmanlı kentlerinin temel özelliklerinden birisi Esnaf-Ah-i örgütleridir. Esnaf-Ah-i örgütleri, iç işleyişleri ve kuralları Selçuklu döneminde belirlenmiş olan, sosyal ve ekonomik dayanışmanın bir sonucu olarak ortaya çıkmış yapılanmalardır. Yarı dinsel nitelik de taşımakta ve loncalar olarak adlandırılmaktadırlar. Esnaf loncaları, tarikatların gündelik hayat pratiğindeki uzantıları olmuş, İslâmi kent toplumuna ait dayanışma düzeninin öğeleri bu kurumlarla korunmuştur.

Yapılan çalışmanın sonunda özet olarak; kentlerin, insanoğlunun sosyo-ekonomik ve kültürel hayatında önemli bir yer tuttuğu, sürekli değişme, gelişme ve yeniden inşa edilme suretiyle canlı bir organizma gibi hareket ettiği tespit edilmiştir. Yapıla arkeolojik kazılar bu sonucu desteklemektedir. Özellikle Anadolu coğrafyasında kurulan Roma, Bizans ve Osmanlı İmparatorluklarında yaşanan jeopolitik, askeri ve ekonomik koşullarının değişimine paralel olarak kentlerin fiziksel görüntüsünün de dönüşüme uğradığı, zamanla bazı kentlerin daha da önem kazandığı, bazılarının ise antik kent geleneğinin ve kültürünün kaybolduğu belirlenmiştir. Ancak, yaşanan kentleşme sürecinde en önemli hususun her dönemin kendine özgü bir özelliğinin ve sembolünün bulunmasının olduğu değerlendirilmektedir. Klasik dönem Osmanlı’larda ise öne çıkan kent sembollerinin kamu yönetiminde, dini, sosyal ve ticari hayatta belirgin şekilde görüldüğü belirlenmiştir. Bu kapsamda en belirgin sembollerin ise; hükümdarlık, halifelik, şeyhülislamlık, kadılık, vakıf sistemi lonca sistemi, mahalleler, açık alanlar ve törenler başlıklarında özetlenebileceği değerlendirilmektedir.

KAYNAKLAR

- Acun, F. (2002). “A Portrait of The Ottomen Cities”, Muslim World, C. 92, s. 266.
- Acun, H. (2012). “Makedonya-Üsküp Fatih Sultan Mehmet (Taş) Köprü ve Namazgâhı”, Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu, İstanbul, s. 137 - 138.
- Acun, H. (2015). Saray – Bosna ve Travnik Saat Kuleleri. s. 295 – 298.
- Ahbar, M. (2000). “Cenâbi’ye Göre Anadolu Selçukluları”, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Ankara: TTK Yayınları, Sayı 36, s. 213-259.
- Akdağ, M. (1995). Türkiye’nin İktisadi ve İçtimai Tarihi 2 (1453-1559). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Akdağ, M. (1999). Türkiye’nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1243-1453). Cilt 1, Ankara: Barış Yayınevi, s. 78 - 80.
- Akdağ, M. (2010). Türkiye’nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, YKY, İstanbul, s. 394.
- Akıllıbaş, E. (2019). Beş Duyunun Pazarlama Algısındaki Gücü, Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi, Cilt 4, Sayı 1, s. 106.
- Akın, A. (2016). “Tarihi Süreç İçinde Cami ve Fonksiyonları Üzerine Bir Deneme”, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Cilt 15, Sayı 29, s. 179 - 211.
- Aksarayî, (2000). Anadolu Selçukî Devletleri Tarihi. Ankara: Recep Ulusoglu Yayınevi, s. 73 – 77.
- Aktüre, S. (1978). 19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekânsal Yapı Çözümlemesi. Ankara: ODTÜ, Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, s. 53 - 57.
- Aktüre, S. (1985). Osmanlı Devleti’nde Taşra Kentlerindeki Değişimler, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim, s. 891 - 904.
- Aktüre, S. (2020). Selçuklu ve Osmanlı Kentleri, <http://sosyolojisi.com/selcuklu-ve-osmanli-kentleri/1546.html>, Erişim tarihi: 28.12.2020.
- Aliağaoğlu, A. ve Uğur, A. (2016). Osmanlı Şehri, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 38, s. 203 - 226.

- Aliağaoğlu, A. (2007) “Davranışsal Coğrafyaya Bir Örnek: Öğrenci Merkezli Balıkesir Şehir İmajı”. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 17, Sayı 1, Elazığ, s. 23.
- Alsaç, Ü. (1993). Türk Kent Düzenlemesi ve Konut Mimarlığı, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 21.
- Ankara Üniversitesi, Açık Ders Malzemeleri, Ülkeler ve Simgeleri s. 6-7.
- Apa, G. (2008). “Erken Dönem Osmanlı Selâtin Cami Minberleri”. İstem Dergisi, Sayı 11, s. 250-263.
- Armağan, A. (2011). Klasik dönemde Osmanlılarda devlet yönetim anlayışına dair bazı düşünceler. Gazi Akademik Bakış, Sayı 9, s.139-156.
- Artuk, İ. ve Artuk, C. (1986). “Türkiye Kütüphanelerinden Notlar ve Vesikalar”, TTK Belleteni Cilt 16, Sayı 53, s. 85-100.
- Aslan, D. (2014). “Kent ve Meydanlar”, İTÜ Vakıf Dergisi, Sayı 63, s. 22.
- Aslan, Ş. (2004). 1 Mayıs Mahallesi 1980 Öncesi Toplumsal Mücadeleler ve Kent. İstanbul: İletişim.
- Aslanoğlu, R. (1998). Kent Kimlik ve Küreselleşme. Bursa: Asa Kitabevi.
- Aydüz, D. (2000). Osmanlı-Devletinde Narh Uygulaması. Yeni Türkiye Dergisi, Sayı 32 (Mart-Nisan), s. 74 - 81.
- Aytaç, A. (2007). “Balkanlardaki Türk Kültürel Mirasına Bir Örnek: Makedonya Sultan II. Murat Camii ve Kilimleri”, Samsun Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Derneği I. Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Kongresi Bildirileri, Samsun, s. 98 - 106.
- Aytaç, Ö. (2007). “Kent Mekânlarının Sosyo-kültürel Coğrafyası”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 17, Sayı 2, Elazığ, s. 202.
- Aytaç, Ö. (2017). Kent, Metropol ve Değişen Yer/Mekân İmajları. s. 1-23.
- Ayverdi, E.H. (1956). “Yugoslavya'da Türk Abideleri ve Vakıfları”, Vakıflar Dergisi, Cilt 3, s. 151 – 224.
- Ayverdi, E.H. (1981). Avrupa'da Osmanlı Mimarî Eserleri, Yugoslavya. Cilt 2, İstanbul s. 93.

- Bağcı, G. G. (2020). Seramik Takılarda Yaratıcı İmgelem, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, s. 4.
- Bakırsız, C. (2008). Secular and Military Buildings. The Oxford Handbook of Byzantine Studies. (Jeffreys, E. Ed.). Oxford University Press, s. 373 - 384.
- Bal, H. (1999). Kent Sosyolojisi, Turhan Kitabevi, Ankara, s. 19.
- Barkan, Ö. L. (1942). “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, Vakıflar Dergisi, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Sayı 2, s. 279 - 386.
- Barkan, Ö. L. (1987). “Kanunname”, İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, Cilt 7, s. 185-196.
- Barthold, W. (2012). İslam Medeniyeti Tarihi (Çev: Fuat Köprülü), Ankara: Akçağ Yayınları, s. 52.
- Bayartan, M. (2005). “Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle”, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi, İstanbul, Sayı 13, s. 93 - 107.
- Baykara, T. (1980). “Türk Şehircilik Tarihinden: Hatun Şehirleri”. Belleten Dergisi, Cilt 44, s. 505 - 509.
- Baykara, T. (1999). “Osmanlı Devleti Şehirli Bir Devlet Midir?”, Osmanlı, Cilt 5, Ankara, s. 528.
- Bayram, P. (2017). 19. Yüzyıl Osmanlı Devletinde Kentleşme: Yönetmelik Reformları ile Osmanlı Aydınlarının Kent Üzerine İzlenimlerine Yönelik Karşılaştırmalı Bir İnceleme. LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi, s. 227 - 244.
- Belazuri. (1987). Fütuhu'l Büldan, (çev. M. Fayda), Ankara: Siyer Yayınları, s. 482 – 483.
- Belge, M. (2005). Osmanlı'da Kurumlar ve Kültür, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 117.
- Benevolo, L. (1995). Avrupa Tarihinde Kentler. (Çev: Nur Nirven) İstanbul: AFA Yayıncılık.

- Berger, J. (2010). Görme Biçimleri, (Ways of Seeing, 1972), (Çev: Y. Salman), İstanbul: Metis Yayınları, s. 159.
- Beyoğlu, S. (2003). Milli Mücadele ve Özbekler Tekkesi. Üsküdar Sempozyumu I Bildiriler, İstanbul: Üsküdar Belediyesi Başkanlığı Üsküdar Araştırmaları Merkezi, Cilt 1, s. 3 - 5.
- Bingöl, B. (2017). “Kent Mobilyalarının Kentsel Mekânlarda Kent Kimliği İle İlişkilendirilmesi: Isparta Örneği”, İleri Teknoloji Bilimleri, Cilt 6, Sayı 3, s. 193 - 202.
- Birol, G. (2007). “Bir Kentin Kimliği ve Kervansaray Otel Üzerine Bir Değerlendirme”, Arkitekt Dergisi, Sayı 514, s. 46 - 54.
- Blois, de L. (2007). The Military Factor in the Onset of Crises in the Roman Empire in the Third Century AD. Impact of Empire, Ecomonic, Social, Political, Religious and Cutural Aspects. (Lucas de Blois & Elio Lo Casicio, ed.). Brill, s. 497 - 509.
- Braudel, F. (1990). Akdeniz: Mekân ve Tarih. (Çev: N. Erkurt), İstanbul: Metis Yayınları.
- Braudel, F. (1995). Akdeniz: İnsanlar ve Miras. (Çev: A. Derman), İstanbul: Metis Yayınları.
- Bumin, K. (1990). Demokrasi Arayışında Kent. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Burnett, R. (2007). İmgeler Nasıl Düşünür? (How Images Think). (Çev: G. Pusar), İstanbul: Metis Yayınları, s. 330.
- Cameron, A. (2001). Mediterranean World in Late Antiquity AD, s. 395 - 600. Routledge.
- Cansever, T. (1997). İslâm'da Şehir ve Mimari, İstanbul, s. 42 – 50.
- Cansever, T. (1999). Osmanlı Şehri, Osmanlı Dergisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ed. Güler Eren, Ankara, Cilt 5, s. 509 - 527.
- Cansever, T. (2012). İslâm'da Şehir ve Mimari, İstanbul.
- Cansever. T. (2016). Osmanlı Şehri, İstanbul: Timaş Yayınları, s. 111 - 265.
- Castells, M. (1997). Kent, Sınıf, iktidar. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınevi.

- Cerasi, M.M. (1999). Osmanlı Kenti, Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi. (Çev: E. Işın), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 44 - 53.
- Cerasi, M.M. (2001). Osmanlı Kenti. (Çev: A. Ataov), YKY, İstanbul, s. 53.
- Ceylan B. (1994). "Marble Style of Anatolia, A study on the Role of Marble in the Architecture of Asia Minor in the Roman Peiroad", basılmamış yüksek lisans tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 67 - 73.
- Ceylan, B. (2020). Antik Dönem Anadolu Kentleri Ve Kent Mimarisi: Antik Kentlerde Kent Ve Yapı Etkileşimi, Bursa Yapı Yaşam Kongresi, 2004, Erişim: <https://www.academia.edu/10674436>, Erişim tarihi: 10.07.2020.
- Cezar, M. (1978). İslamiyet'ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş, İstanbul. s. 50 – 112.
- Cezar, M. (1985). Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmarat Sistemleri, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 20 - 38.
- Cezar, M. (1996). "Türkler ve Şehirleri", İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler I", İstanbul, s. 272.
- Childe, V. Gordon. (1950). "The Urban Revolution", Town Planning Review, s. 4 - 17.
- Childe, V. Gordon. (1954). What Happened in History. Penguin Books: New York.
- Cin, H. ve Akyılmaz S. G. (2000). Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni, Çağ Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Adana, s. 169.
- Corbier, M. (2000). Kent, Arazi ve Vergilendirme. Antik Dünyada Kırsal ve Kent. (Çev: L. Özgenel). Homer Yayınevi, s. 213 - 245.
- Croix, G.E.M de STE. (2013). Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi Arkaik Çağlardan Arap Fetihlerine. (Çev: Ç. Sümer). Yordam Kitap.
- Çağatay, N. (1997). Bir Türk Kurumu Olan Ahilik. Ankara: TTK Yayınları, s. 63.

- Çağlar, B. (2008). Türk Mitolojisinde Dört Unsur ve Simgeler Üzerine Bir İnceleme, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli.
- Çelik, C. (2012). “İslam Şehri’nden Şehir İslam’ına: Tarihsel Tecrübeden Sosyolojik Pratiğe Şehrin Medeniyet Kodları”, Milel ve Nihal Dergisi, İstanbul, Cilt 9, Sayı 3, s. 137 - 156.
- Çetişli, İ., Külebi, C. ve Akçağ, Ş. (2003). Yayınları, Ankara 19 Kitaplık, Sayı 65 (Dosya: Metafor), Ekim, s. 51 - 91.
- Çevik, Ö. (2004). Anadolu’da Kentleşme Süreci, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Çizgen, N. (1994). Kent ve Kültür. İstanbul: Say Yayınları, s. 19.
- Çöl, Ş. (1998). Kentlerimizde Kimlik Sorunu ve Günümüz Kentlerinin Kimlik Derecesini Ölçmek İçin bir Yöntem Denemesi, MSÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul.
- Çöteli, M. G. (2016). “İslam Kentinde Vakıfların Ticaret Bölgesinin Oluşumu Üzerine Etkisi: Hayrat-Akar İlişkisinin Döngüsel Doğası”, Vakıflar Dergisi, Sayı 45, s. 11 – 14.
- Çulpan, C. (1975). Türk Taş Köprüleri. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 126 – 127.
- Demir, M. (1999). “Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Yerleşme Yapısı ve Şehirleşme”, Osmanlı, Cilt 4, Ankara, s. 101.
- Demirci, M. (2003). “İslam’da Şehir ve Şehrin Sosyal Dinamikleri”, İstem Dergisi, Sayı 2, s. 129 - 146.
- Demirci, M.
<http://dergi.altinoluk.com/index.php?sayfa=yillar&MakaleNo=d202s044m1>,
erişim tarihi: 25.08.2012, s. 13 – 15.
- Demirer, G. (1999). YYD Kısacasında Çevre ve Kent. Ankara: Ütopya Yayınları, s. 29 - 289.
- Demirkan, T. (1996). “Tarih Boyunca Kuşatılan Özgürlük Adaları: Kentler”, Kent ve Kültür. Yapı Kredi Yayınları, s. 1.

- Deringil, S. (2002). İktidarın Sembolleri ve İdeolojisi, II. Abdülhamid Dönemi (1876 - 1909), 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Deveci, A. (2013). Kent Sosyolojisi İçinde Kentlerin Kökeni ve Tarihi (Ünite 2). Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2978, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1932, Eskişehir.
- Dıramalı, Z. (2019). Mimar Sinan'ın Ustalık Eseri Selimiye Cami İle Kalfalık Eseri Süleymaniye Cami Mimari Süslemelerinin Karşılaştırılması, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Görsel Kültür Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Edirne.
- Doğan, C. (1990). Türkiye'de Gecekondu Meselesi (Ümraniye Saha Araşt.) Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul: Kültür ve Dil, s. 24.
- Doxiadis, C.A. (1972). Architectural Space in Ancient Greece, MIT Press, Massachusetts, s. 6.
- Duran, H. (2008). “ Bir Kentin Kimliği ve Kervansaray Oteli Üzerine Bir Değerlendirme”. Yerel Siyaset Dergisi, s. 29.
- Duru, B. ve Alkan, A. (2002). “Giriş: 20. Yüzyılda Kent ve Kentsel Düşünce” Bülent Duru ve Ayten Alkan (der.) 20. Yüzyıl Kenti. Ankara: İmge Yayınları.
- Dülger, H. T. (2002). “Kentsel İmge: İstanbul'dan Bulgular Handan”, İstanbul Teknik Üniversitesi Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, s. 53 - 55.
- Elif Yeşim Özgen Kösten, (2015). “Kent Kimliğinin Değişen Görüntüleri: Eski Kent, Yeni Merkez İzmit”. NWSA-Social Science.
- Engels, F. (1987). İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu ve Konut Sorunu, Ankara: Sol Yayınları.
- Ekin, Ü. (2017). “Klasik Dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda Karayolu Ulaşımını ve Nakliyatı Etkileyen Faktörler (1500-1800)”, Belleten, Cilt 81, Sayı 291, s. 387 - 418.
- Ekinci, O. (2002). İzmir Liseleri Sertifikalı Kent Tarihi Konferansları Projesi, İzmir, s. 40.
- Erarslan, A. (2007a). “Anadolu'da İlk Kentler, Kent Olgusu Üzerine Bir Tartışma”. Türkiye Bilimler Akademisi Arkeolojisi Dergisi (TÜBA-AR), s. 63 - 72.

- Erarslan, A. (2007b). Anadolu'da Ticaret ve Tüccar Sınıfının Doğuşu (MÖ 8600 - 1850). İstanbul. Bilim ve Gelecek Dergisi. Sayı 45, s. 52 - 58.
- Eraslan, Pınar Yayınoglu ve A. Filiz Susar. (2008). Kent, Görsel Kimlik ve İletişim, Umutepe Yayınları, İzmit, s. 9.
- Eraydın, Z. (2016). "Kentsel Markalaşma Stratejilerinin Kent Belleği ve Kent İmgesi Üzerine Etkileri: Ankara Örneği". İdealkent Dergisi, s. 830 - 855.
- Erdoğan, Emine Özünlü. (2010). "XVI. Yüzyıl Osmanlı Kentlerinin Ekonomik Nitelikleri Üzerine Bir Karşılaştırma Denemesi", Kastamonu Eğitim Dergisi, C. 18, Kastamonu, s. 259 - 262.
- Ergenç, Ö. (1999). "Osmanlı Klasik Düzeni ve Özellikleri Üzerine Bazı Açıklamalar", Osmanlı (Editör. Güler Eren), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 4, s. 32.
- Ergenç, Ö. (2013). "Osmanlı Şehir Tipolojisi ve Vakıfşar", Vakıf Medeniyeti ve Şehir Sempozyumu, Vakıfşar Genel Müdürlüğü, Ankara, s. 183.
- Erkan, N. Ç. ve Yenen, Z. (2010). "Yerleşmelerde İmaj Analizi Konusunda Bir Yöntem: Kastamonu Örneği". Megaron Dergisi, Cilt 5, Sayı 2, s. 67.
- Erkiletlioğlu, H. ve Güler, O. (1996). Türkiye Selçuklu Sultanları ve Sikkeleri. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, s. 56 – 58.
- Erten, M. (1999). Nasıl Bir Yerel Yönetim. İstanbul: Anahtar Kitapları, s. 30 - 31.
- Ertürk, H. (1997). Kent Ekonomisi. Bursa: Ekin Kitabevi, s. 42.
- Ertürk, R ve Okan, O. (2004). Geçmişten Geleceğe Türk Kenti. Cilt 3, Sayı 9, s. 192 – 200.
- Faroqhi, S. (1993). Osmanlı'da Kentler ve Kentliler. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 11 - 35.
- Faroqhi, S. (2002). Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla. (Çev: H. Kuruyazıcı ve A. Anadolu) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 50 - 63.
- Frangipane, M. (1999). "Doğu Anadolu'da Kentleşme Modelleri", Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, s. 60 - 69.

- Ferraris, M. (2008). İmgelem. Ankara: Dost Kitapevi, s. 32.
- Garnier, Jacqueline Beaujeu ve Georges Chabut. (1967). Urban Geography, John Wiley & Sons Inc, New York, s. 106.
- Gaye, B. (2007). “Bir Kentin Kimliği ve Kervansaray Oteli Üzerine Bir Değerlendirme”. Arkitekt Dergisi, s. 514.
- Gazioğlu, H. H. (2017). Bizans Karanlık Çağında Polisin Sonu, Ekonomik Düzen: Amorium Örneğinde Ortaçağ Bizans Kentleşmesi, Yüksek Lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Genç, M. (2014). “Klâsik Osmanlı Sosyal-İktisadî Sistemi ve Vakıflar”, Vakıflar Dergisi, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Sayı 42, s. 9 - 18.
- Gehl, J. (2007). Public Spaces for a Changing Public Life, Open Space People Space, Eds.: C.W.Thompson and P.Travlou, Taylor&Francis, Oxon.
- Giddens, A. (2000). Sosyoloji, Ankara: Ayraç Yayınları.
- Giddens, A. (2005). Sosyoloji: Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş, Ankara: Phoenix.
- Giritlioğlu, C. (1991). Şehirsel Mekân Ögeleri ve Tasarımı, İTÜ Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, İstanbul.
- Giritlioğlu, C. (1993). İstanbul Metropoliten Alanında İskân Yoğunlukları ve Arazi Değerlerinin Mekânsal Dağılım Modeli, Araştırma Projesi, TÜBİTAK, İstanbul, s: 42.
- Gottdiener, M. (1994). The New Urban Sociology. USA: McGraw Hill.
- Goody, J. (2015). Rönesanslar. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 68 – 73.
- Gökbilgin, M. T. (1977). Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, s. 18.
- Gönül, T. (1973). “Osmanlı Şehrinde Ticari Fonksiyonların Mekânsal Dağılımı”, VII. Türk Tarih Kongresi (25 - 29 Eylül), TTK, Ankara, s. 773 - 779.
- Griffin, Edward ve Larry Ford. (1980). “A Model of Latin America City Structure”, Geographical Review, vol. LXX, Num. 4, s. 397 - 422.

- Güler, A., Akgül, S. ve Şimşek, A. (1994). Türklük Bilgisi, Tamga Yayıncılık, 2. baskı, Ankara 2001. Ekmeleddin İhsanoğlu (Editör), Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, İstanbul, Cilt 1, s. 140 - 141.
- Günay, H. M. (1986). “Vakıf” İslâm Ansiklopedisi. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, Cilt 12, Sayı 2, s. 475 - 479.
- Güneş, F. (2009). “Kentleşme”, Sosyolojiye Giriş içinde, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları. No: 1951.
- Güllüpmar, F. (2013). Kent Sosyolojisi İçinde Kent Kuramları (Ünite 3). Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2978, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1932, Eskişehir.
- Güvenç, B. (2008). Türk Kimliği: Kültür Tarihinin Kaynakları, Boyut Yayınları, İstanbul.
- Gökçe, T. (2012). “Hızır İlyas Kültünün Yerleşim Birimlerine Yansıması: Osmanlı Döneminde Anadolu Şehir ve Kasabalarında Hıdırlık”, Türkiye’de İskân ve Şehirleşme Tarihi, İçinde Mehmet Ali Bayhan, Kitabevi, İstanbul, s. 43 - 62.
- Göney, S. (2011). “Türk-Osmanlı Şehirlerinin Batıyı Etkileyen Bazı Özellikleri”, Sosyoloji Dergisi, Cilt 3, Sayı 22, İstanbul, s. 283.
- Gregory, T. E. (2010). A History of Byzantium. Wiley - Blackwell.
- Hadrill - Wallace, A. (2000). Roma Kentinde Seçkinler ve Ticaret. Antik Dünyada Kırsal ve Kent (Çev: L. Özgenel). Homer Yayınevi, s. 245 - 279.
- Haldon, J.F. (1997). Byzantium in the Seventh Century the Transformation of a Culture. Cambridge University Press.
- Hammond, M. (1972). The City in the Ancient World. Harvard University Press.
- Hanfmann, G.M.A. (1975). From Croesus to Constantine, The Cities of Western Asia Minor and Their Arts in Greek and Roman Times, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 41.
- Harvey, D. (1985). Consciousness and Experience, Baltimore: J. Hapkins University Press.
- Harvey, D. (2003). (Çev: Mehmet Moralı) Sosyal Adalet ve Şehir. İstanbul: Metis.
- Harvey, D. (2008). Umut Mekânları. İstanbul: Metis.

- Holton, R.J. (1999). Kentler, Kapitalizm ve Uygarlık, İmge Kitabevi, Ankara, s. 34 - 35.
- <http://iletisim.ieu.edu.tr/univers/?p=29306>, Smyrna Antik Kenti'nde Yeni Bir Yapı, Erişim tarihi: 10.07.2020.
- Hukic, A. (1983). Socijalne I Humanitarne Ustanove Gazi Husrev – Begova Vakufa, Bejrut, s. 238.
- Işık, O. ve Pınarcıoğlu, M.M. (2001). Nöbetleşe Yoksulluk Sultanbeyli Örneği, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Işık, H. (2009). “Bir Kamu Hizmeti Birimi Olarak Vakıfın Osmanlı Toplum Yaşamındaki Rolü”, Akademik Bakış, İstanbul, Sayı 16, s. 1.
- İhsanoğlu, E. (1994). Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, Cilt 1, İstanbul, s. 140-141.
- İnalcık, H. (1995). “İstanbul: Bir İslam Şehri”, İslam Tetkikleri Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Cilt 9, s. 243 - 268.
- İnalcık, H. (2004). Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300 - 1600), (Çev: R. Sezer), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 71 - 73.
- İnalcık, H. (2009). Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Cilt 1, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- İnalcık, H. (2010). Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I, Klasik Dönem (1302 - 1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 41. Baskı, İstanbul.
- İnalcık, H. ve Arı, B. (2005). “Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalcık'ın Çalışmaları”, Türkiyat Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 3, Sayı 6, İstanbul, s. 35.
- İlgar, E.(2008). Kent Kimliği ve Kentsel Değişimin Kent Kimliği Boyutu: Eskişehir Örneği, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- İşbir, E. (1986). Şehirleşme ve Meseleleri. Ankara: Ocak Yayınları, s. 4.
- Jean-Louis Hout, Jean-Paul Thalmann ve Dominique Valbelle. (2000). Kentlerin Doğuşu, İmge Kitabevi, Ankara, s. 14.

- Kara, A. (2013). “Osmanlı Devletinde Kent Kavramı”, Doğu Batı, Sayı 67, Ankara, s. 198.
- Kara, M. (1990). Tekkeler ve Zaviyeler (Din – Hayat - Sanat Açısından). İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 17 – 20.
- Karaaslan, Ç. (2010). Tarihi Kentlerde Kimliksizleşme Sorunu ve Bir Çözüm Yolu Olarak Kentsel Canlandırma Projeleri. Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara
- Karagöz, M. (1999). “Osmanlıda Şehir ve Şehirli, Mekân-İnsan Beşeri Münasebetler”, Osmanlı, Cayı 4, Ankara, s. 103 - 110.
- Karakaş, M. (2001). “Tarihsel Gelişim Sürecinde Kent Kısıtlı Tarihsellik Anlayışı Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım”, AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi III - 1.
- Karaküçük S. Ve Gürbüz B. (2007). Rekreasyon ve Kent(li)leşme. Ankara: Gazi Kitapevi.
- Karaman, Z. (1998). Toprak, Kent Yönetimi ve Politikası, İzmir: Anadolu Matbaacılık.
- Karpat, K. H. (2000). “Osmanlı Tarihinin Dönemleri: Yapısal Bir Karşılaştırmalı Yaklaşım”, Osmanlı ve Dünya, Osmanlı Devleti ve Dünya Tarihindeki Yeri, Ufuk Kitapları, İstanbul, s. 119 - 145.
- Kasaba, R. (1993). Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi. İstanbul: Belge Yayınları, s. 194.
- Kaygalak, S. (2005). “Osmanlı’da Kentsellik ve Kentler: Kent Tarihi Yazımında Kültürelciliklerin Ötesine Geçebilmek”, Mülkiye Dergisi, Cilt 29, Sayı 246, Ankara, s. 24.
- Kaypak, Ş. (2010). “Antakya'nın Kent Kimliği Açısından İrdelenmesi”. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 14, s. 375.
- Keleş, R. (1972). Şehirciliğin Kuramsal Temelleri. Ankara: İdeal Kent Araştırmaları, s. 7.
- Keleş, R. (1973). 100 Soruda Türkiye’de Şehirleşme. Ankara: Gerçek Yayınevi, s. 7.
- Keleş, R. (1976). Kentbilim İlkeleri, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, s. 28.

- Keleş, R. (1990) Kentleşme Politikaları, Ankara: İmge Yayınları.
- Keleş, R. (1999). Avrupa'nın Bütünleşmesi ve Yerel Yönetimler. Ankara: Türkiye Belediyecilik Derneği, s. 119.
- Keleş, R. (2002). Dünya Yerel Yönetimler Özerklik Şartına Doğru. Çağdaş Yerel Yönetimler (TODAİ). Cilt 11, Sayı 4, s. 6.
- Keleş, R. (2004). Kentleşme Politikası. Ankara: İmge Yayınları.
- Keleş, R. (2005). "Kent ve Kültür Üzerine", Mülkiye Dergisi, Cilt 29, Sayı 246, s. 9 - 18.
- Kızıl, H. (2009). "İşlevleri Açısından Dini Sembol". Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Mekânları Tüketmek, İstanbul: Ayrıntı Yayınları Cilt 10, Sayı 21, s. 30 – 42.
- Kiper, P. (2004). "Küreselleşme Sürecinde Kentlerimize Giren Yeni Tüketim Mekânları ve Yitirilen Kent Kimlikleri". Planlama Dergisi, Sayı 4, s. 14.
- Koçak, A. (2008). "Ankara Atatürk Bulvarı'nın Toplumsal ve Mekânsal Üretimi, Yayınlanmamış Doktora Tezi", Orta Doğu Teknik Üniversitesi, s. 56.
- Koçal, A.V. (2016). "Küreselleşme Sürecinde Toplumsal ve Siyasal Değişmenin Kentsel Temelleri ve Simgelenişi: Türkiye'de Kürt Kimliği ve Diyarbakır İlişkisi Örneği", Dicle Üniversitesi İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı 11, s. 156 - 174.
- Koç, Y. (1999). "Osmanlı İmparatorluğunun Nüfus Yapısı (1300-1900)", Osmanlı, C. 4, Ankara, s. 540.
- Korkmaz, R. (2003). İkaros'un Yeni Yüzü Cahit Sıtkı Tarancı, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 263 - 274.
- Koyuncu, A. (2003). " Kimliğin İnşasında Kent". Akademik İncelemeler Dergisi, Cilt 8, Sayı 2, s. 158.
- Köprülü, M. F. (1983). İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi, (Yayınlayan: O. Köprülü), İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Köroğlu, K. (2006). Eski Mezopotamya Tarihi. Başlangıcından Perslere Kadar. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 12.

- Kuban, D. (1996). İstanbul Bir Kent Tarihi, Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul. (der.) A. Anadol. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, s. 102 - 107.
- Kunt, M., Akşin, S., Faroqhi, S., Toprak, Z., Yurdaydın H. G. ve Ödekan A. (2011). Türkiye Tarihi 3. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Küçükkalay, A. M. (2000). Osmanlı Toprak Sistemi-Miri Rejim. Yeni Türkiye Dergisi, 32 (Mart - Nisan), s. 41 - 46.
- Külekci, B. (2020). Topkapı Sarayı'nın IV. Avlusundaki Yapısal Dönüşümler, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Mimarlık anabilim Dalı Mimari – Koruma ve Restorasyon Programı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Laiou, A.E. ve Morrison, C. (2007). Byzantine Economy. Cambridge University Press.
- Lamberg-Karlovsky, Carl. 1996. "The Archaeological Evidence for International Commerce: Private and/or Public Enterprise in Mesopotamia." In Privatization in the Ancient Near East and Classical World, ed. Michael Hudson and Baruch A. Levine, 73–108. Cambridge, MA: Peabody Museum of Archaeology and Ethnology.
- Lefebvre, H. (1991). The Production of Space. United Kingdom: Blackwell Publishing.
- Lightfoot, C.S. (2007). Trade and Industry in Byzantine Anatolia: The Evidence from Amorium. Dumbarton Oaks Papers. Vol. 61, 269 - 286, <http://www.jstore.org/stable/25472051>, Erişim tarihi: 25.01.2017.
- Light, I. (1983). Cities in World Perspective. New York: Macmillan.
- Lynch, K. (1960). The Image of the City, The M.I.T Press, Cambridge.
- Lynch, K. (1984). Good city form, Cambridge, Mass.: MIT Press, s. 47 - 48.
- Lynch, K. (2010). Kent İmgesi, (Çev: İ.Başaran). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Yayıncılık Matbaacılık.
- Lytton, M. (1974). Baroque Architecture in Classical Antiquity, Cornell University Press, New York, s. 9 - 15.
- Maas, M. (2000). Readings in Late Antiquity A Sourcebook. Routledge.

- MacDonald, W.L. (1984). *The Architecture of Roman Empire, An Urban Appraisal*, Yale University Press, New Haven, s. 32.
- Mansel, A.M. (1978). *Side*. Ankara: T.T.K.Yayınları.
- Marçais, W. (1928). *L'Islamisme et la vie urbaine. Comptes Rendus de L'Academie des Inscriptions et Belles-Lettres*, s. 86 - 100.
- Martindale, D. (1984). "Theory of City" in the *Urbanizm and Urbanization*, (Ed. by Iverson, N), *Kentlerin Kültürün Gelişmesindeki Etkileri*. s. 17.
- Martindale, D. (2005). *Şehir Kuramı, Şehir ve Cemiyet*, İstanbul: Z Yayınları.
- Marx, K. (1986). *Kapital*, Cilt 1, Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. ve Engels, F. (1976). *Komünist Parti Manifestosu*, Ankara, Sol Yayınları.
- Mazı, F. (2008). "Antik Çağda Düşüncenin Kentsel Mekâna Yansıması", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi/Mustafa Kemal University Journal of Social Sciences Institute*, Cilt 5, Sayı 10, s. 42.
- Mujezinoviv, M. (1911). "Turski Natpisi XVI Vijeka iz Nekoliko Mjesta Bosne i Hercegovine", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju, Orijentalni Institut u Sarajevu*, s. 99 - 100.
- Mumford, L. (2007). *Tarih Boyunca Kent, Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 72.
- Mutlu, A. (2018). "Çıkmaz Sokak Kent Kültürü", *Toki Haber Dergisi*, Sayı 100, s. 36.
- Nişancı, Ş. (2002). 15 - 16. Yüzyıllarda Osmanlı İktisat Zihniyeti. İstanbul: Okumuş Adam Yayınları 14, Tarih Dizisi 3, s. 102 - 137.
- Nusov, V. (1971). *Arhitektura Kırgız sı Drevney Şıh Vreme do Naşih Dney*, Firunze, s. 5 – 20.
- Okan, O. (2020). *Kent Sosyolojisi*. İstanbul Üniversitesi Açık Ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları, s. 68.
- Ortaylı, İ. (2008). *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, 2. baskı, Ankara, s. 169 - 170.

- Oruç, H. (2009). “Gazi Hüsrev Bey’in Saraybosna’daki Vakıfları”, *Belleten Dergisi*, Cilt 73, Sayı 268, s. 650 – 655.
- Otobüsle Avrupa Turu, Barselona’nın Izgara Şeklindeki Şehir Planının Hikayesi, <http://otobusleavrupaturu.net/barselonanın-izgara-seklindeki-sehir-planinin-hikayesi/>, Erişim Tarihi: 30.05.2019.
- Ozankaya Ö. (1994). *Tophumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*. Ankara: İmge Yayınevi, s. 320.
- Öcal, S. (1983). “Türklerde Yerleşim ve İlk Türk Şehirleri” *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 23, s. 102 – 112.
- Ökten, S. (2018). “Ulucami’nin Kapısında” *Bursa Ulu Cami*. Bursa Kitaplığı, Bursa.
- Önem, A. B. ve Kılınçaslan, İ. (2005). “Haliç Bölgesinde Çevre Algılama ve Kentsel Kimlik”, *İTÜ Dergisi*, İstanbul, s. 115 - 125.
- Öner, Ş. (1998). *Kentleşme ve Modernleşmenin Siyasal Davranışlar Üzerine Etkisi*. TİD, Sayı 420, s. 66 - 67.
- Önkal, A. (1981). *Resulüllah’ın İslam’a Davet Metodu*. Konya: Esrâ Yayınları, s. 98.
- Özaksoy V. (2005). *İzmir Yakın Çevresinin Diri Fayları ve Deprem Potansiyelleri*. Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü Jeoloji Etütleri Dairesi, s. 23.
- Özalp, A. (2003). *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Şamil Yayınevi, s. 30 – 33.
- Özcan, K. (2006). “Anadolu’da Selçuklu Kentler Sistemi ve Mekânsal Kademelenme”, *METU JFA Dergisi*, Sayı 2, s. 21 – 61.
- Özcan, K. ve Yenen Z. (2010). “Anadolu-Türk Kent Tarihine Katkı: Anadolu Selçuklu Kenti (XII. Yüzyılın Başından XIII. Yüzyılın Sonuna Dek)”, *Megaron Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, s. 59 - 60.
- Özdemir, M. (2017). *Neolitik Dönem Anadolu Mimarisinden Bir Kesit: Çayönü*. Tarih ve Gelecek Dergisi, Sayı 3, s. 248 - 265.
- Özdemir, A. (2011). “Kültür Bağlamında Kent ve Mekânsal Örgütlenme”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 2, s. 62 - 76.
- Özden, K. (2013). *Kentleşme Yazıları, Kentsel Kuramlar ve Kentleşme Politikaları*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, s. 196.

- Özer, İ. (2004). Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Değişme. Bursa: Ekin Kitabevi, s. 2.
- Özer, M. (2006). Üsküp'te Türk Mimarisi (XIV.-XIX. Yüzyıl). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 165 – 166.
- Özkalp, E. (2009). Sosyolojiye Giriş, Bursa: Ekin, s. 73.
- Özyurt, C. (2007). “Yirminci Yüzyıl Sosyolojisinde Kentsel Yaşam”, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 10, s. 111 - 126.
- Park, Robert E. ve Ernest W. Burgess. (2015). Şehir, Kent Ortamındaki İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Öneriler, Heretik, Ankara, s. 37.
- Peacock, A. C. S. (2016). Selçuklu Devleti'nin kuruluşu. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Peter Turchin, Jonathan M.Adams ve Thomas D. Hall, (2016). East - West Orientation of Historical Empires and Modern States, Journal of world - systems research, XII, II, December, s. 223.
- Pinon, P. (1999). “Anadolu ve Balkanlar'daki Osmanlı Kentlerinde Kentsel Dokular Tipolojisi Üzerine bir Deneme”, içinde Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı “Uluslarüstü bir Miras”, (der.) N. Akın, A. Batur, S. Batur, İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, s.166 - 79.
- Pirbabaei, M. T. (2008). “Phenomenology of Waqf in material forming of islamic cities”, 16th ICOMOS General Assembly and International Symposium: ‘Finding the spirit of place – between the tangible and the intangible’, Quebec, Canada. <http://openarchive.icomos.org/141/>, (erş. 14.07.2015).
- Pirenne, H. (1984). Orta Çağ Kentleri. Ankara: Dost Kitabevi.
- Pirenne, H. (1994). Ortaçağ Kentler – Kökenleri ve Ticaretin Canlanması. Ankara: İletişim Yayınları, s. 103.
- Prioyudanto, F. (2014). Islamic City; Urban and Architectural Elements, s. 17.
- Perring, D. (2000). “Roma Kentlerinde Mekansal Organizasyon ve Toplumsal Değişim”, Antik Dünyada Kırsal ve Kent (ed. J. Rich-A. Wallace-Hadrill, çev. L: Özgenel), Homer Yayınevi, İstanbul, s. 282.

- Prohansky, H. B., Abbe, K.F., Kaminof, R., (1983). Place Identity, Physical World Socialization of the Self, Journal of Environmental Psychology.
- Quartaert, D. (1999). Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü. (Çev. Tansel Güney) İstanbul: İletişim Yayınları 543, Araştırma-İnceleme Dizisi 87.
- Redman, Charles L. (1978). The rise of civilization. From early farmers to urban society in the Ancient Near East. San Francisco: W. H. Freeman & Co, p.368.
- Renfrew, C., Bahn, P.G., ve Bahn, P.G. (1991). Archaeology: theories, methods and practice (Vol. 2). London: Thames and Hudson.
- Rezvani, I.ve Raefard, A. (2015). Recognition of Concepts and Indicators in Creative City and Providing Strategy Based Persian-Islamic Identity, GMP Review, Cilt 17, Sayı 1, s. 51 - 257.
- Roux, Jean-Paul. (1989). Türklerin Tarihi - Büyük Okyanus'tan Akdeniz'e iki Bin Yıl, İstanbul: Milliyet Yayınları, s. 202.
- Runehov, A. ve Oviedo, L. (2013). Encyclopedia of Sciences and Religions, Architecture in Islam Article, Springer Science+Business Media Dordrecht, s. 125.
- Sandıkçı, P. (2017). 18. - 19. Yüzyıl İngiliz Seyyahlarına Göre Osmanlı Kenti (Bursa, Konya, Trabzon), Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Saf, H. O. ve Ergül E. (2019). Osmanlı toplumu sosyal yapısının kent düzenindeki temsili, Journal of City and Regional Planning, Cilt 1, Sayı 1, s. 15 - 34.
- Sam, N. (2010). “Kent İmgesi: Bursa Örneği”. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 8, Sayı 2, s. 36.
- Sam, N. ve Sam, R. (2014) “Bir Kente Bakmak, Bir Kenti Görmek”, Edt: Neslihan Sam ve Rıza Sam, Sosyo-Kültürel Farklılık ve Akışım Mekânları: Kent ve Kentler, Ezgi Kitabevi, Bursa.Sargın, A. (2008). “Yakın Dönem Kentleşme Süreçlerine ilişkin Eleştirel Notlar”, Mülkiye, Cilt 32, Sayı 261, s. 45 - 54.
- Scranton, R. L. (1949). “Group design in Greek Architecture”, The Art Bulletin, S. 31, s. 265 - 267.
- Segal, A. (1997). From Function to Monument, Oxxbow Press, Oxford, s. 2.

- Sencer, Y. (1979). Türkiye’de Kentleşme. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 9.
- Sevin, V. (2001). Anadolu Tarihi Coğrafyası, TTK, Ankara, s. 2.
- Sjoberg, Gideon. (1957). “Pre-Industrial City”, P.K. Hatt and A.J. Reiss (eds.), Cities and Society, The Free Press: New York.
- Smith, N. (1996). The New Urban Frontier: Gentrification and The Revanchist City, Routledge, London, s. 112.
- Simmel, G. (1996). “Metropol ve Zihinsel Yaşam” Cogito, 8, s. 81 - 89.
- Southern, P. (2006). The Roman Army A social and Institutional History. ABC - CLIO, Inc., s. 246.
- Stanislawsky, D. (1946). The Origin and Spread of the Grid-Pattern Town. Geographical Review. Vol. 36. No. 1. Jan., s. 105 - 118.
- Starr, S. F. (2019). Kayıp aydınlanma: Arap fetihlerinden Timur’a Orta Asya’nın Altın Çağı. İstanbul: Kronik Kitap.
- Sümer, F. (1994). Eski Türklerde Şehircilik, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 34 – 38.
- Süreyya, M. (2009). Sicil-i Osmani, C. 3, İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 1630.
- Şahin, İ. (2010). “Osmanlılarda Şehir”, TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara, Cilt 38, s. 246.
- Şahinalp, S. ve Günal, V. (2012). “Osmanlı Şehircilik Kültüründe  arşı Sisteminin Lokasyon ve  arşı İçi Kademelenme Yönünden Mekânsal Analizi”, Milli Folklor, Sayı 93, s. 155 - 161.
- Şeyh Musa, (1991). Mak l t-ı Seyyid Harun Veli. Ankara: TTK Yayınları, s. 48 – 53.
- Şengül, H.T. (2001). “Sınıf Mücadelesi ve Kent Mek nı”, Praksis, s. 2.
- Şığva, A. (2015). Doğu/Güneydoğu Anadolu’da Kentleşme Sürecinde. Mezopotamya-Anadolu Arasındaki Ticari İlişkilerin Rolü, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, s. 48 - 61.

- Tabakoğlu, A. (2003). Türk İktisat Tarihi. İstanbul: Dergâh Yayınları 122, İktisat Dizisi 1, s. 106 - 108.
- Taheri, F. H. (1980). Urban Elements of Traditional Islamic Cities (Master's Thesis) USA: Massachusetts Institute of Technology, s. 22.
- Tankut, G. (1973). “Osmanlı Şehrinde Ticari Fonksiyonların Mekânsal Dağılımı”. VII. Türk Tarih Kongresi (25-29 Eylül), Ankara: TTK, s. 773 - 779.
- Tanman, M.B. (2010). Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları / Tekkeler, Türkler Ansiklopedisi. Cilt 12, s. 149 – 161.
- Tanyeli, U. (1987). Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci, İstanbul: İ.T.Ü Yayınları, s. 16 - 32.
- Tapan, M. (1998). “Cumhuriyet Döneminde Doğa ve Kültür Varlıklarını Koruyamamanın Korunması”, 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 199 - 207.
- Tatlıldil, E. (1994). Kent Kültürü ve Boş Zaman Değerlendirme. Ankara: DÜnyada ve Türkiye’de Güncel Sosyolojik Gelişmeler ve Sosyoloji Derneği Yayınları, s. 385 - 386.
- TDK, Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 10.07.2020.
- Tekeli, İ. (1985). Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kentsel Dönüşüm, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 3, s. 230.
- Tekeli, İ. (1990). Bir Kentin Kimliği Üzerine Düşünceler, Antalya Kent Merkezi İçinde Kalekapısı ve Çevresi Kentsel Tasarım Yarışması Notları, Antalya, s. 26.
- Tekeli, İ. (1991). Kent Planlaması Konuşmaları. Ankara: TMMOB Mimarlar Odası, s. 82 - 85.
- Tekeli, İ. (1992). “Dünya Kenti İstanbul” Görüş. Sayı 6, s. 55 - 58.
- Tekeli, İ. (1999). 19.Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü, Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri, ed. Paul, Dumont – François, Georgeon, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 19 - 30.
- Tekeli, İ. (2005). “Kenti Onurlu Bir Yaşam Yeri Yapmak”, Düş - Yazma, Şehir. Sayı 12, s. 6 - 9.

- Tekeli, İ. (2008). Bir Kentin Kimliği ve Marka Olması Konusunda Nasıl Düşünülebilir? Kent – Müze – Tarih Söyleşileri Dizisi – 5, Antalya Kent Müzesi Projesi, Antalya: Antalya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, s. 15.
- Tekeli, İ. (2011). Anadolu’da Yerleşme Sistemi ve Yerleşme Tarihleri, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 228 - 229.
- Tellan, D. (2008). “Gündelik Yaşamın Üretimi ve Reklamlar”, iletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, Sayı 27, s. 27 - 55.
- Tepekaya, M. (2000). Sanayi Devrimi Döneminde Osmanlı İktisadi Yapısı. Yeni Türkiye Dergisi, Sayı 32, s. 195 - 214.
- Timur, T. (1994), Osmanlı Toplumsal Düzeni, Ankara: İmge Yayını, s. 249.
- Timur, T. (1998). Osmanlı Kimliği, İmge Kitabevi, 3. Baskı, Ankara, s. 97 - 98.
- Togan, Z. V. (1951). Horezm Kültürü Vesikaları, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 12 – 13.
- Tolan, B. (1996). Toplum Bilimlerine Giriş. Ankara: Murat & Adım Yayınları, s. 36.
- Tolun, Bedriye Denker. (1976). Şehir İçi Arazi Kullanılışı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul, s. 6.
- Tosun, Y. (1983). 17 - 19. Yüzyıllarda Batı Anadolu’da Osmanlı- Türk Şehir Dokuları Bu Dokuları Oluşturan Evler ve Korunmaları. İzmir: Ticaret Matbaacılık T.A.Ş, s. 73 - 77.
- Truhelka, C. (1911). Tursko - Slovenski Spomenici Dubrovačke Arhive, Sarajevo, s. 71.
- Tuna, K. (1987). Şehirlerin Ortaya Çıkışı ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 71.
- Turizm Gazetesi, Venedik Turist Sayısını Kısıtlayacak, <https://www.turizmgaazetesi.com/news.aspx?id=77788> , Erişim Tarihi: 30.05.2019.
- Türkoğlu, H. (2002). “Kentsel İmge: İstanbul’dan Bulgular” İtü Dergisi / a Mimarlık, Planlama, Tasarım, Cilt 1, Sayı 1, s. 57 – 64.

- Türkün, A. ve Kurtuluş, H. (2005). "Giriş", İstanbul'da Kentsel Ayrışma içinde, Ed. (H. Kurtuluş), İstanbul: Bağlam.
- Uğur, Y. (2015). Şehirler ve Şehirleşme, Osmanlı İmparatorluğunda Çevre ve Şehir, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, s. 302 - 310.
- Ulu A. ve Karakoç İ. (2004). "Kentsel Değişimin Kent Kimliğine Etkisi", Plânlama Dergisi, S.3, s. 1.
- Ulukan, M. (2013). "İslam Kentleri ve Kentleşme Olgusunun Gelişiminde Bir Odak Noktası Olarak Tekkeler", Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 31, s. 61 – 68.
- Uygun, R. (2019). "Osmanlı İmparatorluğu'nun Klasik Dönemi'nde Girişimcilik ve Girişim Tipolojileri". Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 15, Sayı 3, s. 372 - 373.
- Uysal, Ü. E. (2020). "İslam Kenti: Eleştirel Bir Değerlendirme", Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 11, s. 389 – 390.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1927). Kitabeler I, İstanbul: Maarif Vekaâleti Yayınları, s. 125 - 126.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1933). "13. ve 14. Asırlarda Anadolu'da Ticaret", Ülkü Mecmuası Cilt 1, Sayı 4, s. 287 - 291.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1986). Çandarlı Vezir Ailesi, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 8.
- Ünal, M. A. (1998). Osmanlı Müesseseleri Tarihi, 2. Baskı, Isparta: Kardelen Kitabevi, s. 95 - 97.
- Üstündağ, N. (2005). Osmanlı'da "Şehir" ve Şehri Geliştiren Unsurlardan Biri Olarak Ayanlar: Vidin ve Rusçuk Örneği (18.yüzyıl), Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Sayı 2, s. 152.
- Ward-Perkins, J.B. ve Boethius, A. (1970). Etruscan and Roman Architecture, Penguin Books, Baltimore, s. 410 - 411.
- Ward-Perkins, J.B. (1980). "The Marble Trade and Its Organisation: Evidence from Nicomedia", Memoirs of Amerikan Academy in Rome, 36, s. 325 - 338.
- Weber, M. (2000). Şehir: Modern Kentin Oluşumu. İstanbul: Bakış Yayıncılık, s. 87.

- Whittow, M. (2008). The Middle Byzantine Economy (600-1204). The Cambridge History of the Byzantine Empire C. 500-1492. The Cambridge University Press. s. 465 - 492.
- Wirth, L. (1951). "Urbanism as a Way of Life", Cities and Society, İçinde P. K. Hatt, A. J. Reiss Jr., The Free Press, Illinois, s. 40.
- Wirth, L. (2002) "Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentlileşme" 20. Yüzyıl Kenti İçinde, (der.) Duru, Bülent, Ayten Alkan, Ankara: İmge Kitabevi, s. 78 - 81.
- Yahyagil, M. Y. (1998). Sosyoloji Konferansları. Sayı 25, s. 105 - 120.
- Yalçın, M. (1991). Şiirin Ortak Paydası Şiirbilime Giriş, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas, s. 50.
- Yaşar, A. (1998). Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler. İstanbul, s. 71 - 72.
- Yaylı, H. ve Pustu, Y. (2010). "Klasik Dönem Osmanlıda Kent Yönetimi Ve Kentliler". Muhafazakâr Düşünce Dergisi, Sayı 23, s. 139 - 160.
- Yakar, J. (2007). Anadolu'nun Etnoarkeolojisi. (Çev: S. H. Riegel). İstanbul: Homer Kitabevi, s. 38 - 39.
- Yediyıldız, B. (1986). "Vakıf", İslâm Ansiklopedisi. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, C. 12, S. 2, s. 479 - 486.
- Yenen, Z. (1999). "Osmanlı Dönemi Türk Kentinde Planlama Kültürü", III. Eyüpsultan Sempozyumu, İstanbul, s. 439.
- Yıldırım, C. Ve Bıçakçı, H. (2018). "İslam Uygarlığında Kent ve Kentleşme", Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 7, Sayı 2, s. 541 - 561.
- Yıldız, E. Ü. (2009). "Öğrenci Zihin Haritalarında Kente İlişkin Deneyimle Değişen Çevre Algısı". BAÜ FBE Dergisi, Balıkesir, Cilt 11, Sayı 1, s. 73.
- Yıldız, Ş. (2011). What does make a city Islamic? International Journal of Business and Social Science, Cilt 2, Sayı 8, s. 199 - 201.
- Yılmaz, F. ve Yetkin, S. (2002). İzmir Kent Tarihi. T.C. Milli Eğitim Bakanlığı İzmir Milli Eğitim Müdürlüğü, İzmir Büyükşehir Belediyesi, s. 70 - 73.

- Yılmaz A. ve Ökmen M. (2009). “Klasik Dönem’den Tanzimat’a Osmanlı Kenti ve Yerel Yönetimler”. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 23, s. 98 - 99.
- Yörükan, A. (2006). Şehir Sosyolojisinin ve İnsan Ekolojisinin Teorik Temelleri, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, s. 9.
- Yurtseven, Y. (2007). “Osmanlı Klasik Dönemi’nde İdeoloji, Din ve Siyasi Meşruiyet Üzerine Kısa Bir Değerlendirme. Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 11, s. 1 - 2.
- Zanini, E. (2003). The Urban Ideal and Urban Planning in Byzantine New Cities of the sixth Century Ad. Theory and Practice in Late Antique Archeology. (Lavan, L. and Bowden, W. Ed.). Brill, s. 196 - 223.

ÖZGEÇMİŞ

Adı – Soyadı: Demet ÇINAR

Doğum Tarihi:

Yabancı Dil: İngilizce

Eğitim Durumu:

Lisans:

Kırıkkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Yüksek Lisans:

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Yayınları:

Osmanlı Klasik Döneminde Kent Sembolleri / Journal Of Social And Humanities

Sciences Research

ISSN: 2459 - 1149

